

- Information technology
- Telecommunications
- Wood
- Steel industry
- Oil and gas
- Finance
- Air transport
- Chemical products
- Construction
- Nuclear energy

Kuzey Kıbrıs
Ekonomisi

**Rekabet
Edebilirlik
Raporu**

2019-2020

*Kuzey Kıbrıs Teşvik
ve Devlet Destekleri*

Rekabet Edebilirlik Raporu

2019 - 2020

Dr. Yenal Süreç
Yrd. Doç. Dr. Fehiman Eminer

Kıbrıs Türk Ticaret Odası
Turkish Cypriot Chamber of Commerce

Kıbrıs Türk Ticaret Odası
Adres: 90, Bedrettin Demirel Caddesi, Lefkoşa - KKTC
Tel.: 0392 228 37 60 Fax: 0392 228 30 89
email: ktto@ktto.net

İçindekiler

İçindekiler	3	III. Kuzey Kıbrıs'ta Teşvik ve Devlet Destekleri	22
Önsöz	4	Giriş	22
Yönetici Özeti	6	Kuzey Kıbrıs'taki Teşvik ve Destek Programları	24
Ekonomi Profili	8	I. Yatırım Teşvikleri	24
I. Giriş	12	II. Tarımsal Teşvik ve Destekler	25
Küresel Gelişmeler: İklim Değişiklikleri ve Artan Çevresel Risklerin Ekonomileri Etkiliyor	12	III. İhracat ve Dış Pazar Destekleri	27
Daha Çok Yerel Kaynaklı Bütçelere Doğru.....	13	IV. İstihdam Destekleri.....	30
II. Kuzey Kıbrıs ve Küresel Rekabet Edebilirlik	16	V. Kobigem Hibe Ve Destek Programları.....	31
Küresel ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik Performansları	16	VI. Teknoloji, Ar-Ge ve Yenilenebilir Enerji Teşvikleri.....	32
Rekabet Edebilirlik Metodolojisi.....	17	Seçilmiş Teşvik Ve Destek Programlarının Analizi.....	34
Kuzey Kıbrıs'ın Rekabet Edebilirlik Performansı....	19	Sonuç ve Öneriler.....	44
IV.Ekler	47	Kaynakça	45
I. Makroekonomik Göstergeler	47	IV.Ekler	47
II. Rekabet Edebilirlik Raporu Rakamsal Verileri için Teknik Notlar ve Kaynaklar	48	I. Makroekonomik Göstergeler	47
III. Ülke / Ekonomi Profilleri Nasıl Okunmalı	50	II. Rekabet Edebilirlik Raporu Rakamsal Verileri için Teknik Notlar ve Kaynaklar	48
		III. Ülke / Ekonomi Profilleri Nasıl Okunmalı	50

Önsöz

Değerli Okuyucu,

Kıbrıs Türk Ticaret Odası olarak, bu yıl Kuzey Kıbrıs Rekabet Edebilirlik Raporu'nun on ikincisini yayınlıyor olmanın gururunu yaşıyoruz.

Bu yılki raporun ön sözünü yazmak Covid-19 pandemi sürecine denk gelmiştir. Bu süreç bize, rekabet edebilirliğin önemini bir kez daha göstermiştir. Bu süreç ile birlikte küresel ve bölgesel rekabetin güçlenmesini beklemek ve ekonomik yapıları buna göre revize etmek gerekmektedir. Bu revizyon, ilk etapta salgın nedeniyle yaşanan talep düşüşünü telafi etmeyi, piyasalara nakit akışı sağlamayı ve istihdamın korunmasını amaçlasa da orta ve uzun vadede yapısal reformların hayata geçirilmesi hedeflemelidir.

Pandemi süreci tüm dünyada insan davranışlarıyla birlikte, zorunlu olarak işletmeleri ve ekonomiyi de dönüştürüyor. Çağdaş gereksinimleri karşılayan, bu anlamda inovatif ve rekabetçi ürünler geliştirebilen ve bunları uygun kalite ve fiyatta sunabilen ekonomik yapıları geliştirmek zorunluluğu vardır. Yeni dönem, kanaatimce böyle bir dönem olacaktır. Buna ayak uydurabilmek için kamu yönetiminden şirket yapılanmalarına kadar her şeyi değiştirmeye hazır olmayı da gerektirmektedir.

Rekabet edebilirlik, bu yeni dönemde de büyümenin ve katma değer yaratabilmenin önemli bir unsuru olacaktır. Ülkede üretilen mal ve hizmetlerin kaliteli, uygun maliyetlerde ve rekabet edebilir fiyatlarla, piyasalarda satılabilmesi, rekabet edebilirlik ile ilişkilidir. Rekabete dayalı bir ekonomi için kaynaklarımızın etkin ve verimli kullanılması gerekmektedir. Bu da, ekonomik yapıyı avantajlı sektörler öncülüğünde yeniden yapılandırmayı gerektirmektedir.

Bir ada ülkesi olan Kuzey Kıbrıs'ta bütün bunları yapabilmek, turizm, yüksek öğretim ve konut sektörü gibi dış talebi artıran sektörlerimizi yeniden yapılandırmaya da bağlı olacaktır.

Rekabet Edebilirlik Raporumuzda bu yılın teması, devlet teşvikleridir. Piyasaların işlevselliğini artırmak adına uygulanan teşviklerin, etkili sonuçlar yaratacak şekilde düzenlenmesi ve uygulanması gerekmektedir. Teşvik modelleri değerlendirilirken, ülkemizde mal ve hizmetlerin pahalılaşmasına, kayıt dışılığa ve haksız rekabete neden olan verimsiz kaynak kullanımından kaçınılmalıdır. Ülkemizi pahalı hale getirmeyen, katma değer yaratan rekabet avantajı sağlayacak sektörlerle yönelmesi önemlidir.

Bu yılki tema konusuyla, kaynakları kısıtlı olan Kuzey Kıbrıs'ta teşvik politikalarının en etkin şekilde nasıl yönlendirilebileceği ve ülke rekabet edebilirliğinin nasıl artırılacağı üzerine görüş ve öneriler sunulmaktadır.

İçinden geçmekte olduğumuz pandemi sonrası süreçte devlet teşviklerinin doğru yapılandırılmasının öneminin arttığına da kuşku yoktur. Kıt kamusal kaynakların, doğru yapılandırılmamış teşvik sistemi içinde heba olmaması için dikkatli ve ölçülü olunmalıdır. Raporda yer alan görüş ve öneriler, bu yeniden yapılanma süreci için de yararlı yol göstericiler olacaktır.

Dr. Yenal Süreç ve Yrd. Doç. Dr. Fehiman Eminer bu yılki raporumuzu kaleme almıştır. Kendilerine ve katkı koyan herkese teşekkürlerimi sunarım.

Kıbrıs Türk Ticaret Odası gündeme getirdiği konuların takipçisi olmaya ve bunların geniş kesimler ile tartışılabilmesi için toplumsal diyalog kanallarının oluşumuna katkı koymaya devam edecektir.

Saygılarımla,

Turgay Deniz
Kıbrıs Türk Ticaret Odası Başkanı

Yönetici Özeti

Bir ülkenin gelecekteki ekonomik durumu, bugünkü politika tercihleriyle oluşmaktadır. O nedenle Dünya Ekonomik Formu'nun Küresel Rekabet Edebilirlilik çalışması, ileriye dönük politika belirlemek isteyen yöneticiler için önemli bir gösterge niteliğindedir. Bu gösterge her ülkenin diğer ekonomilere göre zayıflıklarını ve güçlü yanlarını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Rakamların içeriğini iyi okumak, doğru politikaların doğru zamanda alınması adına önemlidir. Rekabet Edebilirlilik Endeksi içeriğinde yer alan değişkenler yalnızca ekonomik verileri içermemekte, sosyal, idari ve teknik konuları da içermektedir. Bu nedenle elde edilen sonuçlar, ülkenin rekabet edebilirlilik artışına etki eden büyüme, verimlilik artışı ve beşeri gelişim gibi genel yapıyı da ortaya koymaktadır.

Dünya Ekonomik Formu tarafından hazırlanan 2019 Küresel Rekabet Edebilirlilik Raporuna göre, dünya genelinde yavaşlayan ekonomik büyümenin yeniden hızlanması, sürdürülebilir ekonomik büyüme için gerekli olan üretimde verimliliğin sağlanması ile gerçekleştirilebilir. Rapor ekonomik büyümenin sadece sürdürülebilir değil aynı zamanda kapsayıcı, tüm kesimleri içine alan bir büyüme olması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Geleceğin teknolojilerine yatırım yapmanın yani Ar-Ge'nin önemini ortaya koyarken, geleceğin işgücünü yaratacak politikaların gerekliliğini de vurgu yapmaktadır. İnovasyonu destekleyen politika, alt yapı ve beceriler yanında iş yapma kültürünün de önemi ortaya konmaktadır.

Küresel rekabet edebilirlilik çalışmasının geçen yıl değiştirilen ve Küresel Rekabet Edebilirlilik 4.0'ın metodolojisi ufak tefek değişiklikler ile geçen yılın aynı şekilde kullanılmıştır. Endeks puanını hesaplama amaçlı geçen yıl kullanılan 98 değişken bu yıl 103 değişkene çıkarılmıştır. Toplam 12 Başlık altında yer alan değişkenlerin 46 tanesi firma yöneticilerine yapılan anketler yoluyla elde edilirken, kalan 57 değişken yayınlanmış istatistikler kullanılarak hesaplanmıştır. Ülkelerin puanları yine geçen yıl olduğu gibi 100 üzerinden hesaplanırken, her bölüme eşit ağırlık verilmiştir.

Bu yıl toplam 141 ülkenin yer aldığı çalışmaya, Kuzey Kıbrıs 142'inci ülke olarak ilave edilmiştir. 142 ülke arasından Singapur ilk sırayı alırken, geçen yılın birincisi ABD ikinci

sırada yer almıştır. Bu yıl üçüncü sıraya geçen yılın 7'ncisi Hong Kong yerleşmiştir. Güney Kıbrıs ve Türkiye'nin sırlamadaki yerleri geçen yıla göre değişmezken, Güney Kıbrıs 44'üncü, Türkiye'de 61'inci sıradaki yerlerini korudular. Bölgeler arasında en iyi performansı Uzak Doğu ve Pasifik bölgesi ülkeleri elde etmiştir. Özellikle Singapur ve Hong Kong'un ilk üç sırada olmaları bu bölge puanına olumlu yansımıştır. İkinci en iyi bölge Avrupa ve Kuzey Amerika olurken, en zayıf bölge her zaman olduğu gibi Sahara Altı Afrika ülkeleri olmuştur.

On iki Bölüm içerisinde ülkelerin en yüksek performansı Bölüm 4 Makroekonomik İstikrar ile Bölüm 5 Sağlık başlıklarında gerçekleşmiştir. En düşük performans ise Bölüm 12 İnovasyon Kapasitesi alanında olmuştur. Genel medyan ülke puanı 60 olurken, Bölüm 12 İnovasyon Kapasitesi'nin medyan değeri 42'de kalmıştır.

Kuzey Kıbrıs 2019-2020 dönemi Rekabet Edebilirlilik puanı 51.8 olarak hesaplanmıştır. Bu puanla 141 ülke arasında 107'nci sıraya gerilemiştir. Geçen yılki 55.2 puan ve 89'uncu sıradan sonra ciddi bir gerileme söz konusu gibi görülmekle birlikte puandaki düşüşün birkaç nedene bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan en önemlisi 2018 enflasyonunda bir önceki yıla göre yaşanan ciddi artıştır. Bölüm 4 Makroekonomik İstikrar başlığı altında sadece iki değişken bulunması, enflasyonun da bunlardan biri olması ülkenin bu bölüm puanını 70.3'ten 27.9'a geriletmiştir. Bu düşüşün toplam ülke puanına yansması da 3.4 puan olmuştur ki geçen yılki puan ile bu yılki puan farkına eşittir.

Bu yılın en başarılı bölümü geçen yıl olduğu gibi Bölüm 3 Bilgi ve Bilişim Teknolojileri başlığı ile 5'inci bölüm olan Sağlık başlığında olmuştur. Bilgi ve Bilişim bölüm puanı 100 üzerinden 71.8 olurken, Sağlık bölüm puanı da 71.1 olarak hesaplanmıştır. En zayıf performans Bölüm 10 Piyasa Büyüklüğü 22.8, Bölüm 4 Makroekonomik İstikrar 27.9 ve Bölüm 12 İnovasyon Kapasitesi 32.7 olarak ölçülmüştür.

Bu yılki raporun teması "Kuzey Kıbrıs'ta Teşvik ve Devlet Destekleri" olarak belirlenmiştir. Kuzey Kıbrıs'taki hükümetlerin ülke ekonomisini büyütebilmek, yatırımı, üretimi, istihdamı, ihracatı artırabilmek adına değişik zamanlarda uygulamaya konulan çeşitli teşvik politikaları

ele alınarak içerikleri analiz edilmiş ve etkinlikleri ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında yürürlükte olan Yatırım Teşvikleri, İstihdam Teşvikleri, Tarım Teşvikleri, İhracat Teşvikleri ile değişik sektörlerdeki devlet destekleri incelenmiştir. Çalışma sürecinde teşvik sağlayan kurum temsilcileri ile yüz yüze görüşülerek uygulamalar hakkında bilgiler derlenirken, sağlanan kısıtlı veriler ile yayınlanmış rapor ve istatistikler kullanılarak analizler yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca dünyada ve Avrupa Birliği'nde yer alan uygulamalarla kıyaslamalara da yer verilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak kaynakları kısıtlı bir ülke olan Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan teşvik politikalarının kıt kaynakları en etkili şekilde nasıl ve hangi alanlara yönlendirebileceğini ve bu şekilde ülke rekabet edebilirliğini nasıl artırabileceğine dönük görüş ve öneriler sonuç kısmında sunulmuştur.

Çalışma süresince birçok kurum temsilcisi ile yapılan görüşmeler yoluyla veriler ve görüşler derlenmeye çalışılmıştır. Birçok alanda sağlıklı veri olmadığı gibi mevcut olan verilerin de paylaşımında sıkıntılar yaşandığını belirtmek gerekir. Dijital bir döneme girilirken birçok kamu kurumunun internet üzerinden istatistik yayınlamaması sadece bu araştırma için değil diğer araştırmacılar için de önemli bir engel oluşturmaktadır.

Sonuç olarak piyasaların işlevini yerine getiremediği durumlarda devletin piyasalara birtür müdahalesi anlamına gelen teşvik ve destek uygulamalarının en etkin sonuçları yaratacak şekilde düzenlenmesi ve uygulanmasına ihtiyaç vardır. Bu tür teşvik ve destek unsurlarının etkili olabilmesi için ya tek bir elden veya çok iyi koordine edilerek az sayıda kurum tarafından yürütülmesi başarı açısından önemlidir. Ayrıca sağlanan desteklerin ve teşvik unsurlarının ölçülebilir sonuçlarının olması ve belirli aralıklarda amaca uygun sonuçlar yaratıp yaratmadığı denetlenerek dinamik bir şekilde değiştirilip geliştirilebilmeli veya yürürlükte kaldırılabilirmeli. Yine Kuzey Kıbrıs'ta en yoğun kullanılan destek şekli olan vergi muafiyet ve indirimlerinin sonsuza kadar değil belirli süreler için verilmesi gerekmektedir. Ayrıca sağlanan muafiyetlerin yıllık yaklaşık vergi kayıp yükü hesaplanarak vergi harcamaları şeklinde bütçede yer almalıdır. Kaynakları oldukça kısıtlı olan ve son dönemde Türkiye'den gelen katkıların azalmasıyla ciddi bir finansman sorunu yaşayan bütçenin kısıtlı imkânları daha etkin bir şekilde kullanılmalıdır.

2018 yılında daralan Kuzey Kıbrıs ekonomisinin 2019 yılında daha da küçüldüğü tahmin edilmektedir. Büyümenin önündeki en önemli engel verimliliğin artmaması olarak gösterilmektedir. Bu nedenle devlet desteklerinin

ekonomide yarattığı katma değer ölçülmeli ve verimsiz olan alanlara devlet desteği sağlamak yerine verimliliği yüksek alanlara destek verilmelidir. Böylece devlet destekleri, kaynakların etkin kullanımı ve sürdürülebilir büyümenin gerçekleşmesine katkı sağlamış olacaktır.

Dr. Yenal Süreç

Doğu Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Fehiman Eminer

Lefke Avrupa Üniversitesi

Kuzey Kıbrıs 107. / 141

Küresel Rekabet Edebilirlilik Endeksi 4.0

2019 Yayıni

2018 Yayıni Sıralaması : 89ncu/140

Performansa

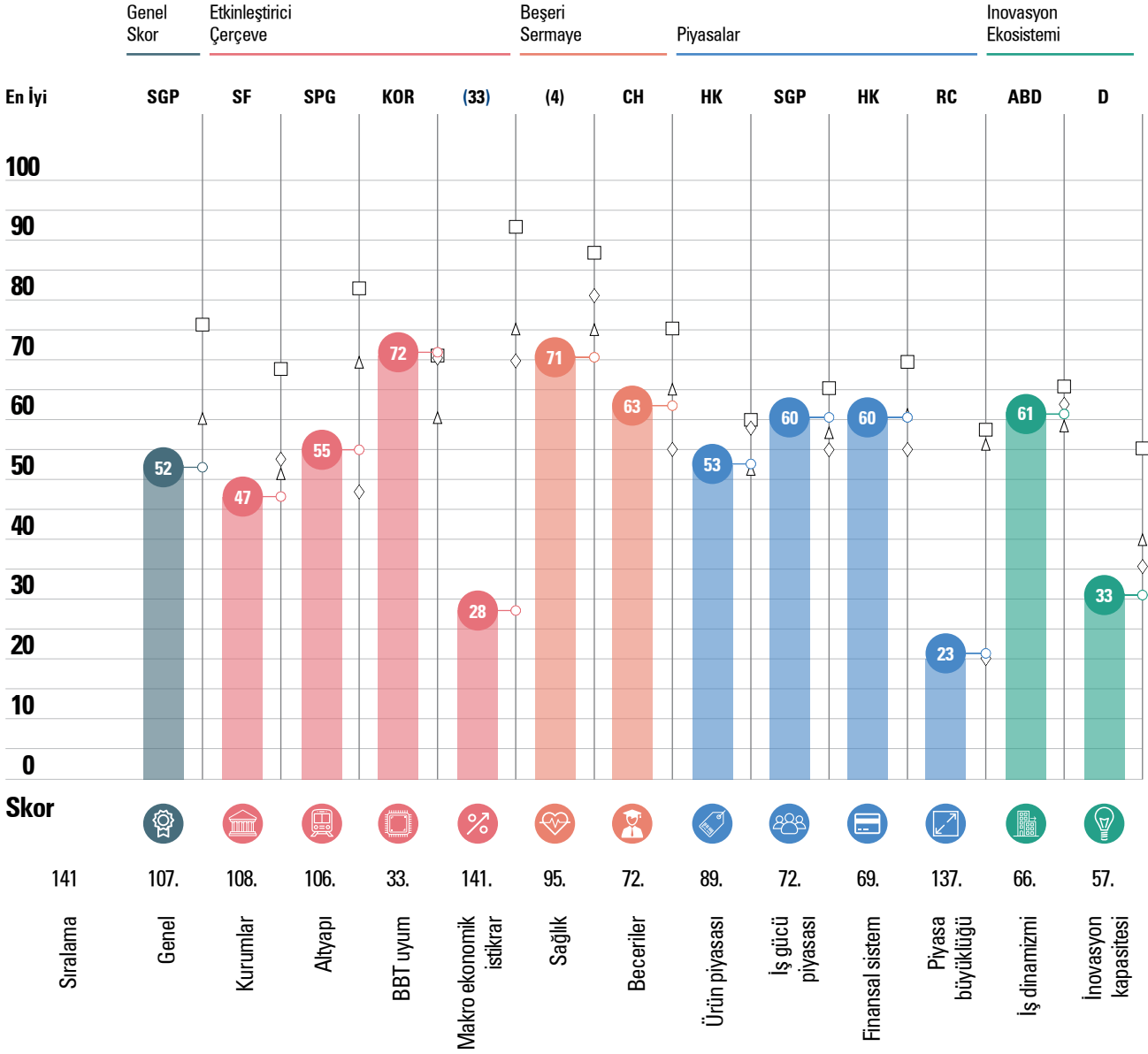
Anahtar

◇ Bir önceki yayin

△ Orta ve yüksek gelirli nüfus ortalaması

□ Avrupa ve Kuzey Amerika ortalaması

Bakış 2019

Seçilen İçeriksel Göstergeler

Nüfus (bin)	372	GSYİH (SGP) dünya toplamındaki payı (%)	0,0097
Kişi başına düşen GSYİH (cari fiyatlarla, \$)	13,277	İşsizlik oranı (%)	6.9
GSYİH'nin son 10 yıllık ortalama büyüme oranı (%)	2.6		

Kuzey Kıbrıs 107. / 141

Ekonomi Profili

GÖSTERGE BİLEŞENİ	DEĞER	SKOR**	SIRALAMA 140	EN İYİ ÜLKE	
 Bölüm 1 : Kurumlar 0-100	-	46,8	↓	108	Finlandiya
Güvenlik 0-100	-	75,2	↓	66	Finlandiya
1.01 Organize suçlar 1-7 (en iyisi)	4,02	50,3	↓	103	Finlandiya
1.02 Cinayet oranı 100.000 nüfus*	2,00	94,9	↑	64	Birden fazla ülke (14)
1.03 Terörizm oranı 0-100 (en iyisi)*	100,00	100,0	=	1	Birden fazla ülke (25)
1.04 Polis hizmetlerinin güvenirliliği 1-7 (en iyisi)	4,34	55,7	↓	70	Finlandiya
Sosyal sermaye 0-100	-	n/a		n/a	Yeni Zelanda
1.05 Sosyal Refah Seviyesi 0-100 (en yüksek)*	n/a	n/a		n/a	Yeni Zelanda
Denetim ve Denge 0-100	-	46,0	↓	88	Finlandiya
1.06 Bütçe Saydamlığı 0-100 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (2)
1.07 Yargının bağımsızlığı 1-7 (en iyisi)	3,66	44,3	↓	74	Finlandiya
1.08 Yasal çerçevenin etkinliği 1-7 (en iyisi)	2,41	23,5	↓	126	Finlandiya
1.09 Basın özgürlüğü 0-100 (en kötüsü)*	29,67	70,3	↑	62	Norveç
Kamu sektörü performansı 0-100	-	33,0	↓	128	Singapur
1.10 Devlet düzenlemelerinin yarattığı yük 1-7 (en iyisi)	3,27	37,8	↓	82	Singapur
1.11 Uyuşmazlıkların çözümünde yasal çerçevenin etkinliği 1-7 (en iyisi)	2,69	28,2	↓	120	Singapur
1.12 E-katılım 0-1 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (3)
Şeffaflık 0-100	-	n/a		n/a	Danimarka
1.13 Yolsuzluk Algısı 1-7 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Danimarka
Mülkiyet hakları 0-100	-	50,8	↑	51	Finlandiya
1.14 Mülkiyet hakları 1-7 (en iyisi)	4,19	53,2	↑	79	Finlandiya
1.15 Fikri mülkiyet hakları 1-7 (en iyisi)	3,85	47,5	↑	82	Finlandiya
1.16 Tapu idaresi kalitesi 0-30 (en iyisi)*	15,50	51,7	↓	73	Birden fazla ülke (5)
Kurumsal yönetim 0-100	-	42,8	↓	123	Yeni Zelanda
1.17 Finansal denetim ve raporlama standartlarının gücü 1-7 (en iyisi)	2,88	31,3	↓	136	Finlandiya
1.18 Çıkar Çatışması Yönetimi 0-10 (en iyi)*	6,00	60,0	↓	53	Kenya
1.19 Hissedar yönetimi 0-10 (en iyisi)*	3,70	37,0	↓	112	Kazakistan
Devletin gelecekteki yönelimi 0-100	-	32,9		135	Lüksemburg
1.20 Politika istikrarı sağlayan hükümet 1-7 (en iyisi)	2,82	30,3		125	İsviçre
1.21 Hükümetin değişime duyarlılığı 1-7 (en iyisi)	3,07	34,5		102	Singapur
1.22 Yasal çerçevenin dijital işletme modellerine uyulanabilirliği 1-7 (en iyisi)	3,43	40,5		85	Birleşik Devletler
1.23 Devletin uzun vadeli vizyonu 1-7 (en iyisi)	2,58	26,3		128	Singapur
1.24 Enerji verimliliği yönetmeliği 0-100 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	İtalya
1.25 Yenilenebilir enerji düzenlemesi 0-100 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Almanya
1.26 Yürürlükte olan çevre ile ilgili anlaşmalar 0-29 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (6)
 Bölüm 2: Altyapı 0-100	-	55,2	↑	106	Singapur
Ulaşım altyapısı 0-100	-	28,0	↑	134	Singapur
2.01 Karayolu Bağlantısı 0-100 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (3)
2.02 Karayolları altyapısının kalitesi 1-7 (en iyisi)	2,19	19,8	↑	135	Singapur
2.03 Demiryolu Yoğunluğu km yol*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (24)
2.04 Tren hizmetlerinin etkinliği 1-7 (en iyisi)	n/a	n/a		n/a	Japonya
2.05 Havalimanı bağlantısı skor*	19,21	9,6	↑	127	Birden fazla ülke (8)
2.06 Havalimanı taşımacılığının etkinliği 1-7 (en iyisi)	3,77	46,2	↑	106	Singapur
2.07 Gemi nakliyatı bağlantısı 0-100 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (5)
2.08 Liman hizmetlerinin etkinliği 1-7 (en iyisi)	3,19	36,5	↑	102	Singapur
Ara altyapı 0-100	-	82,4	↑	79	İzlanda
2.09 Elektriğe erişim % nüfus*	100,00	100,0	=	1	Birden fazla ülke (67)
2.10 Elektrik tedarik kalitesi*	6,66	97,2	↓	35	Birden fazla ülke (10)
2.11 Sağlıksız İçme Suyu Riski nüfus yüzdesi*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (28)
2.12 Su kaynaklarının güvenirliliği 1-7 (en iyisi)	4,00	50,0	↑	103	İzlanda
 Bölüm 3: Bilgi ve Bilişim Teknolojilerine (BBT) Uyum 0-100	-	71,8	↑	33	Kore Cumhuriyeti
3.01 Cep telefonu abone sayısı 100 kişiye düşen*	131,38	100,0	=	42	Birden fazla ülke (63)
3.02 Mobil genişbant kullanıcıları 100 kişiye düşen*	96,80	100,0	=	35	Birleşik Arap Emirlikleri
3.03 Sabit geniş bant kullanıcıları 100 kişiye düşen*	56,50	100,0	=	1	İsviçre
3.04 Fiber internet kullanıcı sayısı 100 kişiye düşen*	0,02	2,2	↑	102	Kore Cumhuriyeti
3.05 İnternet kullanıcıları nüfus yüzdesi*	56,51	56,5	↑	91	Katar

GÖSTERGE BİLEŞENİ	DEĞER	SKOR	SIRALAMA 140	EN İYİ ÜLKE	
📊 Bölüm 4 : Makroekonomik istikrar 0-100	-	27,9	↓	141	Birden fazla ülke (33)
4.01 Enflasyon %*	29,96	27,9	↓	138	Birden fazla ülke (88)
4.02 Borç dinamikleri 0-100 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (34)
📊 Bölüm 5 : Sağlık 0-100	-	71,1	↓	95	Birden fazla ülke (4)
5.01 Ortalama sağlıklı yaşam uzunluğu, yıllık*	66,30	71,1	↓	56	Birden fazla ülke (4)
📊 Bölüm 6 : Beceriler 0-100	-	62,5	↑	72	İsviçre
Mevcut işgücü 0-100	-	n/a		n/a	İsviçre
6.01 Ortalama Tamamlanan Eğitim Yılları yıllar*	n/a	n/a		n/a	Almanya
Mevcut işgücünün becerileri 0-100	-	37,5	=	135	İsviçre
6.02 Çalışanlara eğitim verilmesi 1-7 (en iyisi)	3,06	34,3	↓	133	İsviçre
6.03 Mesleki eğitimin kalitesi 1-7 (en iyisi)	2,78	29,7	↓	139	İsviçre
6.04 Mezunların aranan kabiliyetleri karşılama derecesi 1-7 (en iyisi)	3,55	42,5	↓	104	İsviçre
6.05 Aktif popülasyonun dijital kabiliyeti 1-7 (en iyisi)	3,79	46,5	↑	92	Finlandiya
6.06 Kalifiye eleman bulma kolaylığı 1-7 (en iyisi)	3,07	34,5	↑	138	Birleşik Devletler
Gelecekteki işgücü 0-100	-	88,9	↑	8	Danimarka
6.07 Ortalama eğitim süresi*	16,00	88,9	↑	18	Birden fazla ülke (11)
Gelecekteki işgücünün becerileri 0-100	-	63,0	↑	55	Danimarka
6.08 Eğitimde eleştirel düşünme 1-7 (en iyisi)	2,56	26,0	↑	127	Finlandiya
6.09 İlköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı oran*	8,60	100,0	↑	1	Birden fazla ülke(5)
📊 Bölüm 7 : Ürün piyasası 0-100	-	52,7	↓	89	Hong Kong
İç rekabet 0-100	-	40,6	↓	127	Hong Kong
7.01 Vergi ve sübvansiyonların kaynak dağılımındaki bozucu etkisi 1-7 (en iyisi)	3,86	47,7	↑	59	Singapur
7.02 Firma faaliyetlerinin egemenliği 1-7 (en iyisi)	3,04	34,0	↑	122	İsviçre
7.03 Hizmetlerde rekabet 1-7 (en iyisi)	3,41	40,2	↓	138	Hong Kong
Ticaret açıklığı 0-100	-	63,1	↓	36	Singapur
7.04 Tarife dışı engeller 1-7 (en iyisi)	3,02	33,7	↓	140	Singapur
7.05 Ticaret ağırlıklı tarife oranı vergi yüzdesi*	1,11	92,6	↓	34	Hong Kong
7.06 Gümrük Vergilerindeki Karmaşıklık Derecesi 1-7 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Hong Kong
7.07 Gümrük ve sınır kontrollerindeki etkinlik 1-5 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Almanya
📊 Bölüm 8 : İş gücü piyasası 0-100	-	59,7	↑	72	Singapur
Esneklik 0-100	-	62,3	↑	43	Singapur
8.01 İşten çıkarma maliyetleri haftalık maaş*	5,00	97,9	↑	13	Birden fazla ülke (8)
8.02 İşe alma ve işten çıkarma 1-7 (en iyisi)	3,81	46,8	↑	72	Hong Kong
8.03 İşçi- işveren ilişkilerinde işbirliği 1-7 (en iyisi)	4,78	63,0	↑	40	Singapur
8.04 Ücretlerin belirlenmesindeki esneklik 1-7 (en iyisi)	5,54	75,7	↑	24	Estonya
8.05 Aktif işgücü politikaları 1-7 (en iyisi)	3,45	40,8	=	64	İsviçre
8.06 İşçi hakları 0-100 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (2)
8.07 Yabancı işçi istihdam kolaylığı 1-7 (en iyisi)	4,18	53,0	↑	59	Arnavutluk
8.08 Yerli işgücünün hareketliliği 1-7 (en iyisi)	4,55	59,2	↑	58	Birleşik Devletler
Meritokrasi ve teşvikler 0-100	-	57,1	↑	95	Danimarka
8.09 Profesyonel yönetime güven 1-7 (en iyisi)	3,23	37,2	↑	132	Finlandiya
8.10 Maaş ve üretkenlik 1-7 (en iyisi)	4,19	53,2	↑	51	Hong Kong
8.11 Ücretli ve maaşlı kadın işçilerin erkek işçilere oranı %*	0,57	46,3	↑	89	Birden fazla ülke (4)
8.12 İşgücü vergi oranı %*	14,00	91,7	=	61	Birden fazla ülke (24)
📊 Bölüm 9: Finansal Sistem	-	60,2	↑	69	Hong Kong
Derinlik 0-100	-	42,4	↓	59	Birleşik Devletler
9.01 Özel sektöre verilen krediler GSYİH %*	75,45	79,4	↓	42	Birden fazla ülke (30)
9.02 KOBİ'lerin finansmana erişim kolaylığı 1-7 (en iyisi)	3,25	37,5	↑	113	Finlandiya
9.03 Risk sermayesinin mevcudiyeti 1-7 (en iyisi)	2,39	23,2	↑	117	Birleşik Devletler
9.04 Hisselerin toplam piyasa değeri GSYİH %*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (15)
9.05 Sigorta primi GSYİH %*	1,77	29,5	↓	61	Birden fazla ülke (17)
İstikrar 0-100	-	77,9	↑	125	Finlandiya
9.06 Bankaların sağlamlığı 1-7 (en iyisi)	3,67	44,5	↑	122	Finlandiya
9.07 Tahsili gecikmiş alacaklar %*	5,85	89,2	↑	81	Birden fazla ülke (3)
9.08 Kredi Açığı %*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (98)
9.09 Bankaların düzenleyici sermaye oranı oran*	17,77	100,0	=	57	Birden fazla ülke (74)

Bölüm 10: Piyasa büyüklüğü 0-100	-	22,8	=	137	Çin
10.01 GSYİH SPG milyar dolar*	4,89	n/a		138	Çin
10.02 GSYİH'ye göre ithalat GSYİH %*	47,27	n/a		62	Hong Kong
Bölüm 11: İş dinamizmi 0-100	-	60,9	↓	66	Birleşik Devletler
İdari gereksinimler 0-100	-	80,3	↓	38	Birleşik Devletler
11.01 Şirket kurma maaliyeti GSYİH %*	27,70	86,2	↓	116	Birden fazla ülke (2)
11.02 Şirket kurmak için gerekli süre gün*	26,00	74,4	=	114	Yeni Zelanda
11.03 İflastan kurtarma oranı oran*	n/a	n/a		n/a	Japonya
11.04 İş tasfiye yasal çerçeve 0-16 (en iyisi)*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (6)
Girişimcilik kültürü 0-100	-	41,5	↑	121	İsrail
11.05 Girişimcilik riskine karşı tutum 1-7 (en iyisi)	3,18	36,3	↓	130	İsrail
11.06 Yetki vermek ve aktarma konusundaki esneklik 1-7 (en iyisi)	4,10	51,7	↑	87	Danimarka
11.07 Şirketlerin yenilikçi fikirler ile büyüme derecesi 1-7 (en iyisi)	3,58	43,0	↑	102	İsrail
11.08 Firmaların riskli ya da yıkıcı fikirleri benimseme derecesi 1-7 (en iyisi)	3,10	35,0	↓	124	İsrail
Bölüm 12: İnovasyon kapasitesi 0-100	-	32,7	↓	57	Almanya
Etkileşim ve çeşitlilik 0-100	-	42,0	↑	59	Singapur
12.01 İşgücündeki çeşitlilik 1-7 (en iyisi)	4,01	50,2	↑	106	Singapur
12.02 Kümelemenin gelişme durumu 1-7 (en iyisi)	3,38	39,7	↑	98	İtalya
12.03 Yabancı ortaklı buluşlar milyon nüfus*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (5)
12.04 Çok paydaşlı işbirlikleri 1-7 (en iyisi)	3,18	36,3	↑	111	İsrail
Araştırma ve Geliştirme 0-100	-	32,0	↓	57	Japonya
12.05 Bilimsel yayınlar H endeksi*	52,00	57,0	↓	134	Birden fazla ülke (9)
12.06 Patent başvuruları milyon nüfus*	16,11	7,0	↓	32	Birden fazla ülke (8)
12.07 Araştırma ve geliştirme harcamaları GSYİH %*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (7)
12.08 Araştırma kuruluşları kalite endeksi*	n/a	n/a		n/a	Birden fazla ülke (7)
Ticarileştirme 0-100	-	24,1	↑	134	Lüksemburg
12.09 Müşteri gelişmişliği 1-7 (en iyisi)	3,25	37,5	↑	85	Kore Cumhuriyeti
12.10 Marka başvuruları milyon nüfus*	1165,14	10,7	↑	51	Birden fazla ülke (7)

* Yönetici Görüşleri Anketinden elde edilmeyen veri

** 0 ile 100 (en uygun) değer arasında değişmektedir. Ok işaretleri bir önceki yayında olan skorların bu yıl için değişim yönünü göstermektedir.

GİRİŞ

*Küresel Gelişmeler:
İklim Değişiklikleri ve Artan Çevresel Risklerin
Ekonomileri Etkiliyor*

Daha Çok Yerel Kaynaklı Bütçelere Doğru

Küresel Gelişmeler: İklim Değişiklikleri ve Artan Çevresel Riskler Ekonomileri Etkiliyor

Lehman Brothers ile başlayan küresel kriz birtürlü aşılamazken, dünyanın hiçbir bölgesinde kriz öncesi büyüme rakamlarına bir türlü ulaşamıyor. Küresel finansal krizin üzerinden 10 yılı aşkın süre geçmiş olmasına rağmen ve dünyanın önde gelen merkez bankaları 2008'den bu yana piyasalara \$10 trilyona yakın para sürdükleri halde verimlilik ve büyüme artmamaktadır. Birçok ülke merkez bankası eksi faiz oranı dahi uygulamasına rağmen yatırımlar ve büyüme tetiklenmemekte ve bir nevi "nakit tuzağı" yaşanmaktadır. Piyasaların artık bu tarz parasal politikalara cevap vermemesi sürdürülebilir bir büyüme için yapısal ve maliye politikalarının önemini ortaya çıkarıyor. Bu dönemde hükümetler verimliliği artırmanın yolu olarak maliye politikalarına ve yapısal politikalara yönelmek durumundadırlar. Borçlanmanın bu dönemde ucuz olmasına rağmen hükümetler de aşırı borç yapıları nedeniyle ilave yatırım amaçlı borçlanmadan kaçınmışlardır ki bu da verimlilik artışını engellemiştir.

Çin ve ABD arasında yaşanan ticaret savaşlarının ortaya çıkardığı yavaşlamaya, bu yılın başlarında Çin'de ortaya çıkan Corona virüs salgını ile Çin ekonomisindeki durgunluk hat safhaya ulaşmıştır. Salgının yarattığı panik ve endişeyle Çin'de üretim ve tüketim durma noktasına gelmiştir. Tüm ülkelerin bir şekilde Çin ekonomisi ile bağları bulunması nedeniyle bu durgunluk giderek diğer ekonomilere de yansımakta. Çin'de üretilen birçok ara malı ithal eden ekonomiler ile Çin'e tedarik sağlayan ülkeler de zincirleme olarak üretimi kısma noktasına gelmişlerdir. 2018'de başlayan ticaret savaşları üzerine bu belirsiz durumun da eklenmesi sonucu küresel görünüm oldukça belirsiz bir hal almış bulunmaktadır.

Salgının olumsuz etkisi yanında Dünya artık öyle bir döneme geçiş yapmış gibi görünüyor ki küresel ekonomiyi konuşurken artık sadece iktisadi gelişmelerden bahsetmek yeterli olmayacak, çevresel gelişmelerin ekonomik ve sosyal boyutlarını da konuşmak durumunda olacağız gibi görünüyor. Dünya Ekonomik Formu'nun bu yılki Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu'nun ana temasının da çevresel faktörler olması iklim ve çevre olayının artan önemini gösteriyor. Yaşanan küresel ısınma ve buna bağlı ortaya çıkan iklim değişiklikleri farklı coğrafyalarda kuraklığa bağlı yaygın orman yangınları, su baskınları, tropik fırtınalar yoluyla hasarlar ve iş kayıpları ortaya çıkarmaktadır. Bu sonuçları geçmiş verilere bakarak öngörmek olası değildir çünkü yeni gelişen doğa olaylarından bahsedilmektedir ve geçmiş dönem verileri bulunmamaktadır. Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu'nun bir yerinde önemli

bir saptama ortaya konarak "60 yaş altında olan insanların önümüzdeki yıllarda iklim değişikliklerine bağlı daha fazla doğal (sıcaklık artışı), sosyal (göç) ve ekonomik (kıtlık) etkilerle karşılaşması beklenmektedir" denmektedir. Bu nedenle ekonomik politikaların artık sosyal ve çevresel politikalardan bağımsız ele alınamayacağına vurgu yapılıyor. Kuzey Kıbrıs'ta da son yıllarda yaşanan ciddi sel ve su baskınları iklim değişikliğinin çevresel etkilerinin ötesinde ekonomik-sosyal maliyetlerini de önümüze sermektedir. Baskınların, işletmelerin tesisleri, araç gereçleri, stokları üzerinde yarattığı zararın dışında can kayıplarının da yaşanmış olması altyapı yatırımları ile birlikte kentleşme konusunda da acil ve ciddi önlemlerin alınması gereğine işaret etmektedir.

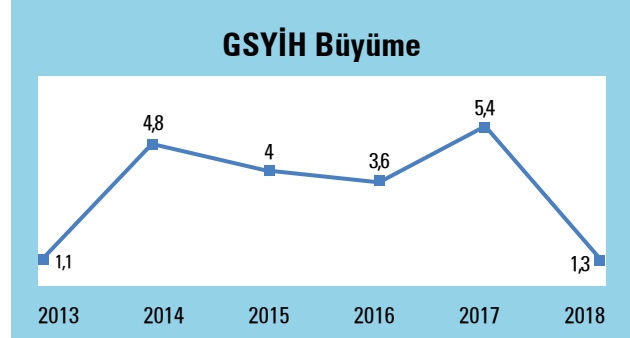
Öte yandan jeopolitik gerginlik ve riskler uluslararası yatırım, işbirliği ve ticaret potansiyelinin layıkıyla gerçekleşmesini de engellemektedir. Çin – ABD gibi küresel dalaşın yanında bölgeler arası gelir eşitsizliklerinin oluşturduğu göçler ile terörizm küresel istikrarı tehdit altında tutmaktadır. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz başta olmak üzere, İran, Yemen, Somali gibi bölgesel istikrarsızlıklar enerji nakili ile deniz ticaretinin akışı üzerinde dahi tehditler oluşturmak yoluyla belirsizlikler yaratabilmektedir. Tüm bu gerekçelerle küresel sorunlara bireysel politikalarla çözüm bulunamayacağı anlaşılmış olmalıdır. Bu da önümüzdeki dönemde daha çok ortak işbirliği ve eşgüdümlü politikalara ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

Ekonomik büyümeyi yeniden canlandırmak yatırım odaklı bir hamleyle olabilecektir. Gelişen teknoloji ve dijitalleşmeyle birlikte insan kaynağının da dönüşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda maliye politikaları, inovasyonu teşvik eden yapısal reformlarla birlikte devrede olmalıdır. İşgücünü dönüştürücü politikaların desteklenmesi yanında Ar-Ge ve yeni teknoloji geliştirmeye dönük yatırım destekleri dinamik işletmeleri harekete geçirerek büyümeyi tetiklemeli.

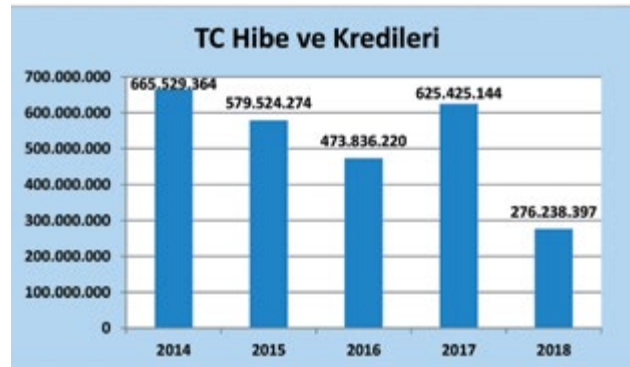
Daha Çok Yerel Kaynaklı Bütçelere Doğru

Küresel gelişmelerden kısmen etkilenen Kuzey Kıbrıs ekonomisi kendi dinamikleri yanında Türk Lirası ve Türkiye ekonomisindeki gelişmelerin etkilerine daha açık bir konumdadır. Örneğin 2018 yılında yaşanan TL'nin aşırı değer kaybetmesi enflasyon oranının hızlı bir şekilde artmasına neden olmuş, yüzde 30 olarak gerçekleşen enflasyon oranı tüketici ve üretici fiyatlarını olumsuz etkilemiştir. Enflasyondaki bu gelişmeler diğer makroekonomik göstergelere de olumsuz şekilde yansımaktadır. Kuzey Kıbrıs ekonomisi 2013-2018 yıllarında ortalama yüzde 3,4 oranında büyüme gerçekleştirmiş ancak 2018 yılındaki büyüme tahminlerin altında kalarak yüzde

1,3 olmuştur. 2019 yılı için tahmini büyüme yüzde 1,9 olarak yapılmış olsa da bu oranın altında bir büyüme gerçekleşeceği düşünülmektedir. Döviz kurundaki artışlar ithal girdi maliyetleri nedeniyle enerji, tarım ve diğer sektörlerdeki maliyetleri de artırmaktadır. Tüketim mallarının çoğunlukla ithal olması sonucu tüketici fiyatları da bu dönemlerde ciddi artışlar yaşamaktadır.

Ekonominin ihracat kapasitesi 100-120 milyon dolar arasında kalırken ithalatın finansmanı ağırlıklı olarak turizm ve yükseköğrenim hizmetlerinin ihracatı yoluyla finanse edilmektedir. Ancak bu sektörlerin ağırlıklı dış pazarlarının Türkiye pazarı olması ve TL'nin devalüasyonu bu pazardaki tüketici gelirlerini olumsuz etkilemesi sonucu değer kaybeden para biriminin avantajı ihracata yansımamaktadır. Ancak 2018'deki devalüasyon Güney Kıbrıs pazarına yapılan ihracatın artması yanında yeşil hattan geçişler yoluyla başta akaryakıt olmak üzere göreceli olarak fiyatların Kuzey'de daha düşük olan restoran, eğlence, bakım hizmetleri gibi alanlara yönelerek ekonominin kaynak ihtiyacının bir kısmını karşılamıştır. Özellikle akaryakıt üzerindeki yüksek vergiler Türkiye'den kaynak akışının daraldığı bu dönemde kamu maliyesinin finansmanına yardımcı olmuştur.

*Savunma için verilen hibe dahil edilmemiştir. Kredi olarak verilen kamu maliyesine destek eklenmiştir.

2018 yılında Kuzey Kıbrıs ekonomisi 53,4 milyon TL bütçe fazlası vermiş olsa da (GSYİH oranı %0,29), özellikle proje bazlı hibe programları ile gerçekleşmesi planlanan yatırımlar yapılamamış bu da ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki

yaratmıştır. Kuzey Kıbrıs kamu sektörü ve kamu bütçesi yetersiz olan özel yatırımlar nedeni ile önemli bir kaynak sağlayıcıdır. Ancak sınırlı olan bütçe kaynakları etkin kullanıldığı takdirde ekonomi bu kaynaklardan fayda sağlayacaktır. Bunun için de kaynak dağılımının etkinliği sağlayacak şekilde yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kamu borç stoğu GSYİH'nın yüzde 124 civarındadır ve özellikle son dönemde yerel yönetim idarelerinin borç miktarlarında ciddi artışlar yaşanırken maaş ödemelerinin dahi aksadığına şahit olunmaktadır. Bütçe disiplini sağlanabilmesi amacıyla kamu harcamalarının azaltılması gerektiği üzerinde durulsa da artık vergi gelirlerinin hem adaleti hem de etkinliği sağlayacak şekilde artırılmasının yollarını aramak gerekmektedir. Kamu harcamalarının yüksekliğinden öte doğru alanlara tahsisi yeniden gözden geçirilmelidir. Aynı şekilde kamu harcamalarının, cari harcamalardan çok yatırım harcamalarına doğru aktarılması gereği bulunmaktadır. Altyapının artan nüfus ve gelişen ihtiyaçları karşılayamadığı çok açıktır. Ulaşım, sağlığa, eğitimden enerji hatlarına kadar ciddi bir yıpranma ve buna bağlı olarak verilen hizmetlerin hem kalitesinde hem de içeriğinde ciddi yetersizlikler bulunmaktadır. Bu gerekçelerle kamunun kıt kaynaklarının doğru alanlara yönlendirilme ihtiyacı bulunmaktadır. Bunun yanında özel kesim yatırımlarının da ihtiyaç olan alanlara yönlendirilebilmesi için devletin destek ve teşvik enstrümanlarını devreye koyarak bahse konu yatırım açığını kamu özel ortaklıklarıyla da gidermenin yollarını yaratabilmelidir. Ancak uygulanacak teşvik ve destek politikalarının etkilerinin ölçülerek, değişen piyasa koşullarına göre adapte edilmesinde büyük önem bulunmaktadır. Her yatırım harcamasının ekonomiye aynı oranda katkı yapmayacağı ortadayken ve kaynakların kıt olduğu göz önüne alınarak mevcut kaynaklar en etkili şekilde yönlendirilmelidir.

Kuzey Kıbrıs ve Küresel Rekabet Edebilirlilik

Küresel ve Bölgesel Rekabet Edebilirlilik Performansları

Rekabet Edebilirlilik Metodolojisi

Kuzey Kıbrıs'ın Rekabet Edebilirlilik Performansı

Küresel ve Bölgesel Rekabet Edebilirlilik Performansları

Geçtiğimiz yıl geliştirilen Küresel Rekabet Edebilirlilik 4.0 Endeksi, Endüstri 4.0'dan esinlenerek isimlendirilmiştir. Bunun nedeni, seçilen bileşenlerin dijital dönüşümde ve dolaylı olarak verimlilik üzerindeki oynadığı önemli role bağlanmaktadır. Bu nedenle mevcut yapılarını ve uyguladıkları politikalarını dijital dönüşüme uyumlaştırabilmiş ülkeler daha yüksek rekabet edebilirlilik skorları elde etmektedirler.

Bu yılın Rekabet Edebilirlilik birincisi 84.4 puanla Singapur olurken 12 başlığın 4'ünde de (alt yapı, sağlık, işgücü piyasası ve finansal piyasalar) 141 ülke arasında ilk sırayı almıştır. Küresel bir inovasyon merkezi olma yolunda ilerleyen Singapur'un girişimcilik ve beceri tabanını daha fazla geliştirmesi beklenmektedir. Geçen yılın ikincisi ve birçok yıldır ilk üç içinde yer alan bu minik ülkenin bu yüksek skorlara rağmen geliştireceği alanlar olması rekabet edebilirliliğin sürekli gelişen bir yapı olduğunu çok net ortaya koymaktadır. Geçen yılın birincisi ABD, bu yıl ikinci sırada yer alırken, rekabet edebilirliliğin önemli parçalarından olan inovasyon kapasitesi ve iş dinamizminde birinci sırada yer almıştır. İsviçre 4'ncü sıradan 5'inci sıraya, Japonya 5'nci sıradan 6'nci sıraya, Almanya ise 3'üncü sıradan 7'nci sıraya gerilemiştir. Bu yılın ilerleyen ülkeleri arasında Hong Kong 7'inci sıradan 3'üncü sıraya yükselirken, en iyi çıkış yapanlardan biri olmuştur. Hollanda 6'nci sıradan 4'üncü sıraya, Güney Kore 15'inci sıradan 13'üncü sıraya ilerlemiştir. Çıkış yapan ülkeler arasında Çin en iyi performansı sergilerken (28'inci sıra), Rusya 43'ncü sırada, Türkiye de 61'inci sıradaki yerlerini korumuş, Brezilya ise sadece 1 sıra ilerleyerek 73'ten 72'nci sıraya gelebilmiştir. En hızlı büyüyen ekonomilerden olan Hindistan ise 58'inci sıradan 68'nci sıraya gerilemiştir.

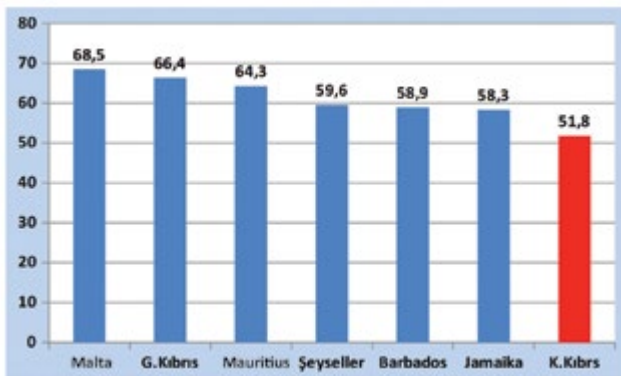
Bölgesel performanslara bakıldığında Singapur ve Hong Kong'un sürüklemesiyle Uzak Doğu ve Pasifik ülkeleri en iyi performansı gösteren ülkeler olurken, Avrupa ve Kuzey Amerika onları takip eden en iyi ikinci bölge olarak sıralamada yer almıştır. Orta Doğu coğrafyasında en iyi performans 20'nci sırayla İsrail'in olurken onu sırasıyla Birleşik Arap Emirlikleri 25'nci, Katar 29'uncu ve Bahreyn 45'inci sırada yer almıştır. Geçen yıl 90'ıncı sırada olan İran bu yıl 99'uncu sıraya gerilemiştir. Bu bölgedeki ülkelerin en önemli avantajı yüksek düzeyde bilişim teknolojisi ile gelişmiş alt yapı donanımı olarak ortaya konmuştur. Ancak bu ülkelerin verimliliklerini artırabilmek için insani kaynaklarını çeşitlendirmeleri gerekmektedir. Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesinin 39 ülkelik medyan skoru 70.9 olurken Doğu Asya'dan sonra en iyi bölgesel performans olmuştur. Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesinin

en düşük performanslı ülkesiyse 54.7 puan ile Bosna Hersek olmuştur. Türkiye ise 2019 yılında bazı bölümlerde ilerleme yaşarken bazı başlıklarda gerileme yaşamış ancak bir önceki yılın 61'inci sıradaki yerini korumuştur. Türkiye'nin en fazla iyileşme yaşadığı bölüm Bilgi ve Bilişim Teknolojilerine Uyum başlığı olurken bu bölüm puanını +4.3 artırırken 69'uncu sırada yer alabilmiştir. Altyapı ve işgücü piyasaları başlıklarında da puanını ve sıralamasını artırırken 6'ncı bölüm Beceriler alanında gerileme yaşamıştır.

Küresel sıralamada gerileyen ülkelerin başında Güney Amerika'dan Arjantin yer alırken, %30'u aşan enflasyonu ile makroekonomik istikrar alanında 138'nci sırada yer almıştır. En hızlı düşüş yaşayanlardan bir diğeri de Hindistandır. Genel puanı sadece 0.7 düşse de kendi çevresindeki ülkeler kısmen performanslarını artırınca Hindistan 58nci sıradan 68'inci sıraya gerilemiştir. Ayrıca on iki bölümün beş bölümünde 100ncü sıranın altına yer almıştır. Afrika'dan Mauritius en iyi performansı gösteren ülke olurken 64.3 puan ile 52'nci sırada yer almıştır. Yine Afrika'dan Güney Afrika 7 sıra ilerleyerek 60'ıncı sırada yer almıştır. Özellikle bölgedeki en güçlü finansal sisteme ve ulaşım alt yapısına sahip olduğu kabul edilmektedir. Ancak işgücü piyasası ve beceriler konusunda oldukça alt sınırlarda yer almaktadır.

Küçük ada ekonomileri de küçük Pazar kısıtı ve birçok doğal risklere rağmen ortalamanın üzerinde performans göstermektedirler. Avrupa Birliği'nde bulunan Malta ve Kıbrıs en yüksek puanı alırken geçen yılın en hızlı çıkış yapan ülkeleri arasında yer alan Şeysseller bu yıl 2 sıra aşağıya inse de 59.6 puan ile medyan puan olan 60 düzeyini tutturabilmiştir.

Şekil 1: Küçük Ada Ekonomileri

Tüm bölümler arasında en düşük skor Bölüm 12 İnovasyon Kapasitesi alanında olmuştur. Gelişmiş ülke ekonomileri bile bu bölümde en düşük skorlarını elde etmişlerdir. Sadece 4 ülke bu bölümde 80'in üzerine çıkabilmiştir ve hatta sadece ülkelerin dördte biri 50 puanın üzerine çıkabilmiştir. Bu durumda göstermektedir ki ülkelerin inovasyon kapasitesini geliştirecek daha çok çabaya ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle teknolojiyle

birlikte inovasyon kapasitesinin geliştirilmesi, verimliliği artırabilecek yegane koşul olarak öngörülmektedir. Daha da ötesi hükümetlerin teknolojinin ekonomi üzerindeki etkisi yanında bireyler üzerindeki ve daha da öte toplum üzerindeki etkileri de göz önüne alarak uygun önlem ve düzenlemeleri geliştirmeleri beklenmektedir. Ayrıca bu bağlamda işgücüne gerekli becerileri kazandıracak uygulamalara ihtiyaç vardır. Çok iyi çalışan emek piyasalarına ve iş yerine işçiyi öne çıkaran yaklaşımlara da ihtiyaç bulunmaktadır.

Rekabet Edebilirlik Metodolojisi

Geçen yılki raporda da bahsedildiği gibi, yeni metodolojide öne çıkan kavramlar esneklik, atiklik ve geleceğe hazırlık olarak belirlenmiş ve değişkenler de bu kavramları ölçebilmeye yönelik güncellenmişti. Yapılan değişiklik ile sadece içerik değişmemiş puanlama yöntemi de değiştirilmiştir. Ülkelerin gelişme evrelerine göre puanlama sistemi yerine, her ülke 12 bölüm altında yer alan değişkenlerden eşit ağırlıkla ve 100 üzerinden puanlanmaktadır. Endeks hesaplamasına dahil edilen değişken sayısı bu yıl da değiştirilmiştir. Geçen yıl toplam 98 değişken kullanılırken, bu yıl bu sayı 103'e çıkmıştır. Ayrıca geçmiş yıllarda olduğu gibi kullanılan 103 değişkenin bir kısmı anket yoluyla yöneticilerden gelen cevaplarla, bir kısmı da yayımlanmış istatistiklerden derlenerek hesaplamalar yapılmıştır. Anket yolu ile elde edilen değişken sayısı geçen yıl 34 taneyken bu yıl bu sayı 46'ya çıkarılmıştır. Geriye kalan 57 değişken hazır verilerden veya hesaplama yolu ile elde edilmeye çalışılmıştır. Ancak Kuzey Kıbrıs'ta tutulan istatistikler çoğunlukla geleneksel verilerden oluşması nedeniyle, ayrıca tanınmamışlık nedeniyle uluslararası kurumlara üye olunmaması sonucu Endeks hesaplamasında yer alan bazı istatistikler üretilmemekte ve hesaplamalarda yer almamaktadır.

Toplam 103 değişkenin gruplandırıldığı bölüm sayısı geçen yıllarda olduğu gibi yine 12 bölümde altında ele alınmıştır. Değişken sayısının artırılmasına bağlı olarak bazı bölümlerin altında yer alan değişken sayıları yenilenmiş veya değişmiştir. Değişkenler fonksiyonlarına göre dört ana kısımda gruplandırılmışlardır. Birinci kısım "**Etkinleştirici Çerçevedir**". Bu kısım altında dört bölüm yer almaktadır. Bunlar sırasıyla Bölüm 1-Kurumlar, Bölüm 2-Altyapı, Bölüm 3-Bilgi ve Bilişim Teknolojilerine Uyum ve Bölüm 4-Makroekonomik İstikrar. İkinci Kısım "**Beşeri Kaynaklar**" kısmıdır. Bunun altında Bölüm 5'te Sağlık, Bölüm 6'da Beceriler yer almaktadır. Sağlık bölümü altında sadece ortalama sağlıklı yaşam süresi değişkenine yer verilmektedir. Üçüncü Kısım **Piyasalar** olarak isimlendirilmiş ve altında Bölüm 7 Ürün Piyasaları, Bölüm

Küresel Rekabet Edebilirlilik Endeksi

4.0 2019 Sıralaması

2018'den farkı					2018'den farkı					2018'den farkı				
Sıralama	Ekonomi	Skor	Sıralama	Skor	Sıralama	Ekonomi	Skor	Sıralama	Skor	Sıralama	Ekonomi	Skor	Sıralama	Skor
1	Singapur	84,8	+1	+1.3	51	Romanya	64,4	+1	+0.9	101	Honduras	52,7	-	+0.2
2	ABD	83,7	-1	-2.0	52	Morityus Cumhuriyeti	64,3	-3	+0.5	102	Moğolistan	52,6	-3	-0.1
3	Hong Kong	83,1	+4	+0.9	53	Umman	63,6	-6	-0.8	103	El Salvador	52,6	-5	-0.2
4	Hollanda	82,4	+2	-	54	Uruguay	63,5	-1	+0.8	104	Tacikistan	52,4	-2	+0.2
5	İsviçre	82,3	-1	-0.3	55	Kazakistan	62,9	+4	+1.1	105	Bangladeş	52,1	-2	-
6	Japonya	82,3	-1	-0.2	56	Brunei Sultanlığı	62,8	+6	+1.3	106	Kamboçya	52,1	+4	+1.9
7	Almanya	81,8	-4	-1.0	57	Kolombiya	62,7	+3	+1.1	107	Bolivya	51,8	-2	+0.4
8	İsveç	81,2	+1	-0.4	58	Azerbeycan	62,7	+11	+2.7	107	Kuzey Kıbrıs	51,8	-18	-3.4
9	Birleşik Krallık	81,2	-1	-0.8	59	Yunanistan	62,6	-2	+0.5	108	Nepal	51,6	+1	+0.8
10	Danimarka	81,2	-	+0.6	60	Güney Afrika	62,4	+7	+1.7	109	Nikaragua	51,5	-5	-
11	Finlandiya	80,2	-	-	61	Türkiye	62,1	-	+0.5	110	Pakistan	51,4	-3	+0.3
12	Tayvan	80,2	+1	+1.0	62	Kosta Rika	62,0	-7	-0.1	111	Gana	51,2	-5	-0.1
13	Kore Cumhuriyeti	79,6	+2	+0.8	63	Hırvatistan	61,9	+5	+1.8	112	Kape Verde	50,8	-1	+0.6
14	Kanada	79,6	-2	-0.3	64	Filipinler	61,9	-8	-0.3	113	Laos	50,1	-1	+0.8
15	Fransa	78,8	+2	+0.8	65	Peru	61,7	-2	+0.4	114	Senegal	49,7	-1	+0.7
16	Avustralya	78,7	-2	-0.1	66	Panama	61,6	-2	+0.6	115	Uganda	48,9	+2	+2.1
17	Norveç	78,1	-1	-0.1	67	Vietnam	61,5	+10	+3.5	116	Nijerya	48,3	-1	+0.8
18	Lüksemburg	77,0	+1	+0.4	68	Hindistan	61,4	-10	-0.7	117	Tanzanya	48,2	-1	+1.0
19	Yeni Zelanda	76,7	-1	-0.8	69	Ermenistan	61,3	+1	+1.4	118	Fildişi Sahilleri	48,1	-4	+0.6
20	İsrail	76,7	-	+0.1	70	Ürdün	60,9	+3	+1.6	119	Gabon	47,5	n/a	n/a
21	Avusturya	76,6	+1	+0.3	71	Brezilya	60,9	+1	+1.4	120	Zambiya	46,5	-2	+0.5
22	Belçika	76,4	-1	-0.2	72	Sırbistan	60,9	-7	-	121	Esvatini Krallığı	46,4	-1	+1.1
23	İspanya	75,3	+3	+1.1	73	Karadağ	60,8	-2	+1.2	122	Gine	46,1	+4	+2.9
24	İrlanda	75,1	-1	-0.6	74	Gürcistan	60,6	-8	-0.3	123	Kamerun	46	-2	+0.9
25	Birleşik Arap Emirlikleri	75,0	+2	+1.6	75	Fas	60,0	-	+1.5	124	Gambiya	45,9	-5	+0.5
26	İzlanda	74,7	-2	+0.2	76	Sejšeller	59,6	-2	+1.1	125	Benin	45,8	-2	+1.4
27	Malezya	74,6	-2	+0.2	77	Barbados	58,9	n/a	n/a	126	Etiyopya	44,4	-4	-0.1
28	Çin	73,9	-	+1.3	78	Dominik Cumhuriyeti	58,3	+4	+0.9	127	Zimbabve	44,2	+1	+1.6
29	Katar	72,9	+1	+1.9	79	Trinidad ve Tobago	58,3	-1	+0.4	128	Malavi	43,7	+1	+1.3
30	İtalya	71,5	+1	+0.8	80	Jamaika	58,3	-1	+0.4	129	Mali	43,6	-4	-
31	Estonya	70,9	+1	+0.2	81	Arnavutluk	57,6	-5	-0.5	130	Burkina Faso	43,4	-6	-0.5
32	Çek Cumhuriyeti	70,9	-3	-0.3	82	Kuzey Makedonya	57,3	+2	+0.7	131	Lesotho	42,9	-1	+0.6
33	Şili	70,5	-	+0.3	83	Arjantin	57,2	-2	-0.3	132	Madagaskar	42,9	n/a	n/a
34	Portekiz	70,4	-	+0.2	84	Sri Lanka	57,1	+1	+1.1	133	Venezuela	41,8	-6	-1.3
35	Slovenya	70,2	-	+0.6	85	Ukrayna	57,0	-2	-	134	Moritanya	40,9	-3	+0.1
36	Suudi Arabistan	70,0	+3	+2.5	86	Moldova	56,7	+2	+1.2	135	Burundi	40,3	+1	+2.7
37	Polonya	68,9	-	+0.7	87	Tunus	56,4	-	+0.8	136	Angola	38,1	+1	+1.1
38	Malta	68,5	-2	-0.2	88	Lübnan	56,3	-8	-1.4	137	Mozambik	38,1	-4	-1.7
39	Litvanya	68,4	+1	+1.2	89	Cezayir	56,3	+3	+2.5	138	Haiti	36,3	-	-0.1
40	Tayland	68,1	-2	+0.6	90	Ekvador	55,7	-4	-0.1	139	Kongo	36,1	-4	-2.1
41	Letonya	67,0	+1	+0.7	91	Bostvana	55,5	-1	+1.0	140	Yemen	35,5	-1	-0.9
42	Slovak Cumhuriyeti	66,8	-1	-0.1	92	Bosna Hersek	54,7	-1	+0.6	141	Çad	35,1	-1	-0.4
43	Rusya	66,7	-	+1.1	93	Mısır	54,5	+1	+1.0					
44	Güney Kıbrıs	66,4	-	+0.8	94	Namibya	54,5	+6	+1.8					
45	Bahreyn	65,4	+5	+1.7	95	Kenya	54,1	-2	+0.5					
46	Kuveyt	65,1	+8	+3.0	96	Kırgızistan	54,0	+1	+1.0					
47	Macaristan	65,1	+1	+0.8	97	Paraguay	53,6	-2	+0.3					
48	Meksika	64,9	-2	+0.3	98	Guatemala	53,5	-2	+0.2					
49	Bulgaristan	64,9	+2	+1.3	99	İran	53	-10	-1.9					
50	Endonezya	64,6	-5	-0.3	100	Ruanda	52,8	+8	+1.9					

Doğu Asya ve Pasifik

Avrasya

Avrupa ve Kuzey Amerika

Latin Amerika ve Karayipler

Orta Doğu ve Kuzey Afrika

Güney Asya

Aşağı Sahra Afrika

8 İşgücü, Bölüm 9 Finansal Sistemler ve Bölüm 10 Piyasa Büyüklüğü yer almaktadır. Bölüm 7 Ürün Piyasalarında geçen yıl 8 değişken yer alırken bu yıl Hizmet Ticaret Açıklık değişkeni çıkarılmıştır. Kısım 4'ün ismiyse **İnovasyon Ekosistemi** olarak yenilenmiştir. Bu kısmın altında yer alan Bölüm 11 İş Dinamizmi kapsamında idari gereksinimler ve girişimcilik kültürü yer almaktadır. Toplam 8 değişkenin yer aldığı bu bölümde iş kurma, iflas süreçleri ve risklere karşı tutumlar gibi hem idari süreçlerin, hem de iş insanlarının algılarını ölçen değişkenlere yer verilmiştir. Bölüm 12 İnovasyon Kapasitesi altındaysa Etkileşim ve Çeşitlilik, Araştırma-Geliştirme ve Ticarileşme alt başlıklarına ait toplam 10 değişken kullanılmıştır.

Kuzey Kıbrıs'ın Rekabet Edebilirlik Performansı

Kuzey Kıbrıs'ın 2018-2019 dönemi Küresel Rekabet Edebilirlik puanı 51.8 olarak hesaplanırken, sırlamadaki yeri de 141 ülke arasında 107'ncilik olmuştur. Geçen yılki 55.2 puan ve sırlamadaki 89'unculuğa göre oldukça önemli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu hızlı düşüşün gerisindeki nedenler analiz edilmeye çalışılmış ve birden fazla etken olabileceği değerlendirilmiştir. Bunlardan en önemlisi bu yılki endekste anket sorularının sayısının (yani etkisinin) artırılmış olmasıdır. Geleneksel olarak ülkedeki iş insanlarına sorularak elde edilen anket sonuçları yayınlanmış istatistiklere göre daha olumsuz bir algı içermektedir. Hatta bu durumu test etmek açısından, genel endeks puanını sadece anket değişkenleri kullanılarak ve sadece istatistikleri kullanarak hesaplayarak aradaki farkı görmeye çalıştık. Sonuç oldukça çarpıcı çıktı; anket yoluyla elde edilen değişkenlerin ağırlıklı ortalaması 100 üzerinden 17 çıkarken, hazır istatistiklerle hesaplandığında puan 63 çıkmıştır. Dolayısıyla ülke puanının geçen yıldan bu yıla düşüşünü kısmen algıdaki olumsuz yapıya dayandırmak mümkündür. Her ne kadar bu durum diğer ülkeler için de geçerli olabileceği iddia edilse de endeks ortalamasına olumlu etki yapabilecek bazı istatistiklerin eksik olması nedeniyle Kuzey Kıbrıs'ta oluşan olumsuz etkiyi aşağı çekme gücü ortadan kalkmaktadır.

Şema 1: Yükselen ve Gerileyen Ülkeler

Ülke rekabet edebilirliğindeki gerilemeyi daha iyi anlayabilmek adına genel skorun oluşmasına katkı koyan alt başlıklara da bakmakta fayda var. Birinci bölüm Kurumlar başlığı, Endeksin en geniş kapsamlı bölümüdür. Bu bölümde yer alan değişkenlerin çoğunluğu ülke iş yapma kültürünü ölçmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Bu bölüm altındaki değişken sayısı bu yıl 20'den 26'ya çıkarılırken bazı alt başlıklar da değiştirilmiştir. Bu bölümde yer alan alt başlıklar güvenlik, sosyal sermaye, denetim ve denge, kamu idaresi performansı, şeffaflık ve kurumsal yönetim alanlarıdır. Bölümdeki 26 değişkenden 7 tanesi elde edilememiş ve hesaplamaya katılamamıştır. Güvenlikten, yolsuzluğa, mülkiyetten yargıya kadar değişik alanlarda hem iş insanlarının algısına dayalı, hem de ülkede üretilen istatistiklere dayalı bir puanlama ile bölüm puanı hesaplanmıştır. Geçen yıl 100 üzerinde 52.8 olan bölüm puanı bu yıl 46.8'e gerilemiştir. Bu da iş yapma kültüründeki olumsuz algının arttığını göstermektedir. Bölüm 2 Altyapı başlığındaysa kara, deniz ve havayolu olmak üzere ulaşım altyapısı ile elektrik ve su gibi temel alt yapıları ile ilgili 12 değişken yer almaktadır. İş ortamının ve dolayısıyla rekabet edebilirliğin önemli bir bileşeni olan altyapı imkanlarının sorgulandığı bu bölüm puanı geçen yıl 46.9 iken bu yıl 55.2 olarak ölçülmüştür. Geçen yıl ve bu yılki değişkenlerin puanları karşılaştırıldığı zaman, bu bölüm puanındaki kısmi artışın ağırlıklı olarak hava ve deniz taşımacılığı ile ilgili algıya dayalı değişkenlerden kaynaklandığı görülmüyor. Bu kısmın 3'üncü bölümü Bilgi ve Bilişim Teknolojilerine Uyum başlığıdır. Geçen yıla göre değişiklik yapılmayan bölüm değişkenleri ağırlıklı olarak internete erişim ve telefon kullanımını ölçen değişkenlerden oluşmaktadır. Kuzey Kıbrıs'ın göreceli olarak diğer bölümlere göre daha iyi olduğu bir bölüm olan Bilgi ve Bilişim Teknolojilerine Uyum skoru hemen hemen geçen yılıne eşit olarak 71.7 olarak ölçülmüştür. Birinci Kısım "Etkinleştirici Çerçeve" kısmında yer alan son bölüm Bölüm 4 Makroekonomik İstikrardır. Enflasyon ve Borç Dinamiklerinden oluşan iki değişkenin yer aldığı bu bölümde Kuzey Kıbrıs'a ait borç dinamikleri hesaplaması yapılmadığından, geçen yılda olduğu gibi sadece enflasyon değişkeni hesaplamaya dahil edilmiştir. Bu bölüm en sert puan düşüşünün yaşandığı bölüm olurken 70.3'ten 27.9'a gerilemiştir. Bunun tek nedeni bir önceki yıldaki %14.68'lik enflasyon oranının bu yıl neredeyse ikiye katlanarak %29.96'ya yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Ülke Rekabet Edebilirlik 4.0 Endeksinin oluşturduğu 12 Bölümün her biri %8.33 ağırlıkla genel skora etki etmektedir. Dolayısıyla sadece Bölüm 4 skorunun 70.3'ten, 27.9'a gerilemesi toplam puana yaptığı katkının da 3.54 puan azalması anlamına gelmektedir. Bu farkta Kuzey Kıbrıs'ın geçen yılki 55.2 ile bu yılki 51.8 arasındaki 3.4'lük farka neredeyse eşittir. Bu durum enflasyon gibi bir

fiyat istikrarsızlığının ekonomileri ve rekabet edebilirliklerini ne denli olumsuz etkileyebildiğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda diğer göstergeler yanında enflasyon oranları iyileşen ülkelerin puanlarında ortaya çıkan artışlara üst sıralara çıkabileceklerini veya Kuzey Kıbrıs, Arjantin ve İran örneklerinde olduğu gibi 10-15 basamak gerileyebileceklerini de göstermektedir.

Bölüm 6 Becerilerdeyse mevcut işgücü ve gelecekteki işgücü alt başlıklarından oluşan eğitim süresi, kalitesi, mezunların kabiliyetlerini kapsayan toplam 9 değişkene yer verilmiştir. Bu bölüm puanı geçen yıla göre az da olsa yükselerek 62.5 olarak ölçülmüştür. Örneğin bu Bölümdeki 3.06 numaralı *Kalifiye Eleman Bulma Kolaylığı* (ki anket yoluyla algıya dayalı ölçülmektedir), geçen yıl 100 üzerinden 26 puan alırken bu yıl bu puan 34.5 olarak ölçülmüştür. Bunun dışında 6.07 numaralı *İlkokuldan Yükseköğrenime Ortalama Eğitim Yılları* (mevcut verilerle ölçülmektedir) puanı geçen yılki 82.2'den bu yıl 88.9'a yükselmiştir. Geleceğin işgücünü oluşturmak adına eğitim göstergeleri Rekabet Edebilirliğin önemli bileşenleri arasında görülmektedir.

Kısım 3, Piyasalar altında yer alan Bölüm 7 Ürün Piyasaları altında bu yıl toplam 7 değişken yer almıştır. Geçen yıl hesaplamaya katılan Hizmetler Ticaret Açıklık Oranı bu yıl Endeksten çıkarılmıştır. Bu bölüm puanı geçen yılki 54.5'tan bu yıl 52.7'e gerilerken bu bölüm altında yer alan ve algıya dayalı anket ile ölçülmekte olan 7.03 no'lu *Hizmetlerde Rekabet* değişkenine ait skor değişimi algı farklılığını göstermek adına önemlidir. Geçen yıl gelen anketlere göre bu değişkenin 100 üzerinden puanı 78.8 olurken, bu yılki değer 40.2 olarak ölçülmüştür. Tek başına bu değişkenin toplam puan üzerindeki etkisi çok minimal olmakla birlikte algının bir yıldan diğer yıla ne kadar oynaklık gösterebildiğine yönelik önemli bir göstergedir. Bu kısmın en geniş kapsamlı bölümü olan Bölüm 8 İşgücü Piyasası ise işgücü piyasasındaki esneklik ve meritokrasi alt başlıkları altında toplam 12 değişkene yer verilmiştir. İşçi hakları, aktif işgücü politikaları ve işçi işveren işbirliği gibi değişkenlere yer verilirken bölüm puanı ülke genel puanının üzerinde bir seviyede 59.7 olarak hesaplanmıştır. Bölüm 9'da Finansal Sistem altında finans piyasalarıyla ilgili olarak derinlik ve istikrar alt başlıklarına ayrıştırılmış toplam 9 değişken kullanılmıştır. Geçen yıla göre az da olsa bir artışla bu yıl bu bölüm puanı 60.2 olarak hesaplanmıştır. Bölüm 10 Piyasa Büyüklüğü ise geçmiş yıllarda olduğu gibi Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve ithalat oranından oluşan 2 değişkenli bir bölüm olarak yer almaktadır. Genellikle piyasa büyüklüğü bir yıldan diğer yıla çok ciddi değişmediğinden bu bölüm puanı da geçen yılki gibi 22.8 olarak kalmıştır.

Kısım 4 İnovasyon Ekosistemi, yine geleceğe dönük bilimsel, hukuki, kurumsal dönüşüm hazırlıklarının ölçüldüğü bir alandır. Bu kısımda sadece iki bölüm yer almaktadır. Bölüm 11 İş Dinamizmi ve Bölüm 12 İnovasyon Kapasitesi. Bölüm 11 altında toplam 8 değişken yer alırken bu değişkenleri idari gereksinimler ve iş kültürü olarak iki alt gruba ayırmaktadır. Bölüm 11 puanı geçen yılın puanıyla hemen hemen aynı sayılabilecek şekilde 60.9 olarak ölçülmüştür. Ülke puanı üzerinde yer alması ve toplam 141 ülke arasında 66'ncı sırada bulunması açısından Kuzey Kıbrıs'ın bu alanda çok kötü bir konuma sahip olmadığı söylenebilir. Bölüm 12 İnovasyon Kapasitesi altında bu yılda geçen yıl olduğu gib toplam 10 değişken yer almaktadır. Bölümün alt başlıkları Etkileşim ve Çeşitlilik, Araştırma Geliştirme ve Ticarileştirme olarak sıralanmıştır. Marka ve patent kaydına, bilimsel yayınlardan kümeleşmeye kadar yeni iş modelleri ile bilimsel çalışmaların dinamizminin ölçülmeye çalışıldığı bu bölüm puanı 32.7 olarak hesaplanmıştır. Geçen yılın 35.7 puanına göre çok az bir gerileme görülse de bu alan Endeksin en düşük puanlı bölümüdür. Dünya Ekonomi Formu tarafından 141 ülke için yapılan çalışmada da katılan tüm ülkelerin en düşük performansı bu bölümde gösterdikleri ve hatta 50 üzerine çıkan ülke sayısının 40'ın altında olduğu görülmüştür.

Tablo 1: Güçlü ve Zayıf Alanlar

EN İYİ ALANLAR	PUAN (Sıralama)	EN ZAYIF ALANLAR	PUAN (Sıralama)
2.09 Elektriğe erişim	100 (1)	7.04 Tarife dışı engeller	33.7 (140)
3.03 Sabit geniş bant kullanıcıları	100 (1)	6.03 Mesleki eğitim kalitesi	29.7 (139)
6.09 İlköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı	100 (1)	4.01 Enflasyon	27.9 (138)
6.07 Ortalama eğitim süresi	88.9 (18)	7.03 Hizmetlerde Rekabet	40.2 (138)
8.04 Ücretlerin belirlenmesindeki esneklik	75.7 (24)	1.17 Finansal Denetim ve Raporlama Standartlarının Gücü	31.3 (136)

Ülkelerin mevcut ve gelecekteki varlıkları ile bunları kullanabilme yöntemlerini, değişen koşullara uyum gösterebilme kabiliyetleri gibi birçok değişkeni inceleyerek elde edilen ülkelerin rekabet edebilirlik puanları politika yapıcılara önemli mesajlar iletmektedir. Gerek ülkenin kendi içindeki güçlü ve zayıf yanları, gerekse diğer ülkeler arasındaki konumunu etüd edebilmek adına bu çalışma önemli bir gösterge

niteliğindedir. Ülkelerin rekabet edebilirlilik kapasitelerinin artması daha verimli bir ekonomi ve daha hızlı büyüyen, istihdam yaratabilen, dış pazarlarda avantaj elde edebilen bir yapı demektir. Tüm bu olumlu göstergeler hükümetlere daha iyi sosyal, çevresel ve ekonomik sonuçlar yaratabilecek manevra alanları yaratabilmektedir. Rekabet Edebilirliliğin felsefesi her ne kadar da serbest piyasa ekonomisine ve etkin çalışan piyasaların mevcudiyetine dayandırılıyorsa da her ülkede zaman zaman piyasaların etkin çalışmadığı ve kaynak yönlendirmesini tam olarak yapamadığı zamanlarda yaşanmaktadır. İşte böylesi durumlarda hükümetlerin etkin bir şekilde piyasa aksaklıklarını giderebilecek mali, teknik ve idari donanımına sahip olmasına gerek vardır. Bu donanımı kullanarak hükümetlerin piyasaların daha iyi işleyebilmesi, daha etkin sonuçlar doğurabilmesi ve hedeflenen çevreyle dost, eşitlikçi istikrarlı bir ekonomik büyümeyi yakalaması için aktif politikalara ihtiyaç duyulabilmektedir. Özellikle küresel düzeyde yaşanan krizlerin aşılması noktasında parasal politikaların etkisizleşmesi bizlere önümüzdeki dönemde maliye politikalarının daha etkin kullanılması gereğini ortaya koymaktadır. Dördüncü sanayi devrimi olarak ta adlandırılan dijital dönüşümü yakalayabilmek için daha fazla kaynağı o yöne yönlendirecek teşviklere ve beraberinde yapısal reformlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu yılın tema konusu olan Kuzey Kıbrıs'ta Teşvikler ve Devlet Destekleri konusu bir sonraki bölümde ele alınmış ve yapısal dönüşümün araçlarından olan teşvik ve devlet desteklerinin etkinliği analiz edilmeye çalışılmıştır.

Kuzey Kıbrıs'ta Teşvik ve Devlet Destekleri

GİRİŞ

KUZEY KIBRIS'TAKİ TEŞVİK VE DESTEK PROGRAMLARI

I. YATIRIM TEŞVİKLERİ

II. TARIMSAL TEŞVİK ve DESTEKLER

III. İHRACAT VE DIŞ PAZAR DESTEKLERİ

IV. İSTİHDAM DESTEKLERİ

V. KOBİGEM Hibe ve Destek Programları

VI. TEKNOLOJİ, AR-GE VE YENİLENEBİLİR ENERJİ TEŞVİKLERİ

SEÇİLMİŞ TEŞVİK VE DESTEK PROGRAMLARININ ANALİZİ

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kaynakça

GİRİŞ

Devletin ekonomik fonksiyonlarından bir tanesi ekonomik istikrar ve büyümeyi sağlamaktır. Dünya genelinde benimsenen serbest piyasa anlayışı, ekonomik büyümenin ağırlıklı olarak özel sektör öncülüğünde gerçekleştiğini kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre, özel sektör kaynakları etkin kullanarak en iyi kullanım alanına yönlendirilerek ekonominin büyümesine katkı yaparken, kamu sektörü ise özel kesim yatırımlarını kolaylaştıracak şekilde gerekli alt yapı ve üst yapı ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yatırımları üstlenmektedir. Ayrıca kamu sektörü, özel sektörün yatırım yapmak için ekonomik bulmadığı alanlarda da yatırımlar yanında gerekli yasal ve teknik düzenlemeleri sağlayarak vatandaşlara belirli mal ve hizmetlerin ulaştırılmasını temin etmektedir. Bu gerekçelerle, piyasa ekonomisi anlayışını benimseyen ülkelerde, devletin özel sektörün kaynakları etkin kullanarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirmesine hizmet edecek yasal mevzuat ve politikalar oluşturması beklenir. Devletin bu anlamdaki politikalarından bir tanesi teşvik politikasıdır. Kaynakların özel sektör tarafından yatırıma dönüşmesini teşvik eden bu politikalar her ne kadar devletin ekonomiye müdahalesi olarak kabul edilse de ekonomik büyüme, istihdam yaratma, verimliliği artırma ve nihayetinde ülkenin rekabet edebilirliğini artırma yönünde hedefler içermektedir.

Devletin teşviklerle ekonomiye müdahalesini kabul edilebilir kılan durum ise ekonomideki piyasa aksaklıklarıdır. Bu gibi durumlarda devlet farklı araçlarla piyasa aksaklıklarını gidererek etkinliği sağlamak amacı ile ekonomiye müdahale etmektedir. Devlet teşvikleri bu müdahale araçlarından bir tanesidir ve amacı ne olursa olsun piyasa dengesini etkilemektedir. Pozitif dışsallıklar da yine piyasanın tam etkinliği sağlayamadığı (aksadığı) ve devlet müdahalesinin gerekli olduğu durumlar olarak kabul edilir. Bu tür mal ve hizmetlerin üretim miktarı yine devletin sağlayacağı teşviklerle artırılarak bireysel faydanın sosyal fayda düzeyine ulaşması hedeflenir. Son yıllarda çevreyi koruyan yatırımlar ve çevre dostu teknolojiler, yarattıkları pozitif dışsallıklar yanında küresel kamusal mal olarak kabul edilen temiz çevrenin sağlanmasına hizmet ettikleri için teşviklendirmede öncelikli alanlar olarak görülmektedir. Gelişmiş ülkeler, teknolojik yatırımlar ve araştırma geliştirme (Ar-Ge) alanlarına, ekonomik etkileri nedeni ile daha fazla teşvik sağlamaktadırlar.

Tüm bu gerekçelerle Kıbrıs Türk Ticaret Odası tarafından yapılmakta olan Rekabet Edebilirlilik Raporu'nun bu yılki tema konusu olarak "Kuzey Kıbrıs'ta Teşvikler ve

Devlet Desteklerinin Etkinliği” olarak belirlenmiştir. Bu rapor kapsamında Kuzey Kıbrıs’taki hükümetlerin ülke ekonomisini büyütebilmek, yatırımı, üretimi, istihdamı, ihracatı artırabilmek adına değişik zamanlarda uygulamaya konulan çeşitli teşvik politikaları ile devlet destekleri ele alınarak içerikleri analiz edilmiş ve etkinlikleri ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında yürürlükte olan Yatırım Teşvikleri, Tarım Destekleri, İhracat ve Dış Pazar Destekleri, İstihdam Teşvikleri ele alınmıştır. Çalışma sürecinde teşvik veya destek sağlayan kurum temsilcileri

ile yüz yüze görüşülerek uygulamalar hakkında bilgiler derlenirken, sağlanan kısıtlı veriler ile yayınlanmış rapor ve istatistikler de kullanılmıştır. Ayrıca dünyada ve Avrupa Birliği’nde yer alan uygulamalarla kıyaslamalara da yer verilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak kaynakları kısıtlı bir ülke olan Kuzey Kıbrıs’ta uygulanan teşvik politikalarının kıt kaynakları en etkili şekilde nasıl ve hangi alanlara yönlendirebileceğini ve bu şekilde ülke rekabet edebilirliğini nasıl artırabileceğine dönük görüş ve öneriler sonuç kısmında sunulmuştur.

Tablo 1: Kuzey Kıbrıs’taki Teşvik ve Destek Programları

Teşvik Programı	Yasal Dayanak	Sorumlu Kurum	Teşvik Enstrümanları
Yatırım Teşvikleri	Teşvik Yasası 47/2000	Başbakanlık DPÖ	Yatırım İndirimi Vergi İndirimi/Muafiyeti Faiz Desteği Kredi Garanti/Teminat Gümrük Muafiyeti Arazi Tahsisi
	Gelir Vergisi Yasası 24/1982 –Md.7	Maliye Bakanlığı	Vergi Muafiyeti Amortisman İndirimi
Turizm Teşvik	Gecelemeye bağlı Operasyon Desteği	Turizm Tanıtma ve Pazarlama	Yolcu Geceleme Desteği (Prim Ödeme) Fuar Katılım Desteği (Hibe)
	16/1987 Turizm Endüstrisi Teşvik Yasası	Turizm Planlama	Muafiyet Arazi kiralama
İhracat Destek ve Teşvikleri	10.5.2018 ve TE(K-İ)506-2018 sayılı Bakanlar Kurulu kararı	Ekonomi Bakanlığı Sanayi Dairesi	Fuar Desteği Pazar Araştırma Desteği Dış Pazar Tanıtım Desteği Kalite ve Standardizasyon Desteği Yurtdışı Mağaza Desteği (Kira katkısı)
	22.01.2014 tarihli ve Y(K-İ)152-2014 sayılı Bakanlar Kurulu kararı	Ekonomi Bakanlığı Ticaret Dairesi	İhracat Teşvik Primi İhracat Navlun Desteği
	İhracatı Teşvik Tüzüğü tahtında	Sanayi Dairesi	Sanayi Ürünleri İhracat Teşvik Primi
Tarım Destekleri		Tarım Bakanlığı	Doğrudan Gelir Destekleri Sübvansiyon Hibeler
Teknoloji ve Yenilenebilir Enerji Destekleri	42/2018 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasası	Ekonomi Bakanlığı	Arazi Tahsisi, Vergi Muafiyeti Tescil Katkısı, Hibe, Garanti, Teminat Desteği
	16/2019 sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Yasası	Ekonomi Bakanlığı	Tescil Katkısı, Hibe, Vergi Muafiyeti
	47/2011 sayılı Yenilenebilir Enerji Yasası	Ekonomi Bakanlığı	İthalatta fon, gümrük, vergi, resim ve harç muafiyeti
KOBİ'lere yönelik Hibe Programları ve Desteği	14.07.2010 tarih ve K-400- 2010 sayılı Bakanlar Kurulu kararı	Ekonomi Bakanlığı KOBİGEM	Hibe Faiz Desteği Eğitim Desteği Danışmanlık desteği
İstihdam Teşvik	Yerel İşgücü İstihdamının Desteklenmesi Tüzüğü	Çalışma Bakanlığı Çalışma Dairesi	Sosyal Sigorta Prim Katkısı İhtiyat Sandığı ödeneği katkısı Maaş katkısı Mesleki eğitim desteği

KUZEY KIBRIS'TAKİ TEŞVİK VE DESTEK PROGRAMLARI

Her ülke kendi beşeri ve doğal kaynak yapısına uygun alanlara yatırım çekmeye çalışırken çoğu zaman diğer ülkelerle de rekabet etmek durumunda kalmaktadır. Teşvik, hükümetlerin işletmeler lehine belirli avantajlar yaratmasıdır. Bunlar kaynak aktarımı olabileceği gibi, vergi muafiyetleri yoluyla gelirlerinden feragat etmek şeklinde de gerçekleşebilir. Ekonomik kalkınma, ancak sürdürülebilir ekonomik büyüme ile gerçekleşebilir. Bu nedenle ekonomik büyümenin gerektirdiği koşulların oluşturulması oldukça önem taşımaktadır. Kuzey Kıbrıs ekonomisinin başta uluslararası finansal kaynaklara erişim sınırlılığı yanında küçük pazar yapısı, siyasi tanınmaması ve yeterli yerli sermayenin olmayışı gibi nedenlerden dolayı yatırım oranları düşük kalmaktadır. Sınırlı imkanlara sahip olan Kuzey Kıbrıs ekonomisi için özel sektör yatırımlarının artırılmasında teşvikler önemli bir role sahiptir. Her ne kadar teşviklerin ekonomiye katkısını ölçen çalışmalar olmasa da sağlanan teşvikler sayesinde belirli yatırımların, istihdamın, üretimin, ihracatın gerçekleştiği söylenebilir. Tüm dünyada olduğu gibi Kuzey Kıbrıs'ta da özellikle vergi indirimi ve muafiyetleri teşviklerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bunun yanında hibeler, faiz desteği ve diğer destekler teşvik sisteminde yer almaktadır.

i. Yatırım Teşvikleri

Kuzey Kıbrıs'ta yatırımları doğrudan teşvik eden iki temel uygulama bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Devlet Planlama Örgütü tarafından yürütülen 47/2000 sayılı yasa tahtında düzenlenen yatırım teşvik uygulamalarıdır. Bir diğer ise Maliye Bakanlığı bünyesinde olan 24/1982 sayılı Gelir Vergisi Yasası daha fazla yerli işletmelerin teşvik yasası kapsamına girmeyen yatırımlarına yönelik indirimler sunan uygulamadır.

Yatırım Teşvik Yasası 47/2000

Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan teşvik programları içerisinde hacim ve kapsam olarak en büyük olanı 47/2000 sayılı Teşvik Yasası kapsamında uygulanan yatırım teşvikleridir. Gerek yasa ile düzenlenmiş olması, gerekse büyük yatırım projelerini hedef alması sebebiyle ülkede yapılan ve yasa kapsamına girebilen en büyük özel kesim yatırımları bu uygulama kapsamında teşviklerden faydalanmaktadır. Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Örgütü tarafından yürütülmekte olan teşvik programı hem yerli, hem de yabancı yatırımcılara açıktır. Yasa kapsamında herhangi bir sektöre

yönelik olarak önceliklendirme yapılmış olmamasına rağmen ekonomik koşulların gelişimine ve ülke kalkınmasında itici güç kabul edilen belirli alanlara dönem dönem öncelik tanınmaktadır. Başta turizm ve yükseköğrenim olmak üzere, sağlık, imalat sanayi, ulaştırma gibi alanlarda uygun görülen yatırım projelerine de teşvik belgesi verilmektedir.

Yasa kapsamında yatırımlara sağlanan teşvikler yatırım indirimi başta olmak üzere vergi ve harç muafiyetleri yanında Kalkınma Bankası'ndan düşük faizli kredi imkanı gibi unsurları içermektedir. Sunulan teşvikler, Bakanlar Kurulu tarafından kalkınmada öncelikli olarak tanımlanmış bölgelerde yatırımın yapılmasına göre farklı muafiyet ve destekler sağlanabilmektedir. İsekele-Karpaz ile Gemikonağı-Lefke bölgeleri kalkınmada öncelikli bölgeler olarak belirlenmiştir. Teşvik belgesi kapsamında sağlanan yatırım indirimleri kalkınmada birinci öncelikli bölgelerde yatırım bedelinin iki katı kadar %200 olarak uygulanırken, diğer bölgelerde %100 olarak uygulanmaktadır. Yatırım indirimi yanında teşvik belgesi alan tüm projelere yatırım süresi boyunca yurtdışından ithal ettikleri tüm girdilerle ilgili gümrük ve her türlü harç ve fon muafiyeti verilmektedir. Uzun dönemli arsa, arazi ve bina tahsis, Kalkınma Bankası aracılığıyla düşük faizli kredi imkanı ile her türlü tapu, inşaat ruhsatı gibi harçlardan da muaf tutulmaktadır.

47/2000 Teşvik Yasası kapsamında yer alan teşvikler

Yatırım İndirimi
+

Kredi Desteği

Vergi Muafiyetleri

+
İnşaat ruhsatı
resim ve harç
muafiyeti

Arsa, arazi ve
bina temini

Uygulama Prosedürü

Yatırım teşviklerine başvuran firmaların yatırım projeleri DPÖ tarafından değerlendirilmektedir. Teşvik başvurusu yapılırken yatırım projesiyle ilgili tüm bilgileri içeren ve yatırımın içeriğinin ne olduğunu anlatan bir Proje Fizibilite Formu ile birlikte sunmaları gerekmektedir. Başvuruların en geç üç ay içinde sonuçlandırılması esastır. Başvurunun onaylanması halinde firma teşvik belgesi alır ve Teşvik Yasası'nda belirtilen tüm vergi indirimlerinden yararlanma yanında Kalkınma Bankası'nın faiz indirimli kredilerine başvurma hakkına da sahip olur. DPÖ bu sertifikaları hem yerli hem de yabancı yatırımcılara vermektedir. Yatırım teşvik belgelerinin süresi önerilen yatırım projesinin yatırım süresine göre düzenlenmektedir. Gerekmesi halinde de

en fazla iki kez süre uzatması yapılabilmektedir. Sanayi yatırımlarında genellikle 2-3 yıl, turizm yatırım projelerindeyse 5 yıla kadar süre öngörülmektedir.

Teşvik belgesine başvuru yapıldığı zaman projenin fizibilitesi yanında Çevre Etkileşim Değerlendirmesi dahil bir dizi parametre de değerlendirilmektedir. Ancak teşvik belgesi verilmesine ilişkin kriterler tam olarak net değildir. Projelerin değerlendirilme sürecinin parçası olarak değerlendirilen konular arasında: gelir-gider ve nakit akış tabloları, çevre mevzuatına uygunluk, arazi gelişim mevzuatına uygunluk, yatırım yapılacak sektörün gerektirdiği koşullara uygunluk ile finansman kaynakları da değerlendirilmektedir. Proje fizibilite raporu, başvurunun sonucu belirleyen en önemli etkidir.

Öncelikli bölgeler ile öncelikli sektörlerin belirlenme yöntem ve kriterleri de çok net değildir. Bu bağlamda sektörlerin genel üretim kapasitesi değerlendirilerek ilgili sektörde aşırı üretim kapasitesi oluşup oluşmadığına göre karar verilmektedir. Ancak yasaya göre bunun nasıl ve hangi makam tarafından belirleneceği net değildir. Ekonomideki gelişmelere göre DPÖ yeni öncelikli yatırım alanları belirleyebildiği gibi bazı alanları teşvik kapsamı dışına çıkarabilmektedir. Örneğin, yüksek öğrenim alanında artan yabancı öğrenci sayısı ile birlikte yeni yurt yapımı için teşvik vermeye başlanmış ancak belli bir süre sonra oluşan arz fazlasıyla birlikte bahse konu yatırım alanları teşvik kapsamı dışına çıkarılmıştır. Kalkınmada öncelikli bölgelerin belirlenmesi de aynı şekilde net kriterlere dayanmamaktadır ancak bu konuda öncelikli bölgelerin belirlenmesi Bakanlar Kurulu tarafından yapılmaktadır.

Gelir Vergisi Yasası Tahtında Vergi Muafiyeti Uygulaması

Teşvik yasası kapsamında yatırım teşvik belgesi almamış olan yatırımcılar içinse Gelir ve Vergisi Yasası 7. maddesi 3. fıkrası doğrultusunda %20 oranında yatırım indirimi uygulanmaktadır. Maliye Bakanlığı bünyesinde kullanılan yatırım indirimi, işletmelerin KKTC’de satın aldıkları veya ithal ettikleri ekonomik kıymetlerin mal oluş bedeli üzerinden bir defaya mahsus amortisman indirimine ek olarak %20 vergi indirimi sunmaktadır. Yıllık amortisman indirimi yine Gelir Vergisi yasasında tanımlanmış ve ürün gruplarına göre farklı oranlar belirlenmiştir. İlk yatırım indirimi ve amortisman indirimi vergilendirilebilir geliri (vergi matrahını) belirlemede etkili olan teşvik unsurlarıdır. İlk yatırım indiriminden

yararlanabilmek için mal oluş bedelinin ilgili vergilendirme dönemi başında uygulanan asgari ücretin 20 katından az olmaması gerekir.

Vergi yasası ile ilgili değişiklik önerileri kapsamında yatırım indirimi de yeniden düzenlenmiştir. Henüz tasarı halinde olan düzenlemeye göre yatırım indiriminin kapsamını genişletmeye yönelik olarak uygulanmakta olan “mal oluş bedelinin asgari ücretin 20 katından fazla olması” şartı kaldırılıyor. Bugüne kadar Maliye Bakanlığı tarafından kullanılan yatırım indirimi ile ilgili rakamlara ulaşılamamıştır. Bu nedenle bu destek kapsamında ortaya çıkan kaynak büyüklüğü bilinmemektedir. Maliye Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmalar sayesinde yatırım indiriminin rakamsal büyüklüğünün 2020 yılı itibarı ile hesaplanması hedeflenmektedir.

ii. Tarımsal Destek ve Teşvikler

Yatırım teşvik programından sonra en geniş kapsamlı ve yüksek bütçeye sahip teşvik ve destek alanı Tarım sektörüdür. Tüm dünyada olduğu gibi Kuzey Kıbrıs’ta da tarım sektörü en yoğun desteklenen ve korunan sektörlerin başında gelmektedir. Liberal tek pazar sistemine sahip Avrupa Birliğinde dahi Ortak Tarım Politikası hem korumacı, hem de ciddi destekler içeren bir politika alanıdır. Kuzey Kıbrıs’ta da tarım alanında temelde üç farklı destek unsuru uygulanmaktadır. Bunlardan ilki üreticilere yönelik genel bütçeden karşılanan doğrudan gelir destek ödemeleridir. İkincil olarak uygulanan en yaygın destek unsuru üreticilerin gerek girdi yönünden gerekse ürün fiyatlarının sübvansiyonlar yoluyla desteklenmesidir. Üçüncü olarak ta hibe şeklindeki transferler ile üreticilerin desteklenmesidir.

Tarım destekleri hayvansal ve bitkisel üretim alanlar olarak iki kola ayrılmaktadır. Hayvansal üretim ağırlıklı süt üretimine yönelik olarak çiftlik hayvan yetiştiriciliğine yönelik desteklerden oluşmaktadır. Büyük baş ve küçükbaş hayvancılığa hayvan sayısı başına ve üretilen süt miktarı üzerinden çeşitli destekler verilmektedir. Süt üretiminde belirlenen kotalar yoluyla büyük ölçekli üretim teşvik edilmeye çalışılmaktadır. Aynı şekilde üretilen sütün soğuk zincir içerisinde daha hijyenik koşullarda üretilmesini teşvik etmek amacıyla bu kanaldan toplanan ürüne daha yüksek destek sağlanmaktadır. Yine büyük baş hayvancılığı desteklemek açısından buzağı başı doğumlarına da destek sağlanmaktadır. Ayrıca hayvan kayıt sistemine üreticileri dahil edebilmek ve verimi yüksek ırkların kullanımını özendirme adına soy kütük kaydıyla ilgili olarak ta destek ödenekleri

sağlanmaktadır. Çiftlik hayvanları dışında arıcılığa da hem kovan başına doğrudan gelir destek ödemesi yapılırken, üretilen balın fiyatını desteklemek adına da bal ürününe kilo başına destek verilmektedir. Arıcılık yanında balıkçılığa da kısmen daha kısıtlı olsa da hem doğrudan gelir desteği, hem de balıkçıların yakıt ve ağı giderlerine yönelik sübvansiyonlar yapılmaktadır. Ayrıca balıkçılık yapanların sosyal güvenlik prim ödemelerine de devlet tarafından katkı yapılmaktadır. Hayvancılıkla ilgili 2020 yılı için öngörülen destek şekilleri ve ödemeleri aşağıdaki tablodan görülebilir.

Tablo 2: Hayvansal Üretim Destekleri

Hayvansal Üretim Destekleri	Şüt Destek Ödemesi	Soğuk süt 2000Lt/güne kadar Açık süt 1000lt/güne kadar
		Taban Fiyat + Çiğ süt prim (üreticiye) Süt Taban Fiyat+SUTEK prim (İmalatçıya)
	Buzağı desteği ödemesi	100TL/doğum başına
	Soy kütüğü/ Ön soy kütüğü	100 TL /Sığır başına 25TL/küçük baş hayvan başına
	Anaç Küçük Baş Ödemesi	1-350 arası 150TL 351-700 arası 115 TL 701-100 arası 90TL
	Arıcılık Ödemeleri	Kovan Başına 30TL Üreticiye Bal için 2TL/kg destek
	Balıkçılık Ödemeleri	%50 sigorta katkısı Balon balığı başına 5TL destek

Bitkisel üretim destekleri ise ağırlıklı olarak en yaygın tarımsal uğraş olan hububat üretimine yönelik planlanmıştır. Bitkisel üretim destekleri de hayvansal üretimde olduğu gibi doğrudan gelir desteği ve ürün ile girdi kullanımına yönelik sübvansiyon destekleri şeklindedir. Arpa, buğday ve yulaf gibi yem bitkilerinin ekimine dönüm başına doğrudan gelir desteği verilmektedir. Ayrıca bu ürün ekimini yapan çiftçilere tohum, yakıt, gübre kullanımlarında da sübvansiyon desteği sağlanmaktadır. Kuru ziraat yanında silaj ve mısır gibi kaliteli kaba yem de desteklenen bitkisel ürünlerdendir. Hatta ekilen dönüm başına doğrudan gelir desteği ne ekilirse ekilsin ürün ayrımı yapılmaksızın desteklenmektedir. Sadece üründen ürüne ödeme/destek miktarı değişmektedir, ancak tüm bitkisel ürünler destek kapsamında değerlendirilmektedir. Hububat ve yem bitkileri dışında meyve yetiştiriciliğine de dönüm başı veya ağaç başı destekler sağlanmaktadır. Başta Kıbrıs'ın geleneksel ihracat ürünü olan narenciye olmak üzere, iklime uygun olan badem, şeftali, nar, erik gibi meyve yetiştiricilerine de dönüm başı doğrudan gelir desteği yanında, sulama, çapalama, gübreleme, ilaçlama

gibi girdi destekleri de sağlanmaktadır. Ayrıca ihracat ürünleri olan narenciye ve narın ihracatında navlun desteği, KDV iadesi gibi ilave destekler de sunulmaktadır. Bitkisel üretimde destek verilen alanlardan bir diğeri de seracılık ve organik üretimdir. Seracılıkta, seranın teknik donanımına (iklimlendirilmiş, modern, alçak tünel vs) göre ölçeklendirilmiş dönüm başı doğrudan gelir desteği verilmektedir. Organik tarım yaptığını sertifikalandıran üreticilere de yetiştirdikleri ürün cinsine göre değişen miktarlarda dönüm başı diğer ürünlere göre daha yüksek destek verilmektedir. Bitkisel üretim yanında organik koşullarda hayvancılık üretimi de destek kapsamındadır. Bitkisel üretime verilen Doğrudan Gelir destekleri aşağıdaki tablodan görülebilir.

Tablo 3: Bitkisel Üretim Destekleri

Bitkisel Üretim Destekleri	Dane üretimine destek	Arpa, Buğday, Yulaf 4000 dönüme kadar 50TL/dönüm
		Kaliteli kaba yem (Hasıl, Silaj, Saro) ve Baklagil 65TL/dönüm
		Sertifikalı tohum 0.35TL/kg (ithalatçı firmaya)
		Sulu Yem ekimine (tek yıllık mısır vs. 50TL/dönüm) (Çok yıllık yonca 110TL/dönüm)
	Narenciye Destek Meyve Ağacı Destek	5 dönüm üzerine 325TL/dönüm Sulama, Budama, Gübreleme (en az 100 dönüm) %15 ilave destek (150 dönüme %30) (Erik, zerdali, kayısı, zeytin, ceviz, badem)150TL/dönüm başı
		Dönüm başı 150TL Dönüm başı 130TL İklimlemeli 1400TL/dönüm Modern Sera 700TL/dönüm Diğer Sera 600TL/dönüm Alçak tünel 150TL/dönüm Arı döllemesi 400TL/koloni
Organik Tarım Destek (sertifikalı üreticiye)	Sertifika başı 700TL Tarla bitki 200TL/dönüm Sebze + patates 320TL/dönüm Meyvecilik 200TL/dönüm	

Tarımsal üretimde ayrıca Genel Tarım Sigorta Fonu kapsamında gerek bitkisel, gerek hayvansal üretim yapan çiftçi ve hayvancılar doğal risklere karşı koruma kapsamındadırlar. Fonun koruma kapsamında bitkisel üretimde kuraklık, sel veya hastalıklar gibi riskler yer alırken çiftçilerin de tazmin edilebilmeleri için hasar öncesi gerekli ön koşulları yerine getirmeleri beklenmektedir. Ancak denetimlerin etkin bir şekilde yapılmaması sonucu üretimde doğal riskler nedeniyle çok fazla kayıplar ortaya çıkabilmektedir. Adanın kurak bir iklimde olması sonucu en sık şekilde kuraklık sorunuyla karşı karşıya kalınırken,

özellikle bitkisel üretimde zaman zaman ortaya çıkan zararlılarla etkin ve bilinçli mücadele olmaması ürün kayıpları yanında, ürünlerde aşırı kimyasal kullanımına bağlı olarak kamu sağlığını da tehdit edebilmektedir. Dolayısıyla ilaçlama ve gübrelemeye verilen destek maliyetleri yanında bu yöndeki yanlış kimyasal kullanımına bağlı ortaya çıkan hastalık ve ölümlerin sosyal maliyetlerinin de yapılacak analizlerde mutlaka yer alması gerekmektedir.

iii. İhracat ve Dış Pazar Destekleri

Kuzey Kıbrıs'ın küçük bir ada ükesi olması ve küçük bir Pazar yapısına sahip olması nedeniyle dış pazarlara erişim ve ihracat üretim açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda işletmelerin yurtdışına açılmalarına katkı sağlayan bazı destek ve teşvik programları bulunmaktadır. Bunlar; Sanayi Dairesi tarafından sağlanan Fuar ve kalite destek programı yanında, sanayi ürünlerinden konfeksiyon ve süt ürünleri ihracatına yapılan navlun destekleri ile Tarım Bakanlığı ile Ticaret Dairesi tarafından Narenciye ihracatına yönelik teşvik prim ödemelerini kapsamaktadır.

Tanıtım ve Dış Pazar Erişim Destekleri

Sanayi Dairesi sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelere yönelik olarak dış pazara erişim ve tanıtım amacıyla destek programı uygulamaktadır. Bahse konu destekler, 10.5.2018 ve TE(K-I)506-2018 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile düzenlenmiştir. Sanayi sektöründe faaliyet gösteren üretici ve ihracatçı firmalara yönelik ihracatı artırmaya yönelik devlet destekleri bu karar doğrultusunda sağlanmaktadır. Altı temel başlıkta uygulanan destek programlarında amaç, üreticilerin yeni veya mevcut pazarlara daha etkin şekilde ulaşarak ihracat paylarını artırmalarını sağlamak olarak özetlenebilir. Yurtdışı pazarlara açılmak çoğu zaman sıkıntılı bir süreç olmanın yanında bahse konu bilinmeyen veya az bilinen pazarlarda güçlü firmalarla rekabeti de gerektirmektedir. Bu nedenle sınırlı olanaklara sahip Kuzey Kıbrıs üretici ve ihracatçı firmaların yurtdışı faaliyetlerinde Bakanlık tarafından sağlanan devlet destekleri önemli bir etkidir.

Ekonomi Bakanlığına bağlı Sanayi Dairesi tarafından sunulan ve yönetilen tanıtım ve dış pazara erişim teşvikleri altı başlık altında sağlanmaktadır.

Standart Belgeleri Desteği: Dış pazarlara erişim noktasında önemli bir bariyer olan standart dışı ürün kısıtını gidermek amacıyla geliştirilmiş olan program kapsamında

ürün kalitesinin iyileştirilmesi ve standartlaştırılması amaçlanmaktadır. Programı altı farklı alt kategoride uygulanmaktadır:

- TÜRKAK akreditasyon kapsamına giren kuruluşlar tarafından alınan belgeler (ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000 ve benzeri belgeler) için yapılacak harcamaların %50'sinin 2.000 Euro'yu geçmemesi ve toplamda 7.000 Euro'yu geçmeyecek şekilde desteklenmesi hedeflenmiştir.
- Yurt dışı perakende zincir marketlere girebilmede avantaj yaratan BRC Global Gıda standardına uygun hale getirmek için yapılacak masrafların %50'sinin 3.000 Euro kadar olan kısmı Devlet desteği kapsamındadır.
- Ürün kalitesinin artırılması ve standartlara uygun hale getirilmesi için imalatçıların alacağı her ürün belgesi için maliyetin %50'sinin 3.000 Euroyu geçmemek üzere toplamda 9.000 Euro'ya kadar olan tutar Devlet desteği kapsamındadır.
- Uluslararası standartlara uygunluğu gerçekleştirmek amacı ile AB tarafından onaylanmış kuruluşlardan alacakları her CE uygunluk işareti karşılığında ortaya çıkan maliyetin %70'inin 3.000 Euro'yu geçmemek üzere toplamda 9.000 Euro'ya kadar olan tutar Devlet desteği kapsamındadır.
- İmalat yerlerinin, imalat sonrası hizmet yerlerinin ve yetkili servislerin kalitesinin artırılarak ilgili standartlara uygun hale getirilmesine yönelik alınan TSE tarafından verilen hizmet yeterlik Belgesi karşılığında 1.000 Euro'ya kadar olan tutar Devlet desteği kapsamındadır.
- Müslüman ülke pazarlarına girmekte avantaj sağlamak amacı ile islami kurallara uygun olarak üretim yaptıklarını belgelemek amacı ile SMIIC tarafından yayınlanmış olan "OIC/SMIIC 1:2011 Helal Gıda Genel Kılavuzu" kapsamında alınacak "Helal Belgesi" maliyetinin %50'sinin 3.000 Euro'ya kadar olan kısmı Devlet desteği kapsamındadır.

Pazar Araştırması ve Pazara Giriş Desteği: Bu programla firmaların yeni pazarlara girişlerini kolaylaştırmak amacıyla pazar araştırmaları yapmalarına ve mevcut pazar kapasitesinin genişletilmesine yönelik çalışmalara destek sağlanarak ihracatın artırılması amaçlanmaktadır. Bu başlıkta verilen Devlet Desteğinden beş farklı durumda yararlanılabilmektedir.

- Yurtdışı pazarlar hakkında bilgi sağlanması ve yeni ihracat pazarları yaratılması amacı ile bir yılda bireysel olarak 5 ve ayrıca heyet olarak 5 Pazar araştırması

faaliyetlerinin %70'inin, tek bir faaliyetin 8.000 Euro'ya kadar olan kısmı Devlet desteği kapsamındadır.

- İmalatçıların, yurtdışı yeni pazarlar yaratmak amacı ile nihai tüketiciye yönelik olmayan, firmalar arasındaki uluslararası e-ticaret sitelerine üye olmaları halinde üyelik giderlerinin %70'i site başına 2.000 Euro'yu geçmemek ve toplamda 4 site olmak üzere yıllık en fazla 8.000 Euro'ya kadar olan kısmı Devlet desteği kapsamındadır.
- Yeni pazar yaratılmasına yönelik bilgi sağlanması amacı ile uluslararası kuruluşlara yaptırılan ve satın alınan raporlara ilişkin giderlerin imalatçılar için %70'i, odalar için %85'i yıllık 10.000 Euro'ya kadar olan kısmı Devlet desteği kapsamındadır.
- İlgili odalar tarafından üyelerine yönelik yurt dışı pazar araştırmalarına yönelik her bir organizasyon için 50.000 Euro'ya kadar olan kısmı Devlet desteği kapsamındadır.

Yurt Dışı Fuar Desteği: Yurt dışında düzenlenen fuarlara katılacak üretici ve ithalatçı firmalar ve Birliklerin, yer stand kirası, taşıma maliyeti, ulaşım, konaklama ve ilgili diğer giderler her bir katılım için 8.000 Euro'yu geçmemek koşulu ile %75'i Devlet desteği kapsamındadır.

- İlgili Odalar tarafından üyelerine yönelik yurt dışında düzenlenecek fuarlara katılım ücreti, yer ve stand kirası, ürünleri taşıma maliyeti, Daire ve Odalar tarafından görevlendirilecek kişilerin ulaşım, konaklama ve ilgili diğer giderleri her bir katılım için 150.000 Euro'ya kadar olan kısmı Devlet desteği kapsamındadır.

Yurt Dışı Marka Tescil Desteği: İmalatçıların yurt içi marka tescil belgesine sahip oldukları markalarının yurt dışında tescili ve korunmasına ilişkin giderlerinin, %50'sinin yıllık en fazla 7.500 Euro'ya kadar olan kısmı dört yıl boyunca Devlet desteği kapsamındadır.

Yurt Dışı Reklam Desteği: Ürünlerini yurt dışında pazarlamak amacıyla tanıtım yapan imalatçılar, ürünlerini tanıtıcı reklam filmi, sponsorluk, web sayfası tasarımı, dergi, katalog, broşür, eşantıyon, promosyon, billboard, görsel ve yazılı medyadaki reklam giderlerinin %50'sinin bir takvim yılında 10.000 Euro'ya kadar olan kısmı Devlet desteği kapsamındadır.

Yurt Dışı Kira Desteği: Yurt dışında kendi ünvan ve markası ile satış yapmak amacıyla mağaza, ofis, showroom, depo açmış olan imalatçılara, bu yerlerin yıllık kirasının 20.000 Euro'yu geçmemek üzere %60'ı dört yıl boyunca Devlet desteği kapsamındadır.

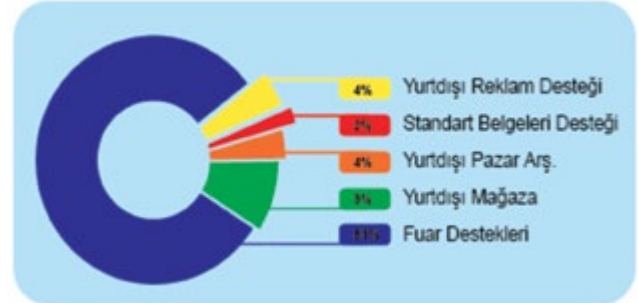
- Yurt dışında satış yapmak amacıyla mağaza, ofis,

showroom, depo açmış olan ve aynı sektörde veya birbirini tamamlayan faaliyet kollarında bulunan en az üç imalatçı kuruluşun bir araya gelerek oluşturdukları ortaklıklara ise bu yerlerin yıllık kirasının 40.000 Euro'yu geçmemek üzere, %60'ı dört yıl süresince Devlet desteği kapsamındadır.

- K.K.T.C.'nde üretilen sanayi ürünlerini yurt dışında satmak veya pazarlamak amacıyla Ticari Şirketler veya bu şirketlerle aralarında organik bağ bulunan ve yurt dışında faaliyet gösteren şirket veya şubeleri tarafından yurt dışında açılan mağaza, ofis, showroom, depo gibi birimlerin yıllık kirasının 15.000 Euro'yu geçmemek üzere %60'ı dört yıl süresince Devlet desteği kapsamındadır.

Tanıtım ve Dış Pazarlara Erişim destek bütçesi 2009 yılında 262.833 TL iken 2017 yılında 2.133.802 TL'ye yükseltilmiştir. Yurt dışı fuar destekleri tüm yıllarda en yüksek paya sahip olurken toplamdaki payı 2009 ve 2016 yıllarında yaklaşık %80 olmuştur. İhracat devlet desteğinden, daha çok yurt dışı fuarlara katılan üretici ve ihracatçılar ile ilgili Oda ve Birliklerin yararlandığı söylenebilir. Yurt dışı marka tescil desteği, ihracat destekleri kapsamında kullanılmayan tek destek konusudur.

Şekil 1: Yurtdışı Pazar Destekleri (2018)

ii. İhracat Teşvik ve Destekleri

Teşvik sisteminin genelinde olduğu gibi ihracat teşviği de tek bir merkezden yürütülmemekte ve farklı kurumların sorumluluğunda, farklı enstrümanlar kullanılarak uygulanmaktadır. Narenciye ihracat teşvik primi, sanayi ihracat teşvik primi ve ihracatta navlun iadesi Kuzey Kıbrıs teşvik sisteminde önemli teşvik unsurlarıdır. Ekonomi Bakanlığına bağlı Ticaret Dairesi tarafından yürütülen bu ihracat destekleri sanayi ve tarım sektörleri açısından önemli destek unsurlarıdır.

İhracat Teşvik Ve Destekleri		
Narenciye ihracat teşvik primi (Her yıl yeniden belirlenir.)	Sanayi ihracat teşvik primi (%14)	İhracatta navlun iadesi (%100)

Narenciye İhracat Teşvikleri

Narenciye ihracat teşvik primleri 22.01.2014 tarihli ve Y(K-I)152-2014 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürütülmektedir. AB, III. Ülkeler ve T.C.'ne yapılacak ihracat teşvik primleri her narenciye sezonunda Bakanlar Kurulu kararı ile yeniden düzenlenir. Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararların uygulanmasını sağlamakla yetkili kurum Ticaret Dairesidir. Yine Ticaret Dairesi, teşvikten yararlanabilmek için gerekli belge ve esasları her narenciye döneminde açıklamaktadır. 2016-2017 döneminde belirlenen usul ve esasların bazıları: Narenciye ihracat teşvik priminden yararlanma kriterlerine göre, ihracat bedelinin ülkeye getirildiğine dair ibraz edilen banka belgesi tutarının, satış faturası bedelinin %60'ı kadar olması şartı aranmaktadır. Teşvik priminden yararlanacak ürün; üçüncü ülkelere, veya Türkiye'ye ihraç edilmiş olmalıdır. KKTC dahilindeki Serbest Bölgelere veya Türkiye/Üçüncü Ülke Serbest Bölgelerine ve Güney Kıbrıs'a yapılan ihracat, İhracat Teşvik Primi'nden yararlandırılmaz. Ancak karar kapsamındaki ürün KKTC dahilindeki Serbest Bölgelerden veya Türkiye'deki Serbest bölgelerden, Türkiye, AB veya III. Ülkelere ihraç edilmesi halinde, ihracat teşvik priminden yararlandırılır.

Tablo 3: 2018-2019 Yılı Narenciye Teşvik Primleri (ton başına)

Ürün Türü	TC'ne yapılan ihracat				AB ve 3. Ülkelere yapılan ihracat	
	Bahçeden		Karton Kutu / Plastik Kasa Paketlenmiş		Karton Kutu / Plastik Kasa Paketlenmiş	
	Dökme	Plastik Kasa	I. Sınıf	2.Sınıf	I. Sınıf	2.Sınıf
Limon	100	110	175	135	225	200
Greyfurt	100	110	175	135	225	200
Portakal	100	110	175	135	225	200
Mandalina	0	100	150	130	250	220
Valencia	0	0	170	130	220	195

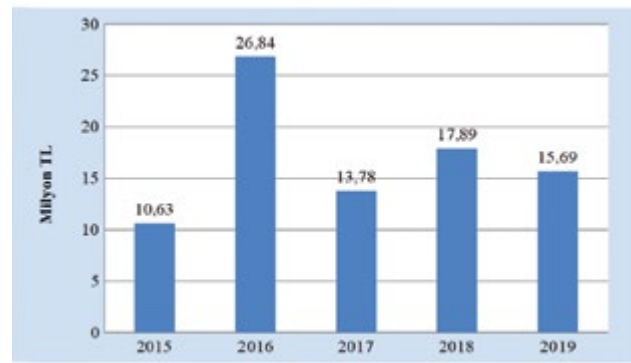
Bir diğer yararlanma kriteri de başvurusu süresi ile ilgilidir. Buna göre fiili ihraç tarihinden itibaren en geç bir yıl içinde ibrazı zorunlu belgelerle birlikte doğrudan Ticaret Dairesi Müdürlüğü'ne başvurmaları gerekmektedir. Konsinye ihracatta bir yıllık süre ihracatçı tarafından düzenlenen kesin satış faturasının düzenleme tarihinden itibaren hesaplanmaktadır. Fiili ihracattan sonra malın terk edilmesi ve/veya yurda geri getirilmesi hallerinde ihracat iadesi yapılmamaktadır.

Tablo 4: Narenciye İhracat Miktarları (Ton)

NARENCİYE	2014	2015	2016	2017
Limon	2.600	2.180	2.250	3.000
Greyfurt	4.300	2.500	1.600	2.500
Portakal	35.140	54.200	43.300	45.800
Mandarin	16.320	20.500	23.300	26.000
TOPLAM	60.500	80.830	71.460	78.420

Tarım teşvikleri arasında önemli bir yeri olan Narenciye Teşvik Primi yıllar itibarı ile ihracat miktarına da bağlı olarak farklılık göstermektedir. 2015 yılında 10,63 milyon TL olan narenciye teşvik primi bedeli, 2016 yılında 26,84 milyon TL'ye yükselmiş ve 2019 yılında 15,69 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. İhracat miktarı yanında Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı tarafından belirlenen ton başına ödenecek prim miktarı da toplam destek miktarını etkilemektedir. 2018-19 ton başına ödenecek teşvik primleri Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı tarafından aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Şekil 2: Narenciye İhracat Teşvik Miktarı (Milyon TL)

Sanayi ürünleri İhracat Teşvikleri

İhracatı Teşvik Tüzüğü 30.01.2015 tarihli ve Y(K-I)2280-2014 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile düzenlenmiştir. Üretimin teşvik edilmesi, korunması ve ihracatı artırmayı amaçlar. Bu tüzük, yerli üretimin ihracatına uygulanacak teşviklerin miktar, oranları ve kapsam ve uygulama koşul ve esaslarını içermektedir. Teşvikten yararlanabilmek için gerekli belgelerle birlikte ihracat yapılan tarihten itibaren en geç bir yıl içerisinde başvuru yapmak gerekmektedir. Bu tüzük

kapsamında ihracat teşviğinden yararlanacak ürünler, yerli sanayi ürünleri ve turizm amaçlı üretilen yerli ürünlerdir. Tüzük kapsamında ihracat desteğinden yararlanabilmenin koşulları;

- İhracatın Avrupa Birliği üyesi ülkelere yapılmış olması (Güney Kıbrıs hariç). İhracatın serbest bölgelerden yapılmamış ve alıcı firmanın AB'ye üye ülkenin serbest bölgesinde olmaması. İhracat bedelinin en az %20'sinin ülkeye getirilmesi. Bakanlık (Ekonomi Bakanlığı) tarafından belirlenecek işlemlere uygun davranılması. Belirtilen koşulların sağlanması durumunda ihracat bedelinin %14'ü Bakanlık tarafından ihracat desteği olarak ödenir. İhraç bedeli Merkez Bankası döviz kuru dikkate alınarak Türk Lirası olarak hesaplanır.

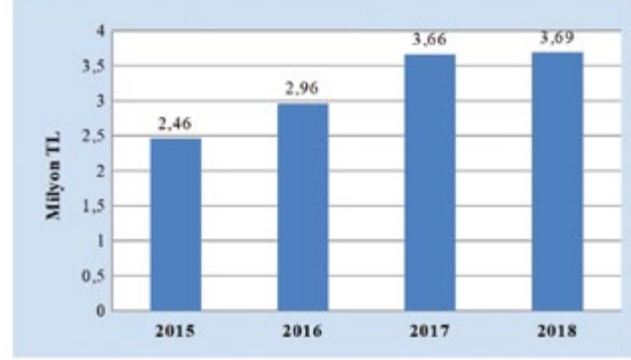
İhracatta Navlun İadesi

Sanayi ürünlerine navlun iadesi ödenmesine ilişkin tüzük 3.11.2014 tarihli ve Y(K-I)1922-2014 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile uygulanmaktadır. Ticaret Dairesi Müdürlüğü uygulamada yetkili kurumdur. Navlun iadesi kapsam ve uygulama esasları;

- Asgari yerel katma değeri %30 veya asgari yerel girdi oranı %40 olarak tespit edilen K.K.T.C. menşeli sanayi ürünlerinin ihracatına navlun iadesi ödenir. Süt ve süt ürünleri ile narenciye ve narenciye konsantresi, patates, tavuk ve tavuk eti iade kapsamı dışındadır. İşlenmiş tavuk ürünleri ile tekstil ürünleri navlun iadesi kapsamındadır. Navlun iadesi deniz veya hava limanlarından T.C. veya üçüncü ülkelere karayolu ve/veya denizyolu veya havayoluyla taşınan (Güney Kıbrıs, T.C., üçüncü ülkeler ve K.K.T.C. Serbest Liman ve Bölgelerine yapılan ihracatlar ile KKTC Serbest Liman ve Bölgelerinden yapılan ihracatlar hariç) ve navlun bedeli ihracatçı firma tarafından ödenen K.K.T.C. menşeli sanayi ürünlerini kapsamaktadır.
- Navlun iadesi için sunulan navlun faturasında belirtilen navlun bedelinin (taşıma ücretinin) Ticaret Dairesi tarafından uygun görülmesi durumunda navlun bedelinin tamamının denmesi veya Ticaret Dairesi Müdürlüğü tarafından saptanan veya uygun görülen navlun bedeli taşıma ücreti) ödenir. Ancak, navlun iadesi tutarının; ihracatın T.C.'ye yapılması durumunda ihracatçı firmanın satış faturasındaki ihracat bedelinin %15'ini, ihracatın üçüncü ülkelere yapılması durumunda ihracatçı firmanın satış faturasındaki ihracat bedelinin %20'sini aşmaması gerekmektedir.

İhracatta Navlun iadesi teşvik sistemi içerisinde önemli bir miktar gibi düşünülmesine de sanayi sektörüne yönelik uygulanan ihracata yönelik desteklerin üzerinde bir rakamdır. Aşağıdaki grafikte 2015-2018 yıllarında ödenen navlun miktarları yer almaktadır.

Şekil 3: İhracat Navlun İade destek Miktarları (Türk Lirası)

iv. İstihdam Destekleri

Yerel İstihdamın Desteklenmesi Projesi

Bu destek programı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 34/1993 sayılı İhtiyat Sandığı Yasası tahtında 5.12.2013 tarihinde yayımlanan Yerel İşgücü İstihdamının Desteklenmesi Tüzüğü'ne bağlı olarak yürütülmektedir. Bahse konu Tüzüğün amacı İhtiyat Sandığı Yasası uyarınca işverenlerden, çalıştırdıkları her yabancı uyruklu işçi için kesilen %5 oranındaki "Yerli İstihdamına Katkı Primleri"nin yerel işgücü istihdamının geliştirilmesine katkı amacıyla değerlendirilmesidir. Tüzük ayrıca, bu fonda biriken kaynağın yönetimi ve yerel işgücünün istihdama katılım oranının artırılması amacıyla kullanılması konusunda yetkiler vermektedir. Yine aynı Yasa maddesine dayanarak "Yerli İstihdamına Katkı Primleri"nin değerlendirilmesi, yönetimi ve kullanılması amacıyla İstihdam Destek Merkezi oluşturulmuştur.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde yürütülen yerli istihdamı destek projesine KKTC'de faaliyet gösteren gerçek veya tüzel kişiliğe haiz tüm işverenler, 16-60 yaş arasındaki tüm KKTC vatandaşları başvurabilirler. Kamu Kurumları ve çalışanları ile işverenin eşi, çocukları, anne babası ve kardeşleri bu projeden yararlanamazlar. Proje, yaş ve belli kriterlere göre 18 ay ve 48 ay arası farklı sürelerde uygulanmaktadır. Projedeki diğer uygulama esasları da şöyledir:

- Yeni istihdam edilen KKTC vatandaşı personelin Sosyal Sigorta ve İhtiyat Sandığı primlerinin işveren katkı payları Proje kapsamında karşılanmaktadır.
- Kendi işini kuran, 18-30 yaş arası genç girişimcilerin ve

yaşa bakılmaksızın kadın girişimcilerin sosyal güvenlik primleri Proje kapsamında karşılanabilmektedir.

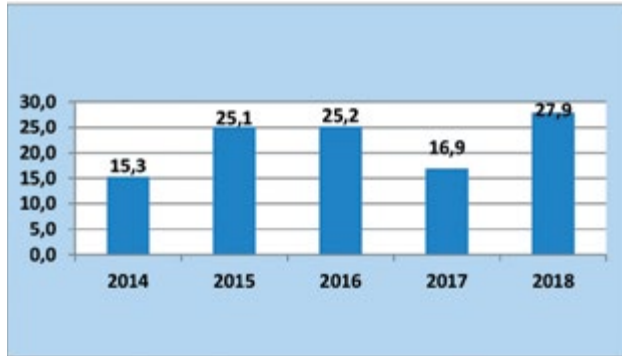
- Ekonominin ihtiyaç duyduğu meslek dallarında nitelikli elemanların yetiştirilmesi için, mesleki eğitim projelerine ve programlarına destek verilebilmektedir.
- İşverenlerin işçiler için yatırdıkları Sosyal Sigorta primleri ve İhtiyat Sandığı depozitleri, yılda 4 kez; Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında iade edilmektedir.

İstihdam Destek Merkezi tarafından yürütülen diğer projeler:

- Gençlerin İstihdamının Desteklenmesi Projesi
- Küçük Esnaf ve Küçük İşletmelerin Destek Projesi
- Turizm Sektöründe Mesleki Eğitim-İstihdam Projesi
- Kadın Emeğinin Ekonomiye Kazandırılması Projesi

Bahse konu projeler kapsamında bugüne kadar yapılan ödeme ve destek miktarları aşağıdaki grafikten görülebilir.

Şekil 4: İstihdam Destek Merkezi tarafından yapılan ödemeler

v. KOBİGEM Hibe ve Destek Programları

Teşvik Yasası kapsamında kullanılan teşvikli uygulamalar yanında KOBİGEM (KOBİ Geliştirme Merkezi) verdiği hibe ve kredi destekleriyle KKTC teşvik sisteminin önemli bir unsuru olarak görülmektedir. KOBİGEM, 14.07.2010 tarih ve K-400-2010 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile oluşturulmuş bir birimdir. Ekonomi işleri ile ilgili Bakanlığın bünyesinde oluşturulmasına karar verilen Merkez, reel sektörün rekabet gücünü artırmaya yönelik çalışmalara paralel bir şekilde KOBİ'lere destek sağlamayı amaçlamaktadır. Bu destekler, eğitim, danışmanlık, hibe projeleri ve kredi destekleri şeklinde öngörülmektedir. Merkez tarafından sağlanan desteklerle, küçük ve orta boy işletmelerin; pay ve etkinliklerini artırmaları, rekabet güçlerini ve düzeylerini yükseltmeleri ve sanayide entegrasyonu ekonomik gelişmelere uygun biçimde gerçekleştirmeleri hedeflenmektedir.

KOBİGeliştirme Merkezi, sağladığı destek programları yanında sunduğu hibe ve kredi destekleri ile teşvik sisteminin önemli bir unsuru olarak yer almaktadır. KOBİ'ler dünya genelinde önemli bir ekonomik büyüklüğe sahiptirler. Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke KOBİ'lerin ekonomik büyümedeki önemlerinin bilinciyle KOBİ'leri desteklemektedirler. Dünya genelinde KOBİ'ler işletmelerin %90'ını ve istihdamın da %50 kadarını oluşturmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde KOBİ'lerin ekonomik büyümedeki rolü oldukça önemlidir. Bu nedenle KOBİ'lerin desteklenmesi ve teşvik kapsamında doğru bir şekilde yer alması sürdürülebilir ekonomik büyüme açısından önem taşımaktadır.

Programların finansmanı ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından sağlanan kaynaklar ile yürütülmektedir. Bu bağlamda hibe programlarının finansmanının sağlanması ile ilgili 21 Ekim 2010 tarihinde "KKTC'de Kısmi Hibe Destek Yardım Projelerinin Desteklenmesine İlişkin İşbirliği Usul ve Esasları" imzalanmıştır. 2010 yılında TC ile imzalanan 3 yıllık protokolde bütçeye sağlanan hibenin proje ve bütçe finansmanı olarak ayrıştırılması uygulamasına gidilmiş ve daha önce projelerin gerçekleştirilmesinden bağımsız olarak bütçeye aktarılan kaynak, projelere bağlı olarak aktarılmaya başlanmıştır. Bu nedenle 2010-2012 yıllarını kapsayan ve "Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı" yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Program, kamu sektörünün ekonomi içerisindeki payının azaltılarak, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek özel sektöre dayalı rekabet gücü yüksek bir ekonomik ortamın yaratılmasına yönelik hedefler içermektedir. Bu programla beraber "Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Sağlanan Kaynak İle KKTC'de Kısmi Hibe Destek Yardım Projelerinin Desteklenmesine İlişkin İşbirliği Protokolü" 2011 yılında resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Aynı yıl Türkiye menşeli Çukurova Kalkınma Ajansı, teknik yardım ve gözetimde bulunmak ve süreç danışmanlığı yapmak üzere görevlendirilmiştir.

Üç ana başlık altında uygulanan hibe programları, 2012 yılında Çukurova Kalkınma Ajansı teknik desteği çerçevesinde Turizm, Çevre ve Kültür Bakanlığı ile "Turizm Projelerine Kısmi Hibe Programı", Ekonomi ve Enerji Bakanlığı ile "Rekabet Gücünün Artırılması Programı" ve Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı ile de "Tarım ve Kırsal Kalkınma Mali destek Programı" olarak uygulanmaya devam etmiştir. Bu üç program halen daha aynı şekilde ilgili bakanlıklar tarafından programlanmakta ve kaynak sağlandıkça uygulanmaya devam etmektedir. Kuzey Kıbrıs'ta KOBİGEM'in 2011 yılı itibarı ile üç temel başlık altında uyguladığı hibe programlarına 2016 yılında "Girişimcilik Hibe Programı" da eklenmiştir.

KOBİGEM Hibe Programları Temel Başlıklar

Rekabet
Gücünün
Artırılması
Mali Destek
Programı
(2011)

Tarımsal
ve Kırsal
Mali Destek
Programı
(2011)

Turizm
Potansiyelinin
Geliştirilmesi
Mali Destek
Programı
(2011)

Yeni İş Fikri
Olanlara
Girişimcilik
Hibe
Programı
(2011)

Hibe destek programlarının ilk başlığı olan “Rekabet Gücünün Artırılması Mali Destek Programı” reel sektörün rekabet gücünü artırarak ekonomideki payını artırmaya yönelik projelere destek sağlamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda hibe finansmanını sağlayan TC tarafından, Kuzey Kıbrıs Orta Vadeli Programı, dikkate alınarak hazırlanan protokoller bir rehber niteliğindedir. Rekabet Gücünün Artırılması Mali Destek Programı’nın genel amacı özel sektörün ve ülke ekonomisinin rekabet edebilirliğini artırmaktır. Bu amaç doğrultusunda belirlenen öncelikli alanlar; *Üretimde katma değer ve verimlilik artışının sağlanması, ürünlerin uluslararası ticaret imkanlarına kavuşturulması, çevrenin koruma-kullanma dengesinin sağlanması ve sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır.*

Mali destek kapsamında ikinci başlık olarak yer alan Tarımsal ve Kırsal Mali Destek Programı’nın amacı, tarım piyasalarının etkinliğinin artırılması ve kırsal alanlarda sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır. Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı hibe programının yürütücüsüdür. Turizm Potansiyelinin Geliştirilmesi Mali Destek Programı, Turizm Bakanlığı tarafından yürütülmekte ve adından da anlaşılacağı gibi turizm potansiyelini geliştirmeye yönelik projeleri finanse etmektedir.

2016 yılında uygulamaya konulan “Yeni iş fikri olanlara Girişimcilik Hibe Programı” yeni bir iş fikri olan tüm girişimci adaylarına başvuru imkanı sunmaktadır. Bu programla;

- KKTC’nin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak
- Uzun dönemde sürdürülebilir işletmelerin kurulmasını sağlamak
- İstihdamın artırılmasını desteklemek
- Dış ticaret açığını azaltmak
- KKTC’yi, bölgede girişimcilik ekosistemi açısından cazibe merkezi haline getirmek
- Genç girişimciliği – Kadın girişimciliği –Tekno girişimciliği geliştirmek

- Dezavantajlı kesim ve bölgelerde girişimciliğin desteklenmesi hedeflenmektedir.

Eğitim, danışmanlık ve hibe desteğini kapsayan girişimcilik hibe programı en üst destek oranı diğer programlarda olduğu gibi %75’tir. Hibe desteğinin alt limiti 10.000 TL, üst limiti ise 100,000TL olarak belirlenmiştir. İşletmenin kuruluş tarihinden itibaren 12 ay süreyle yapacağı harcamalar destek kapsamındadır. Hibe programları yanında yine KOBİ’lere yönelik olarak faiz destekli kredi programları yürütülmektedir. Amaç uzun vadeli düşük faizli finansman erişim imkanı sağlayarak yatırımın artması ve işletmelerin ekonomik varlıklarını sürdürürken verimliliklerini artırabilecek yatırımlar yapabilmelerini sağlamaktır. Bu uygulama kapsamında sağlanacak kredi desteğine aracılık etmek isteyen ticari bankalarla protokoller yapılarak programın belirli bankalar aracılığıyla yürütülmesi sağlanmıştır.

2011-2017 yıllarında KOBİGEM tarafından onaylanan hibe programlarının büyüklükleri karşılaştırıldığında 2011 yılında toplamda 9.115.852 TL ve 2017 yılında 16.790.572 TL olduğu görülmektedir. 2011 ve 2017 yılları karşılaştırıldığında 2011 yılında sözleşme üzerindeki toplam hibe miktarının %46’sı kadarı rekabet gücünün artırılması mali destek programına ayrılmış olduğu görülmektedir. 2017 yılında ise girişimcilik hibe programının toplam içerisinde yer aldığı fakat payının %8 gibi düşük bir oran olduğu görülmektedir. 2017 yılında %38 oranıyla turizm alanında imzalanan hibe sözleşmesi en yüksek paya sahip olmuştur. 2017 yılında DPÖ tarafından verilen teşvik belgelerinin yatırım bedeli toplamının 1 milyar 245 milyon TL olduğu düşünüldüğünde aynı yılda KOBİGEM tarafından imzalanan 16.790.572 TL sözleşme tutarının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

vi. Teknoloji, Ar-Ge ve Yenilenebilir Enerji Teşvikleri

Gelişmiş ülkeler, kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmek için teşvik sistemlerini teknolojik yatırımları ve araştırma geliştirme alanlarındaki yatırımları destekleyecek şekilde kurgulamaktadırlar. Bunun yanında sürdürülebilir bir büyüme için çevre dostu üretim ve yatırımlar da teşvik kapsamındadır. Kuzey Kıbrıs teşvik sistemi, oldukça geniş kapsamlı ve çok farklı destek unsurlarını barındırması nedeniyle teşvik yapısını, amacını ve ulaştığı sonuçları görmek ve analiz etmek oldukça zordur. Diğer teşvik alanlarında olduğu gibi teknoloji ve araştırma geliştirme alanlarında sunulan teşvik unsurları da farklı yasalarla açıklanmakta ve farklı kurumlar

Tablo 5: Destek Programları Sözleşme Tutarı Büyüklükleri 2011-2017

	2011-2012	2013	2014	2015	2016	2017	TOPLAM
Rekabet Gücünün Artırılması Mali Destek Programı (TL) (Sözleşme imzalanmış proje sayısı)	4.200.000 (26)	6.470.460 (40)	4.000.000 (20)	5.000.000 (23)	4.536.465 (25)	5.000.000 (22)	29.206.925 (156)
Tarımsal ve Kırsal Mali Destek Programı (TL) (Sözleşme imzalanmış proje sayısı)	2.675.852 (18)	3.117.181 (17)	4.024.454 (29)	3.177.493 (29)	3.483.327 (29)	4.000.000 (28)	20.478.307 (150)
Turizm Potansiyelinin Geliştirilmesi Mali Destek Programı (TL) (Sözleşme imzalanmış proje sayısı)	2.240.000 (18)	3.354.205 (23)	2.860.000 (15)	3.598.502 (18)	1.202.310 (6)	6.400.000 (28)	19.655.017 (108)
Yeni İş Fikri Olanlara Girişimcilik Hibe Programı (TL) (Sözleşme imzalanmış proje sayısı)					2.895.605 (41)	1.390.572 (23)	4.286.177 (64)
TOPLAM (TL) (Sözleşme imzalanmış proje sayısı)	9.11.852 (62)	12.941.846 (80)	10.884.454 (64)	11.775.995 (70)	12.117.707 (101)	16.790.572 (101)	73.626.426 (478)

tarafından yönetilmektedir. Buna rağmen yatırımın diğer alanlarında olduğu gibi teknoloji ve araştırma geliştirme alanlarında da oldukça kapsamlı teşvik unsurlarının mevcut olduğu söylenebilir. Ancak daha önceki açıklamalara benzer şekilde bu teşvik unsurlarından ne kadar yararlandığını ortaya koyan veriler maalesef yetersiz kalmaktadır. Bu alandaki teşvikler üç farklı yasa ile sağlanmaktadır.

Teknoloji Geliştirme Destekleri

Daha önce mevcut yasanın 2018 yılında revize edilmesiyle oluşturulan 42/2018 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasası'nın amacı, üniversiteler, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) kurum ve kuruluşları ile üretim sektörlerinin işbirliği yaparak ülke sanayinin uluslararası rekabet edebilir ve ihracata yönelik bir yapıya kavuşturulması amacıyla teknolojik bilgi üretmesidir. Ayrıca, üretim yöntemlerinde yenilik geliştirmek, yazılım yapmak veya geliştirmek, ürün kalitesini veya standardını yükseltmek, verimliliği artırmak, üretim maliyetlerini düşürmek, teknolojik bir buluşu veya bilgiyi ticarileştirmek yer almaktadır. Yasa kapsamında teknoloji yoğun üretim ve girişimciliğin desteklenmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin yeni ve ileri teknolojilere uyumunu sağlanması, teknoloji yoğun alanlarda yatırım olanakları yaratılması, teknoloji transferine yardımcı olunması ile yüksek veya ileri teknoloji sağlayacak, uluslararası alanda rekabet gücü kazandıracak yabancı yatırımcıların ülkeye girişini hızlandıracak teknolojik alt yapının sağlanması da yer almaktadır.

Teknoloji geliştirme bölgesi için kurucular tarafından yapılan başvuru 9 kişilik Komisyon tarafından değerlendirilir ve "Bölge Yapılabilirlik Raporu" Bakanlık (Sanayi Dairesinin bağlı olduğu bakanlık) tarafından Bakanlar Kurulunun onayı ile Bölge Kuruluş Kararı'nın Resmi Gazete'de yayımlanması ile ilan edilir. Bölge başka bir amaç için kullanılamaz.

Bölgenin kurulması için gerekli katkı, ilgili Bakanlık bütçesine bu amaçla konulacak ödenekten karşılanır. Bölgenin kurulması için yapılacak yatırımlar ve Bölgede faaliyette bulunacak şirketlerin yapacağı yatırımlar Teşvik Yasası kapsamında değerlendirilir. Bölge yönetici şirket ve üretici şirketler Teşvik Yasasından ve AR-GE Yasası kapsamındaki desteklerden yararlanabilirler.

Araştırma -Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi

2019 yılında yapılan düzenlemeler ile yasa teknoloji ve araştırma geliştirme alanlarındaki teşvik sisteminin temelini oluşturmaktadır. Yasa'nın amacı, Ar-Ge, tasarım ve yenilik yoluyla ülke ekonomisinin uluslararası düzeyde rekabet edebilir bir yapıya kavuşturulması için teknolojik bilgi üretmesini, üründe ve üretim süreçlerinde yenilik yapılmasını, ürün kalitesi ve standardının yükseltilmesini, verimliliğin artırılmasını, üretim maliyetlerinin düşürülmesini, teknolojik bilginin ticarileştirilmesini, rekabet öncesi işbirliklerinin geliştirilmesini, teknoloji yoğun üretim, girişimcilik ve bu alanlara yönelik yatırımlar ile Ar-Ge'ye, tasarıma ve yeniliğe yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişinin hızlandırılmasını, Ar-Ge personeli ve nitelikli işgücü istihdamının artırılmasını desteklemek ve teşvik etmektir.

Yasa kapsamında sunulan teşvikler: Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde veya Ar-Ge Merkezlerinde veya bu Yasaya göre desteklenen proje veya uluslararası fonlarca desteklenen proje kapsamında olanlar tarafından gerçekleştirilen Ar-Ge, tasarım ve yenilik harcamalarında yapılacak indirimler, Gelir Vergisi Yasası ile Kurumlar Vergisi Yasasının ilgili maddelerindeki indirim tabidir. Araştırma, geliştirme ve tasarım faaliyetlerinin desteklenmesine ilişkin mevzuat uyarınca, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sınırları dahilinde bulunan Ar-Ge Merkezlerinde, araştırma,

geliştirme, tasarım ve yenilik projelerinde, uluslararası fonlarca desteklenen projelerde, teknogirişim sermayesi desteklerinden yararlanan işletmelerde ve/veya rekabet öncesi işbirliği projelerinde çalışan Ar-Ge personelinin ve destek personelinin, kamu çalışanları dışında kalanları, bu çalışmaları karşılığında elde ettikleri ücretlerin %90'ı Gelir vergisinden muafdir. Destek personelinin tam zaman eşdeğer sayısı, toplam tam zamanlı Ar-Ge personeli sayısının %10'unu aşamaz. Ancak, bu fıkrada öngörülen muafiyetten yararlanabilmesi için, işletmelerin tüm personelinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Bankacılık Yasası uyarınca faaliyette bulunan bir banka kanalıyla ödemesi koşuldur.

Yine aynı kapsamda çalışanların elde ettikleri ücretleri üzerinden hesaplanan sigorta primi işveren hissesinin yarısı, her bir AR-GE, tasarım ve yenilik projesinde, her bir çalışan için beş yıl süreyle Maliye işleri ile ilgili Bakanlık bütçesine konulacak ödenekten karşılanır. Bu yasa kapsamında yürütülen faaliyetler Pul Yasası uyarınca pul vergisinden muafdir. Teknogirişim sermayesi desteği: Onaylanan iş planları bir defaya mahsus olmak üzere en fazla 200.000 TL hibe, Teknogirişim sermayesi desteği için 8.000.000 TL'ni geçmeyecek miktarda bir destek öngörülmektedir.

- Yenilenebilir enerji üretim sisteminin veya tesisinin faaliyete geçirilmesi için kullanılmak maksadıyla yurt dışından ithal edilecek araç-gereç, ekipman, malzeme ve ürünlerin ülkeye girişi her türlü fon, gümrük, vergi, resim ve harçtan muafdir. Ancak KDV muafiyet kapsamında değildir. Bakanlar Kurulu gerekli gördüğünde, söz konusu araç-gereç ve ekipmanın yerli ürün olarak kullanılmasını sağlamak için uygun göreceği teşviklendirmeyi yapmakla yetkilidir.

- Yatırım dönemi, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi veya ısıtma, sistemin veya tesisin projelendirilmesi, izinlendirilmesi ve faaliyete geçebilecek duruma getirilinceye kadar yapılacak tüm hazırlıklar da dahil olmak üzere ilk beş yıllık dönemi kapsar. Ancak, Bakanlar Kurulu, Bakanlığın önerisi üzerine, süreyi, yapılacak yatırımın hacmini, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi veya ısıtma sisteminin veya tesisin aylık üretim kapasitesini ve yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi veya ısıtmanın ne şekilde değerlendirildiğini de dikkate alarak yedi yıla kadar arttırabilir veya üç yıla kadar azaltabilir.

Yenilenebilir Enerji Desteği

Enerji işleriyle görevli Bakanlık tarafından yürütülen Yasa'nın amacı, yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretimi veya ısıtma amaçlı kullanımının yaygınlaştırılması, bu kaynakların güvenilir, ekonomik ve kaliteli biçimde ekonomiye kazandırılması, kaynak çeşitliliğinin artırılması, sera gazı emisyonlarının azaltılması, çevrenin korunmasıdır. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulan imalat sektörünün geliştirilmesi, sürdürülebilir enerji üretiminin desteklenmesi, enerji ithalinin azaltılması ve arz güvenliğinin sağlanması da Yasa kapsamında düzenlenmektedir.

Yatırım Dönemine İlişkin Muafiyet ve Teşvik Kuralları Enerji işleri ile görevli Bakanlık bütçesinde her yıl için oluşturulacak bir kalem, teşviklerin finansmanına ayrılır. Yasa kapsamında, tesis yatırımının kısmen veya tamamen finansmanı, mahsuplaşma yoluyla alım garantisi ve alım garantisi sağlanmaktadır. Bunlara ek olarak sunulan teşvik unsurları:

- Yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak elektrik üretimi veya ısıtma sistemi kurulmasına yönelik projelerin Bakanlığa ve Kuruma sunulması ve söz konusu projelerin ruhsatlandırılması her türlü vergi, pul vergisi, resim ve harçtan muafdir.

SEÇİLMİŞ TEŞVİK VE DESTEK PROGRAMLARININ ANALİZİ

Hükümetler ekonomideki aktiviteyi artırmak veya kaynakları istenilen alanlara yönlendirmek amacıyla teşvik politikaları uygular ve bu uygulamalar çoğu zaman bütçe üzerinde ilave yükler oluşturur. Ancak burada önemli olan yapılan harcamalar veya vazgeçilen gelirler hedeflenen çıktı veya aktiviteleri yaratmakta başarılı olup olamadığıdır. Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan teşvik ve desteklerin önemli bir kısmı bütçe harcamalarına dayandırıldığı için ölçülebilmesi mümkündür. Ne var ki vergi ve benzeri harç/fon muafiyetlerine dayalı destek ve teşvik programlarının maliyeti, yani diğer bir deyişle vergi harcamaları (tax expenditure) Kuzey Kıbrıs'ta hesaplanmamaktadır. Yatırım teşvik programı kapsamında teşvikli projelere sağlanan vergi, fon, gümrük muafiyetleri yanında yatırım indirimi yoluyla gelir vergi muafiyeti de sağlanmakta olup yıllardır bu miktarın devlet bütçesine kaybının ne olduğu hesaplanmamıştır. Maliye Bakanlığı Müsteşarı Özdemir Kalkanlı ile yapılan görüşme sırasında bahse konu hesaplamaların uygulamaya konulan yeni yazılım ve sistem sayesinde 2020 yılından itibaren yapılabileceği belirtilmiştir. Bir politika uygulamasının başarısı amacına yönelik olumlu sonuçlar yaratıp yaratmadığına bağlı olarak ölçülebilmektedir. Ancak bu ölçümü tam anlamıyla yapamadığınız sürece politikanın

başarı veya başarısızlığından bahsetmek pek mümkün görülmemektedir.

Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan destek politikalarının çoğu sayısal nitelikli üretim artışını teşvik etmesi nedeniyle, sürekli aratan üretim bütçede ödenmesi gereken daha çok gider ve sürekli artan bir yük oluşturmaktadır. Ancak aynı bütçe, gelir yaratma anlamında sorun yaşadığı ölçüde bahse konu desteklerin ödenmesinde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan teşvik ve destek politikalarının etkinliğini analiz edebilmek adına eldeki mevcut veriler kullanılarak program bazlı analizler yapılmaya çalışılmıştır. Mevcut teşvik ve destek politikaları arasında bütçesel kaynaklara dayalı olanların gider kalemlerinden ve ortaya çıkardıkları etki veya yarattıkları çıktılar (yatırım, istihdam, ihracat) baz alınarak bir etkinlik ölçümü yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında 47/2000 sayılı Teşvik Yasası tahtında verilen yatırım teşvikleri, Tarım Bakanlığı tarafından uygulanan destek ve sübvansiyonlar ile Sanayi Dairesi tarafından verilen ihracat ve dış Pazar erişim destekleri ele alınarak değerlendirilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu programlar kapsamında yapılan bütçe harcamalarının 2015-2018 rakamları görülmektedir.

Tablo 6: Seçili Teşvik ve Destek Uygulama Bütçeleri 2015-2018

Teşvik / Destek Programı	2015	2016	2017	2018
Teşvikli Yatırımlar	1.451.331.835	1.107.189.161	1.245.020.226	1.563.391.261
KOBİ Hibeleri	11.775.995	12.117.707	16.790.572	15.500.000
Faiz Destekli KOBİ Kredileri	77.387.350	90.458.600	105.293.300	-
Tarım Bakanlığı Destekleri	151.341.812	186.106.959	160.799.113	261.712.886
Fuar ve Kalite Destekleri	1.740.087	1.517.175	2.133.802	2.307.027
Navlun Destekleri	2.460.000	2.960.000	3.660.000	3.690.000
İstihdam Destekleri	25.154.952	25.231.976	16.924.486	27.989.231

Kaynak: İlgili Bakanlık verileri

**Turizm Tanıtım ve Planlama dairelerinin sağladığı destekler ve Maliye Bakanlığı tarafından sağlanan yatırım indirimi teşviği ile ilgili Bakanlıklar tarafından veri sağlanamaması nedeni ile tabloda yer verilemedi.*

***TC'den sağlanan proje kaynaklı ve ilgili Bakanlık bütçesinde yer alan hibe programlarını ifade etmektedir*

Yatırım Teşvik Program Analizi

Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan teşvik programları arasında en geniş kapsamlı teşvik uygulaması olan Yatırım Teşvik programı DPÖ tarafından yürütülmektedir. 47/2000 sayılı Teşvik Yasası kapsamında yürütülen teşvik programı yatırımları teşvik amaçlı olarak tasarlanmış bir programdır. İçeriğinde yatırım indirimi, vergi ve harç muafyetleri ile alınan teşvik belgesiyle birlikte Kalkınma Bankası'ndan faiz detekli kredi imkanından faydalanma, bina ve arazi tahsis gibi unsurları da içermektedir. Firmalar yatırım projeleri için teşvik belgesi alabilmek için gerçekleştirecekleri 'planlanmış yatırım' projelerini, yatırım bedellerini ve öngörülen hedefleriyle birlikte DPÖ'ye sunmaktadırlar. DPÖ ise projenin fizibilitesi ile diğer gerekli izinlerin alınıp alınmadığına bağlı olarak projeyi teşvik kapsamına alıp almamaya karar vermektedir. Teşvik belgesi alan bir projenin kontrolleri aynı zamanda yatırımın ilgili olduğu bakanlık tarafından da yapılmaktadır. Ayrıca kredi kullanılmışsa Kalkınma Bankası da projenin ilerlemesine ve hakediş esasına göre projenin finansmanını yaparken projenin gerçekleşme seyrini kontrol etmektedir. Ayrıca kontroller sırasında sunulan projeye sadık kalınıp kalınmadığı gerekli taahhütlerin yerine getirilip getirilmediğinin de kontrol edilmesi gerekmektedir. Planlanan sürenin sonunda da projenin sona ermesiyle teşvik belgesinin de yürürlükten kalkması gerekmektedir. Teşvik Yasası kapsamında 2001 yılından başlayarak 2017 yılı sonuna kadar toplam 601 adet yatırım projesine teşvik belgesi verilmiştir. Son 5 yılda verilen teşvik belgesi sayısı ve bahse konu projelerin sabit sermaye yatırım miktarları aşağıdaki tablodan görülmektedir.

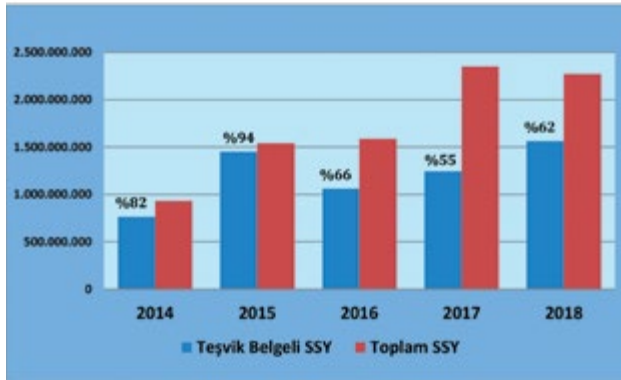
Tablo 7: Teşvik Belgesi Alan Proje Sayısı ve Toplam Yatırım Değeri

Teşvik / Destek Programı	2014	2015	2016	2017	2018
Teşvikli Yatırım Tutarı (Milyon TL)	765.3	1,451.7	1,107.1	1,245.0	1,563.4
Teşvik alan proje sayısı	22	42	37	34	24

Yukardaki tabloda yıllar itibarıyla değişen sayıda proje yatırım teşviği alırken yıllık ortalama 30 civarı projeye teşvik belgesi verildiği ve her projenin ortalama yatırım tutarının 30 milyon TL civarında olduğu görülmektedir. Tabii ki her proje aynı büyüklükte değildir ancak ortalama olarak ortaya bu civarda bir rakam çıkmaktadır. Özellikle 2018 yılında yatırım tutarı artarken proje sayısının diğer yıllara göre azalmış olması yatırım tutarı daha yüksek projelerin teşviklendirildiği anlamına gelmektedir. Ayrıca artan enflasyon ile daha proje

bedellerinin de yükseldiği tahmin edilmektedir. Teşvik belgesi verilen projeler arasında en fazla teşvik belgesi alan ve en yüksek yatırım payına sahip olan yatırımlar ülkenin lokomotif sektörü kabul edilen turizm yatırımlarıdır. Yatırım değeri olarak en yüksek payı Turizm yatırım projeleri alırken, teşvik belge sayısı olarak en fazla teşvik belgesi ise imalat sanayi projelerine verilmiştir. Bu da gösteriyor ki turizm projelerinin yatırım bedelleri sanayi yatırım projelerine göre daha yüksek değerlerdedir. Verilen yatırım teşvikleri içerisinde Turizm yatırımları %80 civarında bir oranla sabit sermaye yatırımlar içinde en yüksek paya sahiptir. Turizmden sonra en yüksek pay ile İmalat Sanayi ve Yüksek Öğrenim kapsamındaki öğrenci yurt yatırımları gelmektedir. Sırasıyla imalat sanayi yatırımları %8-9 ve Yüksek Öğrenim Yurt yatırımları ise %7-8 civarında toplam 1.563.391.261 TL değerinde sabit sermaye yatırım içermektedir. Aşağıdaki tablodan teşviklendirilen yatırımların ülkedeki toplam sabit sermaye yatırımlarına oranları görülmektedir.

Şekil 5: Teşvik Belgeli Yatırımların Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarına Oranı

Ülkesel kalkınma planlarında da yer aldığı şekilde ve ekonomik verilerden de görüldüğü gibi turizm sektörü ülkenin en öncül sektörü konumundadır. Bu nedenle turizm yatırım projeleri öncelikli olarak değerlendirilmektedir. Önceleri yatak kapasitesindeki yetersizlik dikkate alınarak daha büyük kapasiteli otel projelerine öncelik verilirken ekonomik olarak geri kalmış olan ancak doğal yapısı bu tür turistik yatırımlara uygun olan Karpaz yöresindeki Bafra bölgesi Turizm Yatırım alanı olarak belirlenmiş ve bu bölgeye yapılacak turistik tesis yatırımlarına uygun nitelikli arazi tahsisi yanında teşvik belgesi verilerek yasa kapsamında yer alan yatırım teşviklerinden faydalanılmasına imkan tanınmıştır. Turistik yatırımlar sadece kalkınmada öncelikli bu bölge ile sınırlı kalmamış öncelikli bölge olmamasına rağmen özellikle Girne bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bölgelere göre dağılıma bakacak olursak, teşvik belgelerinin çoğunluğu Lefkoşa bölgesine (yüzde 40), ardından Girne (yüzde 21) ve Mağusa (yüzde 18) verilmektedir. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi son

beş yılda turizm sektörüne ait yatırım rakamları artarken yatak kapasiteside artarak neredeyse iki katına yakın artmıştır.

Tablo 8: Teşvik Yasası Kapsamında Teşviklendirilen Turizm Yatırımları

Yıl	Turistik Sabit Sermaye Yatırımı	Toplam Yatak Sayısı	İstihdam Sayısı
2014	725.289.966	19,276	6,346
2015	1.146.720.118	20,393	6,563
2016	909,857,124	21,543	7,985
2017	1,022,615,654	21,845	9,280
2018	1,043,000,000	25,241	10,183

Teşvikli yatırımların ekonomiye katkı yapması öngörülen bir diğer alan ilave istihdamdır. Bu bağlamda gerek turizm gerekse diğer alanlara yapılan teşvikli yatırım projeleri sonucu oluşan istihdam miktarları ile toplam istihdamda ortaya çıkan artışlar karşılaştırılarak teşvikli yatırımların ne kadar istihdama katkı yaptığı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre aşağıdaki tablodan teşvikli yatırım istihdamı ile sair istihdam rakamlarına yer verilmiştir.

Tablo 9: Teşvikli Yatırımların İstihdam Katkısı

Yıllar	Sabit Sermaye Yatırım Miktarı (TL)	Öngörülen İstihdam	Gerçekleşen İlave İstihdam*
2014	765,294,513	1,729	5,022
2015	1,454,331,835	2,659	8,846
2016	1,107,189,161	1,887	6,128
2017	1,245,020,226	1,771	1,439
2018	1,563,391,261	2,029	10,257

*DPÖ Hanehalkı İşgücü Anketine göre Tarım dışı istihdam ve Ücretli-yevmiyeli çalışan sayıları baz alınmıştır.

Yukardaki tabloda yer alan rakamlara göre teşvikli yatırım projelerinin öngörüldüğü kadar istihdam yaratamadığı anlaşılmaktadır. Burda istenilen niteliklerde işgücünün olmaması bir gerekçe gibi görülse de özellikle yurtdışından gelecek yatırım yapan işletmelerin bu durumu araştırmış olmaları ve projelerindeki öngörülerini de buna göre hesaplamış olmaları beklenmektedir.

Teşvik kapsamına alınan projelere Kalkınma Bankası tarafından sağlanan faiz destekli krediler ile varsa bina ve arazi tahsisi dışında doğrudan bir ödeme yapılmamaktadır. Ancak sağlanan teşvik belgesi ile devlet belirsiz bir süreyle

vergi, harç ve fon gelirlerinden feragat etmektedir. Dolayısıyla yatırım teşvik uygulaması kapsamında projelere harcanan kaynak karşılığı tam olarak ölçülememektedir. Kalkınmada öncelikli bölgelere yapılan yatırımlara %200 (yani yatırımın iki katı kadar), diğer bölgelerde ise %100 yatırım indirimi verilmektedir. Bu indirimlerde süre kısıtı koyulmadığından yatırımın ne kadar sürede kendini finanse edebileceği belirsiz olduğundan devletin bu yatırımlara bağlı herhangi bir gelir öngörüsü yapabilmesi de mümkün olamamaktadır. Bu çalışma kapsamında belirli varsayımlara dayalı olarak devletin teşvikli yatırımlardan vergi gelir kayıpları hesaplanmaya çalışılmıştır. Burada kullanılan varsayımların başında sanayi yatırımlarının ortalama 7 yılda geri dönüş sağlayabilecekken, turistik tesislerin ise yatırım geri dönüş süreleri için 10 yıllık bir süre varsayılmıştır. Devletin vergi gelir kaybı olarak sadece %23.5 oranında kurumlar vergisi hesaba katılmış, diğer gümrük, harç muafiyetleri için ortalama yaklaşık %6.5 (%5 ortalama gümrük vergi oranı, kalan oran ise sair harçlar için kullanılmıştır) olarak değerlendirilmeye alınmıştır. Bu varsayımlarla süresinin üzerinde muafiyeti devam eden projelerden devletin yaklaşık olarak 120-150 milyon TL arası bir gelir kaybı olduğu öngörüsü yapılmıştır.

Dünyada ve Avrupa Birliğinde de yatırım indirimi belirli bölgelere yatırım çekmek amacıyla kullanılmaktadır. Ancak oralardaki yatırımlara sağlanan yatırım indirimleri bu denli yüksek değildir. Ayrıca verilen yatırım indirimi belirli bir süre ile sınırlanmakta ve yatırımın geri dönüşü o sürede sağlanamamışsa vergi indirim hakkını yitirmektedir. Bu nedenle burada da önerilebilecek politika değişikliği yatırım indirim oranlarının kademeli olarak düşürülmesi ve belirli bir süre ile sınırlandırılmasıdır. %100'ü aşmayan oranlar ve 10 yılı aşmayan süreler hem dünyayla hem de Avrupa Birliği ile daha uyumlu bir yatırım teşvik uygulaması anlamına gelmektedir.

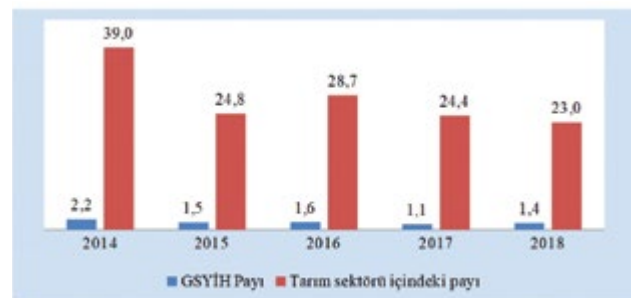
Tarım Destekleri Analizi

Tarımsal destekler diğer devlet destekleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunun en bilinen nedenleri şöyle sıralanabilir; çiftçiliğin kolay ve cazip bir uğraş olmaması, yapısı gereği sektörün riskli olması ve son olarak üretilen ürünün temel gıda olması nedeni ile üretiminden vazgeçmenin mümkün olmaması. Küresel ekonomik dünya düzeni emeğin mobilitesini artırmış ve kırdan kente göçü hızlandırmıştır. Eğer kimse çiftçi olmak istemez ve tarımsal üretim hızla azalır bu toplumların geleceğini etkileyecektir. Bu nedenlerle tarım sektörü ve çiftçi hep korunan sektörlerin başında gelmiştir. Ancak bu sektörün devlet desteklerinden yararlanıyor olması, üretimin artarak devam etmesi, rekabet edebilmek

için kalitenin iyileşmesi, sürdürülebilir bir üretim modeli için verimli ve çevre dostu üretim modelinin benimsenmesi gereğini ortadan kaldırmamaktadır. Dolayısı ile tarım sektörü desteklenip, teşviklendirilirken sadece tarım sektörünün varlığını koruması için değil, diğer ekonomik sektörler gibi ele alınarak teşviklendirilmesi gerekmektedir. AB Ortak Tarım Politikası kapsamında tarıma sağlanan destekleri zaman içerisinde gözden geçirerek bazı değişiklikler yapmıştır. Tarım sektöründeki desteğin önemli boyutlarda olmasına rağmen eskiye göre azalan destekler AB çiftçisini rahatsız ediyor ve hükümetleri protestolarla tehdit ediyorlar. Tekrarlamak gerekirse çiftçi olmak ekonomik ve sosyal açıdan kolay değil, ancak bu kesime genelde sağlanan önemli boyutlardaki destekler en ufak bir destek değişikliğinde tepkiye neden oluyor. Bir anlamda dünya genelinde tarım sektörü desteklere dayanan bir sektör olarak varlığını sürdürüyor.

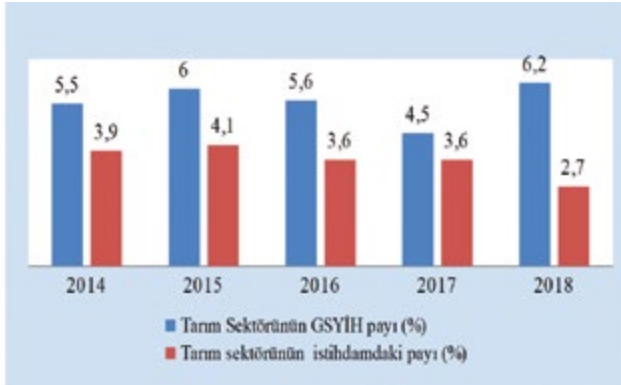
Kuzey Kıbrıs'ta da tarım sektörü en yoğun destek alan sektörlerin başında gelmektedir. Tarım teşvik ve desteklerinin diğer sektör teşviklerinden en temel farkı diğer teşviklerin çoğunda kullanılan vergi, harç muafiyeti yerine doğrudan bütçe kaynaklı ödemelere dayanmasıdır. Bahse konu tarım teşvik ve desteklerinin verime yönelik olmaması ve üretim artışına yönelik olması nedeniyle gerek enflasyon baskısı, gerekse üreticilerin teşvikten daha fazla yararlanma motivasyonu ile bütçe üzerine sürekli artan yük getirmektedir. Bu durum, bütçe gelirlerinin artırılamaması nedeniyle kaynak sıkıntısı yaratmakta ve sürdürülemez bir tarım destek programı da ortaya çıkmaktadır. Tarımsal desteklerin GSYİH payına bakarak ülkeleri karşılaştıran OECD Toplam Destek Tahmini (TSE) ülkelerin tarımsal desteklerinin karşılaştırılmasına imkan vermektedir. OECD hesaplamalarına göre toplam tarım desteklerinin GSYİH içindeki payı AB'de %0.7, Türkiye'de %2 ve Kuzey Kıbrıs'ta %1,4'dir. Bu oran çok yüksek görünmese de AB ortalaması olan %0.7'in çok üzerindedir (Güney Kıbrıs'ta bu oran %0.4 civarındadır). Yüksek olmasının da ötesinde verimli ve sonuç odaklı destekler olmaması nedeniyle verim artışı sağlanmaksızın sürekli bütçe harcamalarını artıran bir içeriktedir.

Şekil 6: Tarım Sektörü Desteklerinin GSYİH Payı

Desteklerin GSYİH payı önemli olmakla birlikte desteğin tarım sektörüne etkisi de oldukça önem taşımaktadır. Bu önemli boyuttaki destek, çiftçinin refahına yansırken üretim verimliliğini de etkilemesi beklenir. Ayrıca bu önemli boyuttaki desteğin faydalanıcılarının gerçek çiftçiler olup olmadığı da desteğin sektöre etkisi açısından önem taşımaktadır. Kuzey Kıbrıs Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 2018'de %6,2, AB'nde %1.1 ve Güney Kıbrıs'ta da %2.2 olarak gerçekleşmiştir. Sektörün genel üretim içerisindeki payı hava koşullarına bağlı olarak yıldan yıla değişiklikler gösterse de %4-6 aralığında seyretmektedir. Örneğin kurak geçen ve tarım desteklerinin azaldığı bir yıl olan 2016-2017 dönemi sonrası sektörün GSYİH payı nispeten daha yağışlı bir yıl ve artan destek ödemeleri ile %4.5'ten %6.2'ye çıkmıştır. Yine de son yıllardaki ortalama payının %5-6 civarı olduğu söylenebilir. Ancak üretimdeki paralel seyir sektörün istihdamdaki payında aşağı yönlü bir seyir izlemektedir. Sektörün toplam içerisindeki payı 2015 yılında %4.1 iken 2018 yılında bu oran %2.7'e kadar gerilemiştir.

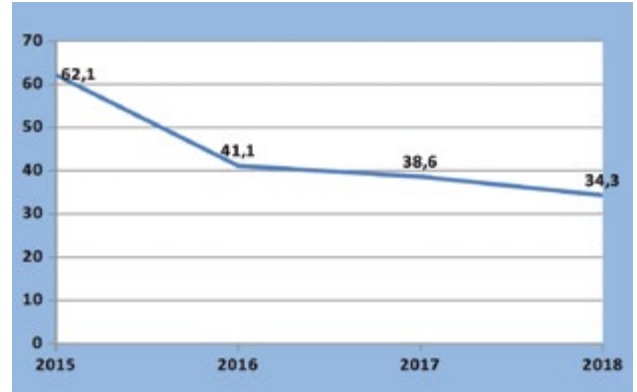
Şekil 7: Tarım Sektörünün GSYİH ve İstihdam payları (%)

Normal şartlarda sektörel istihdam gerilerken üretim artışı verimlilik artışı gibi düşünülse de, bu değişime kayıt dışı istihdam yanında yarı zamanlı tarımsal uğraş gibi nedenlerin sebep olabileceği düşünülmektedir. Verimlilik artışı için tarım gibi bir sektörde mekanizasyon, eğitim veya ürün değişimi gerekmektedir. Oysa son 5-6 yılın verilerine bakıldığında zaman sektördeki mekanizasyonu işaret eden sabit sermaye yatırımlarının oldukça düşük oranlarda olduğu, eğitim ve yeni ürün geliştirme konularına ayrılan payların da diğer destek ödemeleri yanında çok düşük paylarda kaldığı görülmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki uygulanan teşvik sistemi ile sabit sermaye yatırımı yapılmaksızın da üretim artışı sağlanabilmektedir.

Tarımsal işletmelere veya çiftçilere yönelik doğrudan herhangi bir vergi muafiyet programı bulunmamakla birlikte bazı girdi alımlarında KDV veya gümrük/fon muafiyeti tarzı destekler sağlanmaktadır. Ancak tarımsal desteklerin çoğu, alan ve baş sayısı olması nedeniyle verimlilik ve

Şekil 8: Tarım Sektörü Sabit Sermaye Yatırım Miktarları (Milyon TL)

kalite yükseltme gibi unsurları teşvik edip özendirmekten çok uzaktır. Yeniliğe, inovasyona veya kalite standartlarına yönelik yeterli ödül veya destek olmadığı gibi, sabit yatırım miktarları da çok düşük seyretmektedir. Yine de verime ve kaliteye yönelik tek tük destek politikaları (soğuk süt zinciri, organik ürün üretimi gibi) da mevcuttur.

Süt ve Süt Ürünleri Destekleri

Kuzey Kıbrıs'ta süt ve süt ürünleri tarımsal üretim ve tarımsal destekler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Yem yetiştiriciliği aşamasından, hayvan başı gelir desteğine, süt alım aşamasından imalatçıya indirimli satışına ve nihayetinde son ürünün ihracatına kadar her aşamada çeşitli oranlarda devlet desteğinin olduğu bir alandır. Bahse konu destekler her yıl enflasyona bağlı olarak ayarlanmaya çalışıldığından bu zincir içerisindeki destekler bütçe üzerinde artan oranlarda yük oluşturmaktadır. Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı bünyesinde yürütülen tarım sektörü ve alt başlık olarak süt sektörü destekleri toplam tarım desteği içindeki payına bakıldığında yıllar itibarı ile değişiklik gösterse de yaklaşık %40 civarı olduğu söylenebilir. Doğrudan gelir desteği kapsamında değerlendirildiğinde ise süt için ödenen doğrudan gelir desteği 2014 yılında %58 oranıyla diğer yılları geçmiş ve 2018 yılında da %46 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 10: Süt Desteklerinin Payı

	2014	2015	2016	2017	2018
Süt Desteğinin Toplam Tarım Desteği İçindeki Payı (%)	41,0	47,2	37,7	42,1	43,1
Süt DGD'nin Toplam Tarım DGD İçindeki Payı	58,7	52,1	47,4	50,4	46,3

Bu denli yüksek destek politikası sonucu süt üretimi ve süt ürünü imalatı da sürekli artmaktadır. Oluşan ihtiyaç fazlası ürünün ihracatına da destek verilmektedir. Bu desteklerle birlikte sütü ürünleri ihracatı son yıllarda Kuzey Kıbrıs'ın en önde gelen ihraç ürünü haline gelmiştir. ABAD Kararlarına kadar başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine ve kısmen de Orta Doğu ülkelerine önemli miktarda hellim ihracatı yapılmaktaydı. 1994 yılındaki ABAD kararı sonrasında Avrupa pazarı kapanınca hellimin ana pazarı ağırlıkla Ortadoğu ülkelerine kayarken, Türkiye pazarıysa ağırlıkla kaşar peyniri ihraç edilmeye başlanmıştır. Coğrafi işaret tescilli ürün statüsü kazanmış olmasına ve özellikle Ortadoğu ve Türkiye pazarlarında bilinirliği yaygınlaşmış olan hellim ürünü uygulanan teşvik ve destekler nedeniyle yurtdışında olması gereken fiyatın altında pazarlanmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere yılda yaklaşık 11 milyon kilo süt ürünü ihraç edilmektedir. Süt ürünü ihracat geliri ise yaklaşık 40-50 milyon dolar arasına ulaşmış durumdadır. Yem aşamasında yapılan sübvansiyonlar, sütün alım fiyat desteği, imalatçılara sübvansiyonlu temini ile ihracat teşvik ödemeleri de dahil edildiği zaman toplam ihracat değerinin %50'si civarı bir desteğin verildiği anlaşılmaktadır. Ihracat değerinin ihracat miktarına bölünmesi ile bir kilo ürünün fiyatı yaklaşık \$4 olduğu hesaplanmaktadır. Bu fiyatın yarısı kadar bir destek hükümet tarafından sektördeki farklı aşamalara aktarılmaktadır.

Tablo 11: Süt İhracatı ve Destek Oranları

	2015	2016	2017	2018
Ihracat Değeri (\$)	49,695,473	49,374,851	43,478,776	42,933,608
Süt rn Destekler (\$)	33,317,259	26,708,108	23,696,930	23,969,352
Ihracat Miktarı (kg)	11,078,919	11,503,757	10,752,154	10,533,145
Fiyat/Kilogram	\$4.49	\$4.29	\$4.04	\$4.08
Fiyat Destek Oranı	67%	54%	55%	56%

Hellim rnn Avrupa Birliğinde tescil süreci devam ederken ürünün üretim kompozisyonunun da değiştirilmesi gerekeceği anlaşılmaktadır. 2017 yılı verilerine göre süt üretiminde en büyük pay %86 ile inek sütüne aittir. İkinci sırada %11 ile koyun sütü ve en düşük pay %3 ile de keçi stndedir. Güney Kıbrıs'ta bu dağılım %80 inek sütü, %10-11 koyun sütü ve %9-10 keçi sütü olarak gerçekleşmektedir.

Mevcut durumda ağırlıklı olarak inek sütü kullanılarak üretilen hellimin muhteiyatında koyun ve keçi sütü oranlarının artırılması gerekecektir. İlerde Avrupa Pazarına girebilmek adına bu dönüşümün yapılabilmesi amacıyla kk baş hayvan besiciliğinin artırılması gerekecektir. Bu bağlamda verilen kısmi desteklerin (süt taban fiyatı ve kk baş hayvancılığa destek gibi) zaman içerisinde geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Özellikle gıda sağlığı ve hayvan hastalıkları konusunda yüksek standartlar uygulayan Avrupa Birliği normlarına uyumlu hale gelebilmek açısından çiftliklerin, sağım düzeneklerinin, süt depolama ve taşıma aşamalarının standartlarının yükseltilmesine, gerekli yatırımların yapılabilmesine yönelik desteklerin düzenlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Narenciye rn Destekleri

Süt ve süt ürünlerinden sonra en fazla destek alan ve ihracatta ikinci sırada yer alan, ayrıca geniş bir nüfusu etkileyen üretim kolu da narenciye üretimidir. Gerek adanın gerekse Akdeniz bölgesinin geleneksel ürünleri arasında yer alan narenciye ürünlerinin dünyada önemli bir pazarı bulunmaktadır. Narenciye üretimine de süt üretiminde olduğu gibi hem yetiştiricilere dönüm başı verilen destekler hem de bahçelerin bakımına yönelik (apalama, budama, gübreleme) ilave destek ödemeleri yapılmaktadır. Bunun içinde ihracat aşamasında da ürün cinsine ve kalitesine göre değişen miktarlarda ihracat teşvik prim ödemesi de yapılmaktadır. Ağırlıklı olarak Güzelyurt bölgesinde üretilen narenciye ağaçları ve ekim alanları yıllar içerisinde sudaki tuzlanmaya ve kentleşmeye bağlı olarak azalmaktadır. Yaklaşık 130,000 dönümden günümüzde 30-35bin dönüme kadar inmiş durumdadır. Ağırlıklı olarak Valensiya tipi portakal ağaı olan bahçelerde zaman içerisinde gerek gençleştirme veya ürün değişikliğine yönelik yenileme çalışmaları yapılmaktadır.

Tablo 12: Narenciye Destekleri

	2015	2016	2017	2018
Narenciye Tr Değişikliği ve Gençleştirme Budaması Desteği	255,655 TL	255,655 TL	1,339,207 TL	661,690 TL
GlobalGap Sertifikasyon Sürecine destek demeleri	79,000 TL	79,000 TL	483,418 TL	575,493 TL

Ekim alanlarının azalması yanında dönüm başına verimde gerilerken özellikle birçok bahçe sahibinin ürüne yeterli fiyat alamadıkları gerekçesiyle yeterli bakım yapılmaması sonucu ürün kalitesinde de gerileme yaşanmaktadır. Genellikle 3 farklı kalite olarak kategorize edilen ürün fiyatları da değişebilmektedir. Hatta ürün ülkeden ülkeye de farklı fiyatlardan alıcı bulabilmektedir. Limon, Greyfurt, Portakal ve mandarin ürünleri arasında aşağıda görüleceği üzere en yüksek fiyatı greyfurt ve mandarin ürünleri alırken, özellikle greyfurt ekim alanı çok azalmış olduğundan rekoltesi düşmüş durumdadır. Yukarıda bahsedilen gençleştirme ve ürün değişikliği sonucunda birçok üretici king türü mandarin ekimine geçiş yaparken bu ürüne uluslararası piyasalarda daha iyi fiyat bulunduğu görülmektedir. Son yıllarda narenciye yetiştiriciliğine alternatif olarak daha az su tüketen ve uluslararası piyasalarda narenciye ürünlerine göre çok daha yüksek fiyat bulabilen nar yetiştiriciliğine geçilmeye başlanmıştır. Narenciye ürünlerine göre neredeyse 3 katı fiyata alıcı bulabilen bu ürünün özellikle gelir düzeyi yüksek Kuzey Avrupa ülkelerinde çok yüksek fiyatlarla pazarlanabilmektedir. Bakanlık bu gibi sofralık ürünlerin dış pazarlarda daha kolay pazarlanabilmesi açısından Global Gap sertifikası alınmasına yönelik destekler sağlamaktadır. Nar gibi yüksek Pazar bulma şansı olan organik ürünlerin yetiştiriciliğine yönelik benzer desteklerin artırılması ve pazarlama desteği, eğitim desteği gibi ilave desteklere de ihtiyaç bulunmaktadır.

Tablo 13: Ortalama Narenciye İhracat Fiyatları

	Ortalama Fiyat (\$ / ton)		
	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf
Limon		260	240
Greyfut	380	200	140
Valensiya	240	190	150
Mandarin	360	300	250
NAR	900		

Tanıtım ve Dış Pazar Erişim Destekleri

Sanayi Dairesi bünyesinde sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelere yönelik olarak sunulan teşvik programları iki kategoride yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi işletmelerin dış pazara erişimi ve ürün tanıtımı amacıyla yurtdışı fuar katılımı ile ürün standartlarını geliştirmelerine yönelik sunulan desteklerdir. Ayrıca Ar-Ge desteği kapsamında değerlendirilebilecek 2019 yılında

yasallaşan ancak yasaya bağlı tüzükleri beklenen Teknoloji Parkları Geliştirme Yasası ile Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Yasası da yeni teşvik ve destekler içermektedir. Bu bölümde sadece dış pazara erişim amaçlı olan fuar destekleri ve ürün standartlarının artırılmasına yönelik destekler dahi edilmiştir.

Sanayi sektöründeki işletmelerin ürün kalite ve standartlarını geliştirerek, dış pazara erişmelerini ve ihracat yapmalarına yönelik olarak tasarlanmış teşvik programı altı farklı başlıkta uygulanmaktadır. Bunlar sırasıyla; Standart belgeleri desteği, pazar araştırması ve pazara giriş desteği, yurt dışı fuar katılım desteği, yurt dışı marka tescil desteği, yurt dışı reklam desteği ve yurt dışı kira desteğidir. Destek programları kapsamında işletmelerin ilgili konularda yapacakları harcamaların belirli bir oranına kadar ve belirli bir miktarı aşmamak üzere hibe şeklinde finanse edilmektedir. Destek enstrümanlarına bakıldığı zaman dış pazara yeni açılacak bir işletmenin ihtiyaç duyabileceği tüm aşamaların destek kapsamında finanse edildiği görülmektedir. Bu yönüyle programın kurgusunun uygun olduğu ve uluslararası destek şekilleriyle de uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği Devlet Yardımları düzenlemelerinin gerekliliklerinden olan bir yardım programının ölçülebilir olması, belirli bir bütçesinin olması, yardım kriterlerinin ve üst sınırlarının belirlenmiş olması yönüyle de AB uyumlu bir programdır.

Dış pazarlara erişimde önemli bir unsur olan kalite ve standart nelgelerine yapılan destekler ISO, BRC, Halal ve CE belgesi tarzı sertifikasyon başvurularını kapsamaktadır. Program kapsamında yapılan sertifikasyon başvuru ücretinin %50'si €3,000'ya kadar hibe şeklinde desteklenmektedir. Sanayi Dairesinden alınan veriler ışığında 2015-2019 yılları arasında toplam 28 firmanın yukarıda sayılan sertifikasyon belgelerinden en az 1 tanesini almak üzere başvuru yaptığı ve destekten faydalandığı anlaşıyor.

Pazar Araştırması ve Pazara Giriş Desteği firmaların yurtdışı pazarları tanımak amacıyla yaptıracağı pazar araştırmalarına yapacakları ödemelerin %70'ini €8,000'yu geçmemek üzere desteklemektedir. Ayrıca elektronik ticaret sitelerine yapılacak üyelik kayıtlarını da €2,000'yu aşmamak üzere en fazla 4 site üyeliğini desteklemektedir. Sanayi Dairesi verilerine göre 2015-2019 arası dönemde toplam 45 firmanın bu destek paketine başvuru yaptığı görülmektedir. Ancak bu başvuruların ne kadarının pazar araştırması ne kadarının elektronik ticaret sitelerine üyelik amaçlı olduğu görülmemektedir. Yurtdışı pazarlarda zaman zaman önemli bir unsur olan ve inovasyon açısından önem arz eden

marka tescil desteğinden belirtilen sürelerde herhangi bir işletmenin faydalanmadığı görülmektedir. Bu durum bizlere, yerli firmaların yurtdışı pazarlarda marka tescili gibi bir engelleri olmadığını göstermektedir. Yine yurtdışı ülkelerde showroom, depo, ofis kira giderlerinin karşılandığı programa da çok fazla başvuru yapılmadığı genellikle birkaç firmanın bu programdan kıstlı sürelerle faydalandığı görülmüyor. Zaten bu destek süresi 4 yıl ile sınırlandırılıyor.

Yurt dışı fuar katılım destek programı firmaların en yoğun ilgi gösterdiği destek programıdır. Uluslararası fuarlara katılan üretici, ithalatçı firmalar ile üretici birliklerin temsilcilerinin ulaşım, konaklama, stand kirası, hostes, tercüman hizmetleri gibi giderlerinin her bir katılım için 8.000 Euro'yu geçmemek koşulu ile %75'i Devlet desteği kapsamında karşılanmaktadır. Yerli firmaların Kıbrıs Türk Sanayi Odası organizasyonu ile katıldığı fuarlar genellikle gıda fuarları, yaş meyve sebze fuarları, bilişim fuarları ve son yıllarda yapı malzeme fuarları ile Türkiye'de düzenlenen yerel ürünlerin yer aldığı ticari fuarlardan oluşmaktadır. Kıbrıslı Türk işletmelerin genellikle düzenli katıldıkları fuarlar arasında Dubai Gulf Food, Abu-Dabi SIAL, Londra genel gıda fuarı ile dünyanın en büyük fuar organizasyonlarından olan Berlin Fruit Logistica yaş meyve sebze fuarlarıdır. Son yıllarda Ortadoğu'da Kuzey Irak, Ürdün ve Lübnan'da düzenlenen yapı malzeme fuarları ile Uluslararası Bilişim Fuarı CEBIT'e katılım yönünde organizasyon yapılmaktadır.

Yurtdışı fuar desteklerinin en önemli çıktısı fuara katılan işletmelerin ne kadar bağlantı yapabildikleri ve ihracata katkı yaptıkları ile ölçülmektedir. Bu bağlamda 2010 öncesi ve sonrası dönemler baz alınarak bir analiz yapılmıştır. Burada Ticaret Dairesi tarafından yayınlanan dış ticaret istatistikleri ile Kıbrıs Türk Sanayi Odasının fuar organizasyonlarına katılan işletmelerin sayıları dikkate alınmıştır. Kuzey Kıbrıs'ın bir ada ekonomisi olması ve çok önemli doğal kaynakları olmaması nedeniyle diğer benzer ekonomilerde olduğu gibi yurtdışı gelirlerini ağırlıklı olarak hizmetler ticareti üzerinden elde etmektedir. Ancak yine de hizmet ticareti yanında belirli miktarda sanayi ürün ihracatı da gerçekleşmektedir. Kuzey Kıbrıs'ın yıllarca toplam ihracat değeri 50-60 milyon ABD doları civarında durumudur. Bu ihracat kompozisyonuna bakıldığında ağırlıklı tarımsal ürünlerin ve işlenmiş tarım ürünlerin ihracatının yapıldığı görülmektedir. Doksanlı yılların ortalarına kadar meşhur Avrupa Birliği Adalet Divanı kararı çıkana kadar konfeksiyon ürün ihracatı ile tarımsal ürünlerden narenciye ve patates ihracatı başı çekmekteydi. 1994 yılındaki ABAD kararı sonrası konfeksiyon ürün ihracatı giderek azalırken, narenciye ihracatının da Pazar kayması

yaşayarak Avrupa Birliği ülkeleri pazarından Türkiye'ye, Rusya ve diğer Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelere ve körfez ülkelerine kaymıştır.

Bu çalışma kapsamındaki teşvik unsurlarının ihracat üzerindeki etkisini gözlemleyebilmek adına 2004 ile 2018 arasındaki dönemde ihracatın hacminde ve yapısındaki değişim analiz edilmiştir. Aşağıdaki tablodan görülebildiği üzere 2004 yılında ihracat toplam değeri 62 milyon ABD dolaryken 15 yılda bu rakam 2018 yılında 100 milyon ABD dolarına çıkabilmiştir. 2004 yılında 27 farklı ülkeye toplam 25 ürün ihraç edilirken 2018 yılında 36 farklı ülkeye 40 farklı ürün ihraç edilmeye başlamıştır.

Tablo 14: İhracat Yapısı

	İhracat Değeri	İhracat Yapılan Ülke Sayısı	İhraç Edilen Ürün Sayısı	\$1 milyon üzerinde İhracat hacmi olan ürün sayısı
2004	\$62 milyon	27	25	9
2018	\$100 milyon	36	40	13

İhracat yapısına bakıldığı zaman hem hacim olarak hem de kompozisyon olarak çeşitlendiği söylenebilir. ihracat yapılan ülke sayısı ve ihraç edilen ürün sayısı yanında yıllık \$1 milyon doları aşan ürün sayısı da artmıştır. Her ne kadar ihracatta başı çeken ve toplam ihracatın yarısına yakınına oluşturan ürünler süt ürünleri ihracatı ve narenciye olsa da son yıllarda bir çeşitlilikten bahsedilebilir. Bu hacimdeki ve çeşitlilikteki artışın nedenlerini anlamak açısından yurtdışı fuarlara katılan işletmelerin gelişimine bakmakta da fayda vardır. Sanayi Odası tarafından düzenlenen fuar organizasyonları baz alınarak 2014-2018 yılları arasında yurtdışı fuarlara katılan firma yapıları incelendiği zaman aşağıdaki tabloda gösterilen sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 15: Dış Pazar Erişim Destekleri ve İhracat Yapısı

Yıllar	Dış Pazar Erişim Toplam Destek Miktarı	Fuara Katılan Toplam Firma Sayıları	İlk kez Fuara Katılan Firma Sayıları	Narenciye ve Süt Ürünleri Haricinde Diğer Ürün İhracatı (\$ milyon)	Güney Kıbrıs'a İhracat (\$ milyon)	Toplam İhracat (\$ milyon)
2014	\$750,000	38	13	65,6	3.4	134.0
2015	\$720,000	47	8	47,4	2.6	118.0
2016	\$650,000	25	6	40,0	4.3	105.5
2017	\$580,000	36	7	40,1	4.6	105.6
2018	\$600,000	24	4	32,5	5.5	100.9

Tablodan da görülebileceği gibi dış pazarlara erişim destekleri döviz bazında da TL bazında da yıllar içerisinde gerilemektedir. Pazar desteği geriledikçe de toplam ihracatta, teşvikli olan narenciye ve süt ürünleri dışında kalan ürünlerin ihracatı da azalmakta. Bu durum bize dış pazar desteklerinin ihracat üzerinde doğrudan etkisi olduğunu göstermektedir. Destek miktarı azaldıkça destekten faydalanan firma sayısının da azalmakta olduğunu yani bazı firmaların ihracat pazarından çekilmiş olabileceğini göstermektedir. Fuar desteklerinden ilk kez faydalanan firma sayısı da son yıllarda azalarak seyretmektedir ancak özellikle fuarlara ilk kez katılarak ihracata başlayan firma sayısında artış olduğu bilinmektedir. Ancak yukardaki tablodan şu da görülmektedir ki toplam ihracat azalırken Güney Kıbrıs'a yapılan ihracat son yıllarda artış eğilimi göstermektedir. Rakamsal olarak çok büyük değerler olmasa da hem ihracatçı firma sayısı hem de ihraç edilen ürün sayısında son yıllarda artış vardır. Verilen destekler fuar katılımı hariç firmaların kalite ve standartlarını artırıyor olması nedeniyle Avrupa Birliği standartlarını kabul eden Güney Kıbrıs pazarına erişimi kolaylaştırarak bu pazara ihracatı artırmaktadır. Geleneksel ürünler olan narenciye ürünleri ve süt ürünleri yanında son yıllarda kahve, dondurma, tahin, enginar ve nar gibi yeni ürünlerin ihracatı yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca ihraç yapılan ülkeler anlamında da farklı pazarlara girilmeye başlanmıştır. Geçmiş yıllarda ihracat yapılmayan ancak son yıllarda az miktarlarda da olsa Hindistan, Pakistan, Moğolistan, Japonya, Kanada, İsveç, gibi pazarlara küçük miktarlarla da olsa erişilmektedir. Yine bu yeni pazarlara erişimin de bahse konu dış Pazar destekleriyle olduğu anlaşılmaktadır. Bu saptamalar ve yukardaki tablodaki göstergelerden yola çıkılarak şunlar söylenebilir; kalite ve standart destekleri yerli ürünlerin dış pazarlara ulaşması için gerekli ön koşuldur. Bu gerekliliği yerine getiren firmaların yeni pazarlar ve müşteri bulmaları açısından fura gibi organizasyonlara ve daha da önemlisi günümüzde daha yaygın olan elektronik ticaret ortamlarına erişimleri önem arz etmektedir. Bu nedenle yeni katılımcı işletmelere belirli bir süreyle (en az 5 yıl boyunca) bu desteğin verilmesi önemlidir. Belirli sayıda fuara katıldıktan sonra bağlantı yapamayan ve ihracat pazarında yer almayan firmalara da desteğin belirli bir süre için kesilmesi mevcut kaynakların daha etkin kullanılması açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır.

İstihdam Destek Programları Analizi

İstihdam destek programlarının farklı uygulama şekilleri

bulunmaktadır. Çalışanın sosyal güvenlik ödemelerinin tamamının veya bir kısmının devlet tarafından ödenmesi yaygın uygulama yöntemlerinden bir tanesidir. Burada tüm istihdam edilenler değil, yasada belirtilen hedef grup istihdam edildiği takdirde işveren teşvikten yararlanır. Diğer bir uygulama yöntemi de teşvik kapsamındaki grubun istihdam edilmesi durumunda işletmenin vergi muafiyetinden yararlanması şeklindedir.

İstihdam destek programları diğer teşvik unsurları gibi birçok ülkede uygulanmaktadır. Kuzey Kıbrıs'ta birtakım istihdam destekleri olmasına rağmen 2013 yılında düzenlenen "Yerel İşgücü İstihdamının Desteklenmesi" tüzüğü ile program farklı bir önem kazanmış. Bu programın da bağlı olduğu İşgücünü Destekleme Merkezi tarafından farklı istihdam destek programları uygulanmaktadır. Gençlerin istihdamı da yine bu kapsamda teşviklendirilmektedir.

Bu teşvik unsuru ile amaçlanan, belli bir grubun işsizlik oranını azaltmak veya istihdam oranını artırmaktır. İşsizlik önemli bir sorunken, genç işsizlik oranı genel işsizlik oranının çok üzerinde gerçekleşir. Bu nedenle birçok ülke gençlerin istihdam edilmesini teşvik etmek amacı ile bu tür istihdam destek programları uygularlar. Bu tür destek programları gençlerin emek piyasasına girebilmelerini sağlayan önemli bir unsurdur. Dezavantajlı grupların istihdamında da benzer uygulamalar olacağı gibi emek piyasasına girişi sağlayacak sertifika programlarının sağlanması da istihdam desteği olarak kabul edilir. Kuşkusuz istihdamın artması üretimin de artması anlamına gelecektir. Ancak istihdam destek programları her zaman istihdamın artmasını veya işsizliğin azalmasını sağlamaz. Belli bir gruba yönelik olan bu teşvik işverenin tercihini yönlendirir. Örneğin tecrübeli birini işe almak yerine tecrübesi olmayan düşük maliyetli gençleri işe almak gibi. Yine de bu programlardan beklenen, işçi maliyetinin düşmesi ile işe alınacak işçi sayısının artmasıdır.

Genelde kaynağı bütçe olan bu teşvik unsuru Kuzey Kıbrıs'ta Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Bünyesinde oluşturulan bir fonla desteklenmektedir. İhtiyat Sandığı Yasası uyarınca işverenlerden, çalıştırdıkları her yabancı uyruklu işçi için kesilen %5 oranındaki "Yerli İstihdamına Katkı Primleri" yerel işgücü istihdamının desteklenmesine kaynak oluşturmaktadır. Yerel istihdam oranı veya yerel işsizlik oranı hesaplanmadığından bu programın amacına ulaşıp ulaşmadığını söylemek de mümkün değildir. Kuzey Kıbrıs istihdam verileri işsizlik verilerini bölgelere göre, cinsiyete göre ve genç işsizlik olarak ayrıştırmaktadır.

Tablo 16: İşsizlik Oranları

	2015	2016	2017	2018	2019
Genel İşsizlik Oranı	7,4	6,4	5,8	6,9	6,3
Erkek İşsizlik Oranı	6,5	5,5	4,6	5,7	5,3
Kadın İşsizlik Oranı	8,9	7,9	7,8	9,0	8,0
Genç İşsizlik Oranı	19,6	17,0	18,7	22,0	19,4

İDM tarafından uygulanan, Gençlerin İstihdamının Desteklenmesi Projesi, Küçük Esnaf ve Küçük İşletmelerin Destek Projesi, Turizm Sektöründe Mesleki Eğitim-İstihdam Projesi, Kadın Emeğinin Ekonomiye Kazandırılması Projeleri de istihdam desteği olarak uygulanan projelerdir. İstihdam desteği kapsamına giren kişi sayısı 2010 yılında toplam istihdamın %19,5'ini oluştururken bu oran 2018 yılında %37,6'ya yükseldi.

Yerel istihdamı destekleme projesinden cinsiyete göre bakıldığında %52,2 oranında daha çok kadınlar yararlanmıştır. Yaş gruplarına göreyse 18-35 yaş arası gençlerin de %62 oranı ile daha çok yararlandığı görülmektedir. Bu nedenle yerel istihdamı destekleme projesi aynı zamanda kadınlara ve gençlere yönelik istihdam destek projelerine katkıda bulunmuş oldu.

Tablo 17: İDM kapsamında olan istihdamın toplam istihdam içindeki payı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İDM kapsamındaki kişi sayısı	18.279	19.499	24.489	26.358	29.296	32.733	38.714	46.451	49.753
İstihdam sayısı	93.498	97.103	96.359	97.867	103.149	112.811	118.387	120.999	132.411
İDM kapsamı/istihdam oranı	19,6%	20,1%	25,4%	26,9%	28,4%	29,0%	32,7%	38,4%	37,6%

Kuzey Kıbrıs'ta istihdam destek programlarının etkisini ölçen bir araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle istihdam desteğinin işsizlik, özellikle genç işsizlik oranında etkisi olup olmadığına mevcut işsizlik oranları dikkate alınarak bir değerlendirme yapılabilir. Ancak mevcut veriler istihdam destek programlarından daha çok gençlerin ve kadınların yararlandığını göstermektedir.

Tablo 18: Yerel İşgücü İstihdamını Destekleme Projesinden Yararlananlar

	Erkek	Kadın	Toplam	18,35 yaş	35-60 yaş	Toplam
Proje Kapsamı	12.975	14.174	27.149	17.055	10.094	27.149
% Dağılım	47,8%	52,2%	100%	62,8%	37,2%	100%

Dünya Bankası işgücü raporunda da belirtildiği gibi Kuzey Kıbrıs emek piyasasında, genç işsizliğin yüksek olması ve işgücüne katılma oranının düşük olması dikkat çeken olumsuz göstergelerdir. Özellikle gençlerin ve kadınların işsizlik oranının daha yüksek olması ve kadınların işgücüne katılma oranının düşük olması emek piyasasındaki olumsuz göstergeler olarak belirtilmektedir. Her ne kadar bazı yıllarda bu oranlarda iyileşmeler olsa da gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Bu nedenle istihdam destek politikaları emek piyasasındaki sorunları gidermeye yönelik birtakım tedbirler içermelidir. Yukarıdaki rakamlar uygulanmakta olan istihdam destek politikasının bu sorunlara bir ölçüde cevap verir nitelikte olduğunu gösteriyor. Yine İDM tarafından yürütülen çalışanların becerilerinin geliştirilmesine yönelik destekler Dünya Bankası raporunda yer alan önerilerinde de yer aldığını belirtmek gerekir. Aşağıdaki tablo Kuzey Kıbrıs'ın işsizlik ve işgücüne katılma oranlarını bazı ülkelerle karşılaştırma imkanı veriyor.

Tablo 19: Seçilmiş Ülkelerde İşgücüne Katılma Oranı ve Genç İşsizlik Oranı (2018)

	İşgücüne Katılma Oranı			Genç İşsizlik Oranı		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Finlandiya	66,9	69,5	64,3	17,3	18	16,7
Singapur	67,7	76,3	60,5	8,6	-	-
Estonya	76,7	67,7	66,9	11,8	12,3	11,4
Malta	60	70,1	43,2	10,2	11	9,4
Polonya	56,3	64,9	48,5	11,4	11,5	11,2
Güney Kıbrıs	62,4	67,8	57,2	18,1	22,8	13,6
Kuzey Kıbrıs	50,9	60,1	40,3	22	18,3	27

SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ

Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan değişik teşvik ve destek politikaları bu rapor kapsamında ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Raporun içerisinde de yer aldığı şekliyle uygulanan teşvik ve desteklerin amacı ekonomik büyümeyi, üretimi, istihdamı, ihracatı artırabilmek adına kaynakları ve yatırımcıları mobilize ederek belirli bir sektöre veya bölgeye yönlendirebilmektir. Teşviklerin başarılı olabilmesi istenilen hedefi tutturup tutturmadığıyla alakalıdır. Özellikle Kuzey Kıbrıs gibi gerek doğal gerekse mali kaynakların kısıtlı olduğu küçük ekonomilerde kaynakların etkin kullanılması ve doğru yönlere kaydırılması daha da önem kazanmaktadır. Bu nedenle uygulanan destek ve teşviklerin amacına ulaşip ulaşmadığının ölçülebilmesi önemlidir. Bu bağlamda her teşvik politikasının öncelikle ölçülebilir bir hedefi olmalıdır. Belirli dönemlerde belirlenen hedeflerin gözden geçirilmesine, güncellenmesine veya hedefler değişirse de teşvik enstrümanları kaynakları o hedefe yönlendirmiyorsa teşviklerin revize edilmesine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla teşvik uygulamalarının yönetimi ve idaresi oldukça önemlidir. Teşvik yönetim ve uygulamasının tek bir birimde toplanması bu bağlamda etkin yönetim açısından oldukça önemlidir. Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan teşvik politikalarının farklı bakanlıklar bünyesinde yürütülüyor olması bahse konu politikaların genel uyumunu ve etkisini azaltmaktadır. Bu nedenle belirlenecek ülke stratejik hedefleriyle uyumlu, ölçülebilir hedefleri olan ve denetlenen teşvik politikalarına ve bahse konu eşgüdümü sağlayacak idari bir mekanizmaya ihtiyaç vardır.

Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan teşvik politikalarının birçoğunun vergi muafiyetine dayanması ancak ortaya çıkan vergi kaybının hesaplanmaması ilgili teşvik politikalarının başarısını sorgulanır hale getirmektedir. Son yıllarda çok fazla sayıda yasada yeni yatırım yapanlara uzun süreli hatta süresiz vergi indirimleri veya muafiyeti sağlayan yasalar yapıldığı biliniyor. Tüm dünyada teşvik uygulamalarının başarısı, teşvik sonucu oluşan faydanın teşviğe ayrılan kaynağı (maliyeti) aşması sonucuna bağlanmaktadır. Oysaki, Kuzey Kıbrıs'ta teşvikli projelere sağlanan vergi, fon, gümrük muafiyetleri ile yatırım indirimleri yoluyla gelir vergi muafiyetlerinin devlet bütçesine kaybının ne olduğu hesaplanmamıştır. Ölçmeden yönetilemeyeceği gerçeğinden hareketle bu tür muafiyetlerin doğurduğu gelir kayıplarının mutlaka hesaplanmasına ve vergi harcaması (tax expenditure) şeklinde bütçede yer almasına ihtiyaç vardır. Burada önerilen, bu tarz muafiyet veya indirimden kaçınılması değil, yapılacak analizlere göre muafiyet oranları ile sürelerinin

ayarlanmasının gerekliliğidir. Teşvikler olabildiğince belirli bir hedefle bağlantılı olmalı, kaynak kullanımının üst limitleri olmalı veya süre sınırı belirlenmeli sonsuza dek olmamalıdır. Yatırımları teşvik amacıyla vergi oranlarının ve muafiyet koşullarının düşürülmesi, oluşan vergi kayıplarını artırarak diğer vergi mükelleflerinin yükünü artırmaktadır. Bu da teşviksiz yatırım yapabilecekleri demotive edebilmektedir. Ayrıca vergisini ödeyen mükelleflerin de, ya daha az vergi ödeyebilmek adına gelirini düşük gösterme veya vergi indirimli bir teşvik programından yararlanabilmesine yönelik baskı yaratmaktadır. Bu gibi durumlar beraberinde vergi kaçırma veya vergiden kaçınma uygulamalarını da getirmektedir. Aşırı özendirici vergi muafiyet veya indirimleri işletmelerin diğer kazanç ve giderlerini de mevcut indirimli uygulama içerisine dahil etme yönünde kötüye kullandırıcı etkiler yapabilmektedir.

Yatırım teşviklerinin bir amacı da yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi yoluyla ekonomideki sermaye ve beceri açığının kapatılmasıdır. Bu çerçevede dünyadaki teşvik uygulamalarından bazı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin; yatırımlar, özellikle bir doğal kaynağa erişim amaçlı yapılıyorsa (deniz, kum güneş) teşviklerin genellikle çok etkili olmadıkları. Geçici teşvik uygulamalarının, uzun süreli teşviklere göre kısa vadede daha etkili olduğu. Teşvikler vergi değişikliklerine daha az duyarlıyken, ihracat (veya dış pazarlara) yönelik teşvikler vergi oranlarına daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Üzerinde uzlaşa sağlanan bir diğer hususta dünyanın her yerinde yatırımların uygulanan teşvik politikalarından çok olumlu yatırım ikliminden etkilendiği yönündedir. Burada ifade edilen "yatırım iklimi" ekonomik istikrardan, sosyal ve siyasal istikrara kadar geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Daha da ileri gidersek yargı sisteminin güvenilirliği, mülkiyet haklarının korunmasına kadar varabilen üst yapıyla alakalı konuları da içermektedir. Hatta bu durum o kadar önemsenmektedir ki, Dünya Bankası tarafından yapılan çeşitli araştırmalarda uygun yatırım ikliminin teşviklerden 5-6 kat daha etkili olduğu yönünde bulgulara rastlanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış yatırım çekmesinde yatırım ikliminin yatırım teşviklerine göre daha etkili olduğu belirlenmiş bulunuyor.

Yatırım iklimi yanında teşvik sisteminin basit, şeffaf ve kolay uygulanabilir olması önemlidir. Öncelikle uygulanan programların ilgili paydaş veya potansiyel girişimcilerce ulaşılabilir olması açısından açık, şeffaf, basit kurgulanmış (bürokratik prosedürler itibarıyla) olmaları önemlidir. Aranılan bilgilerin kolayca bulunabilir ve sorulan sorulara

uygun sürede cevap verilebilir olması da önemlidir. Çalışma süresince yapılan taramalarda Kuzey Kıbrıs'ta teşvik sağlayan kurumların çoğunun sosyal medyayı aktif olarak kullanmadıkları, müşteri danışma hattı şeklinde anında sorulara cevap verebilen bir danışma hattı bulunmadığı gibi çoğu kurumun internet sayfalarının dahi güncel, bilgilendirici ve kullanıcı dostu bir yapıda olmadığı görülmüştür.

Teşvik uygulamaları yanında Kuzey Kıbrıs'ta uygulanan bir çok destek politikası da bulunmaktadır. Bu destek politikalarının çoğu sayısal nitelikli üretim artışını özendirme nedeniyle, sürekli aratan üretim bütçe üzerinde sürekli artan bir yük oluşturmaktadır. Bütçede yeterli gelir yaratılmadığı ölçüde bahse konu desteklerin ödenmesinde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu tür desteklerin seçicilik olmaksızın miktara bağlı kılınması yerine daha fazla piyasadaki aksaklıkların yarattığı dışsallıkları giderme yönünde tasarlanması önemlidir. Örneğin izolasyonların yarattığı olumsuz etkilere yönelik uygulanmakta olan navlun desteği, kısıtlı finansal entegrasyonların olumsuz maliyetlerinin etkilerini gidermek yönünde ki faiz farkı sübvansiyonu gibi uygulamalar bu bağlamda önemlidir. Hükümetler destekleyip teşvik edecekleri alanların istihdam, eğitim-beceri, çevre dostu, teknolojik yenilik gibi pozitif dışsallıklar yaratan uygulamalar olmasına özen göstermelidir. Çevre kirliliği, suç ve benzeri sosyal maliyetler yaratabilme potansiyeli olan alanlara (kumarhane, petrokimya, aşırı su tüketen tarımsal ürünler gibi alanlar) yönelik destek uygulanmamalıdır.

Son söz olarak, yukarıda da değinildiği gibi ülke kaynaklarının yetersizliği, mevcut kıt kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını ve en doğru alanlara yönlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda verilen ve verilecek teşvik ve desteklerin ülkenin genel stratejik hedefleri ile uyumlu, ölçülebilir, denetlenebilir ve erişilebilir olması gerekmektedir. Tasarlanacak teşvik ve destek politikalarının Kuzey Kıbrıs'ın Rekabet Edebilirlilik kapasitesini geliştirecek şekilde ve orta ve uzun vadeli hedeflere hizmet eder yapıda olmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle dünyada dijital dönüşümün yaşandığı bu dönemde uygulanacak teşvik ve destek politikalarının Kuzey Kıbrıs ekonomisini geleceğe hazırlayacak içerikte olmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Bu dönüşüm altyapı eksikliklerinin giderilmesinden, geleceğin becerileriyle donanmış insan kaynağının oluşturulmasına hizmet edecek eğitim ve sağlık gibi yapıların da dönüşmesine ve gelişmesine destek olacak şekilde planlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- DPÖ, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler. www.devplan.org
- DPÖ (2019). 2017 Yılı Makroekonomik ve Sektörel Gelişmeler, <http://www.devplan.org/Macro-eco/MACROEKO-2017.pdf>
- European Milk Board (2020). How can EU Milk Production be Climate-friendly as well as Socially and Economically Sustainable? 16.01.2020
- <http://www.kei.gov.tr/%C3%A7ka-destekli-hibe-programlar%C4%B1/>
- Kamil Sertoğlu (2017). Kuzey Kıbrıs Tarım Sektörü: Mevcut Durum Değerlendirmesi & Suya Bağlı Yeni Fırsatlar, Yayınlanmamış Rapor
- Ministry of Energy Commerce and Industry, Cyprus, <http://www.mcit.gov.cy/mcit/trade/ts.nsf/All/B164D98213B7102BC2257BE10030AD70?OpenDocument>.
- IMF, OECD, UN and World Bank (2015). "Options for Low Income Countries' Effective and Efficient Use of Tax Incentives for Investment", A Report to the G-20 Development Working Group.
- M. Balcılar, B. Tokar ve K. Sertoğlu (2017). KKTC Sanayi, Turizm ve Tarım Sektörü Hibe Programlarının Ekonomik Etki Analizi/ KEİO- Eylül 2017.
- M.Besim, Z. Mungan, A. Gürpınar, G.Saydam (2015). "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde Kayıt Dışı Ekonomi", Kıbrıs Türk Ticaret Odası.
- United Nations (2018). Design and Assessment of Tax Incentives in Developing Countries
- World Bank (2009). "Incentives and Investments: Evidence and Policy Implications", No: 58816.
- World Bank Saber Report (2016). Turkish Cypriot Community Workforce Development Report.
- World Bank (2017). Turkish Cypriot Community: An Assessment of "Public Spending" on Agriculture.
- World Trade Organisation (2019). Trade Policy Review, The Republic of North Macedonia, WT/TPR/S/390.

EK I

Ek 1: Makroekonomik Göstergeler

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Reel Büyüme Hızı (% değişim)	4	0,5	1,3	4,9	4	3,6	5,4	1,3
GSYİH (Milyon TL)	6.508	6.955	7.607	8.858	10.226	11.601	14.544	18.324
Fert Başı GSYİH (Cari Fiyatlarla, \$)	15.285	15.123	15.357	15.140	13.737	13.897	14.187	13.277
Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE, %)	14,7	3,6	10,2	6,5	7,8	10,2	14,7	30
Döviz Kurları (TL/€)	2,06	2,30	2,53	2,91	3,02	3,34	4,12	5,67
Döviz Kurları (TL/\$)	1,51	1,80	1,90	2,20	2,73	3,02	3,65	4,83
Toplam Mevduatlar (Milyon, TL)	8.403	9.284	10.684	11.774	13.951	14.067	17.480	26.442
Toplam Mevduatlar / GSYİH (%)	133	132	140	133	136	121	120	144
Toplam Krediler (Milyon, TL)	5.402	6.288	7.870	9.557	10.399	10.352	12.341	18.906
Toplam Krediler / GSYİH (%)	85	90	103	108	102	89	85	103
Kredi / Mevduat Oranı (%)	64	73	78	81	75	74	71	68
Devlet Bütçe Dengesi / GSYİH (%)	-14	-8,8	-7,2	-4,8	-3,7	-1,7	-0,7	29,7
Kamu Borç Stoku / GSYİH (%)	141	139	154	149	157	165	142	151,8
Dış Ticaret Dengesi (Fazla + / Açık -)	-1.547	-1.583	-1.579	-1.650	-1.383	-1.452	-1.672	-1.715
Dış Ticaret Hacmi / GSYİH (%)	47,8	47,3	45,7	48,6	43,2	43,3	47,3	49,8
Cari İşlemler Dengesi (Fazla+/ Açık -)	-173,1	-125,1	-44,7	-12,6	271,6	289,9	294,4	131,9
Cari İşlemler Dengesi / GSYİH (%)	-4,5	-3,2	-1,1	-0,3	7,2	7,6	7,4	3,5
Toplam İstihdam	97.103	99.117	101.181	103.149	112.811	118.387	120.999	132.411
Kamu Sektöründe İstihdam	29.695	27.141	30.266	31.276	32.218	32.236	34.043	35.474
Aktif Sigortalı Sayısı	71.144	74.869	77.334	79.711	84.793	92.917	102.944	111.626
İşsizler	10.411	9.174	8.929	9.320	9.043	8.075	7.453	9.873
Asgari Ücret (TL)	1.300	1.300	1.415	1.675	1.730	1.834	2.175	2.620

İstatistik Kurumu

İstatistik Kurumu verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Merkez Bankası

Merkez Bankası ve İstatistik Kurumu verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

EK II

Ek 2: Rekabet Edebilirlik Raporu Rakamsal Verileri için Teknik Notlar ve Kaynaklar

	Birim	Kaynak/ Hesaplama Metodu	Değer	Rekabet Edebilirlik Raporu'nda belirtilen Sıralama	Yorumlar/Tahmin Güvenilirliği
Cinayet Oranı	100.000 kişiye düşen / 2018	Polis Genel Müdürlüğü verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	2	64	2018 yılında işlenen cinayet sayısı: 9
Terrorizm Oranı	0-100 (en iyisi)	Ekonomistler tarafından tahmin edilmiştir.	100	1	
Sosyal Refah Düzeyi	Legatum Refah Endeksi 0-100 (en yüksek)		n/a	n/a	
Bütçe Saydamlığı	Bütçe Açıklığı Endeksi 0-100 (en yüksek şeffaflık seviyesi)		n/a	n/a	
Basın Özgürlüğü	Basın özgürlüğü endeksi 0-100 (en kötüsü)	Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi	29,67	62	
E-katılım	E- katılım endeksi, 0-1 (en iyisi)		n/a	n/a	
Yolsuzluk Algı Endeksi	Yolsuzluk Algı Endeksi 0-100 (en iyi)		n/a	n/a	
Tapu İdaresi Kalite Endeksi	Tapu idaresi kalite endeksi 0-30 (en iyisi)	Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı (YAGA)	15,50	73	
Çıkar Çatışması Yönetme Endeksi	Çıkar çatışması yönetme endeksi 0-10 (en iyisi)	Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı (YAGA)	6,00	53	
Hissedar Yönetimi	Hissedar yönetimi endeksi 0-10 (en iyisi)	Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı (YAGA)	3,70	112	
Enerji Verimliliği Yönetmeliği	0-100 (çok iletken)		n/a	n/a	
Yenilenebilir Enerji Düzenlemesi	0-100 (çok iletken)		n/a	n/a	
Yürürlükte Olan Çevre ile İlgili Anlaşmalar	0-29 (en iyisi)		n/a	n/a	
Karayolu Bağlantısı	Otoyol Kalite Endeksi 0-100 (mükemmel)		n/a	n/a	
Demiryolu Yoğunluğu			n/a	n/a	
Havalimanı Bağlantısı	ülkeden yapılan haftalık tarifeli uçuşlar (milyon) / 2018	Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	19,21	127	Bu hesaplama, Ercan Havaalanı'ndan yapılan tüm tarifeli uçuşlara ek olarak Kıbrıs Türklerin Güney Kıbrıs'daki havaalanlarını da kullandıkları gerçeği dikkate alınarak arzedilen koltuk kilometreye %20 eklenerek belirlenmiştir.
Gemi Nakliyatı Bağlantısı	Gemi Nakliyatı Bağlantısı Endeksi 0-100 (en iyisi)		n/a	n/a	
Elektriğe Erişim	nüfus yüzdesi	Ekonomistler tarafından tahmin edilmiştir.	100,00	1	
Elektrik Tedarik Kalitesi	elektrik kayıp oranı	Kıbrıs Türk Elektrik Kurumu (KIBTEK)	6,66	35	Elektrik kayıp oranı (2018): %6.66
Sağlıksız İçme Suyu Risk Derecesi	0-1 (en kötüsü)		n/a	n/a	
Cep Telefonu Abone Sayısı	100 kişiye düşen / 2018	KKTC Bilgi Teknolojileri ve Haberleşme Kurumu (BTHK) verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	131,38	42	Kayıtlı cep telefonu abone sayısı (2018): 489.361 Nüfus: 372.486
Mobil Geniş Bant Kullanıcıları	100 kişiye düşen / 2018	KKTC Bilgi Teknolojileri ve Haberleşme Kurumu (BTHK) verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	96,80	35	Mobil geniş bant kullanıcı sayısı (2018): 360.640, Nüfus: 372.486
Sabit Geniş Bant İnternet Kullanıcıları	100 kişiye düşen / 2018	KKTC Bilgi Teknolojileri ve Haberleşme Kurumu (BTHK) verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	56,50	1	Sabit geniş bant kullanıcı sayısı (2018): 210.478, Nüfus: 372.486
Fiber İnternet Kullanıcı Sayısı	100 kişiye düşen / 2018	KKTC Bilgi Teknolojileri ve Haberleşme Kurumu (BTHK) verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	0,02	102	Fiber internet kullanıcı sayısı (2018): 72, Nüfus: 372.486
İnternet Kullanıcı Sayısı	İnternet kullanıcıları nüfus yüzdesi / 2018	KKTC Bilgi Teknolojileri ve Haberleşme Kurumu (BTHK) verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	56,51	91	İnternet kullanıcı sayısı (2018): 210.483, Nüfus: 372.486
Enflasyon	tüketici fiyatları endeksi yıllık değişim / 2018 ortalaması	İstatistik Kurumu	29,96	138	Enflasyon oranı (2018): %29.96

Ek 2: Rekabet Edebilirlilik Raporu Rakamsal Verileri için Teknik Notlar ve Kaynaklar (devamı)

	Birim	Kaynak/ Hesaplama Metodu	Değer	Rekabet Edebilirlilik Raporu'nda belirtilen Sıralama	Yorumlar/Tahmin Güvenilirliği
Borç Dinamikleri			n/a	n/a	
Sağlıklı Yaşam Uzunluğu	doğum anında yıllık / 2018	İstatistik Kurumu verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	66,30	56	
Ortalama Tamamlanan Eğitim Yılları	25 yaş ve üzeri nüfusun		n/a	n/a	25 yaş ve üzeri nüfusun tamamlanan okul yılları
Ortalama Eğitim Süresi	İlkokuldan Yükseköğrenime eğitim yılları / 2018	İstatistik Kurumu	16,00	18	İlkokul: 5 yıl Lise: 4 yıl Ortaokul: 3 yıl Üniversite: 4 yıl
Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	İlköğretimde	İstatistik Kurumu	8,60	1	
Ticaret Ağırlıklı Tarife Oranı	ithal edilen birim değer başına ortalama vergi / 2018	Maliye Bakanlığı verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	1,11	34	Toplam gümrük vergi gelirlerinin toplam ithalat değerine bölünmesiyle hesaplanmıştır. Cari fiyatlarla toplam gümrük vergileri (2018): 95.803.442 TL, Mal ithalatı (2018): 8.662.243.139 TL
Gümrük Vergilerindeki Karmaşıklık Derecesi	1 - 7 (en iyisi)		n/a	n/a	
Gümrük ve Sınır Kontrollerindeki Etkinlik	1 - 5 (en iyisi)		n/a	n/a	
İşten Çıkarma Maliyeti	hafta tutarında maaş	22/1992 sayılı İş yasası'nın 19 (2) maddesindeki veriler kullanılmıştır.	5,00	13	İş yasası: Hizmet süresi 5 yıldan fazla olanlar için 5 haftalık ücreti tutarında işten çıkarma tazminatı verilir.
İşçi Hakları	ITUC Küresel İnsan Hakları Endeksi 1 - 7 (en yüksek)		n/a	n/a	
Ücretli ve Maaşlı Kadın İşçilerin Erkek İşçilere Oranı	erkek katılımın yüzdesi olarak / 2018	İstatistik Kurumu verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	0,57	89	Kadınların işgücüne katılım oranı (2018): %40,3 Erkeklerin işgücüne katılım oranı (2018): %60,1
İşgücü Vergi Oranı	Sosyal sigorta katkı payı ve ihtiyat sandığı katkı payı toplamı	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	14,00	61	Sosyal sigorta katkı payı : %9, ihtiyat sandığı: %5
Özel Sektöre Verilen Krediler	GSYİH yüzdesi / 2018	KKTC Merkez Bankası ve İstatistik Kurumu verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	75,45	42	Özel sektöre verilen krediler toplamı (2018): 13,826 milyon TL, GSYİH (2018): 18,324 milyon TL
Hisselerin Toplam Piyasa Değeri	GSYİH yüzdesi / 2018		n/a	n/a	
Sigorta Risk Prim Oranı	GSYİH yüzdesi / 2018	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve İstatistik Kurumu verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	1,77	61	Prim toplamı (2018): 982,837,319 TL, GSYİH (2018): 18,324 milyon TL
Tahsili Gecikmiş Alacaklar	tahsili gecikmiş alacaklar / toplam krediler 2018	KKTC Merkez Bankası verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	5,85	81	Tahsili gecikmiş alacaklar (2018): 1,045 milyon TL, Toplam krediler (2018) : 17,861 milyon TL
Kredi Açığı	GSYİH'ye Oranı / 2018		n/a	n/a	
Bankaların Düzenleyici Sermaye Oranı	24 ayın ortalaması		17,77	57	
GSYİH	milyar dolar / 2018	İstatistik Kurumu	4,89	138	GSYİH (TL): 18.324.165.339,2
GSYİH'ye göre İthalat	GSYİH yüzdesi / 2018	Ticaret Dairesi ve İstatistik Kurumu verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	47,27	62	Mal ithalatı (2018): 8.662 milyon TL, GSYİH (2018): 18,324 milyon TL
Şirket Kurma Maliyeti	Kişi başına düşen milli gelire oranı	Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı (YAGA)	27,70	116	
Şirket Kurmak İçin Gerekli Süre	gün sayısı	Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı (YAGA)	26	114	
İflas Kurtarma Oranı	dolar / cent		n/a	n/a	
İflas Düzenleyici Çerçeve	0 - 16 (en iyisi)		n/a	n/a	
Yabancı Ortaklı Buluşlar			n/a	n/a	
Bilimsel Yayınlar	Scopus veri tabanı	Scopus veri tabanı verileri kullanılmıştır	52,00	134	
Patent Başvuruları	milyon nüfus	Resmi Kabz Memurluğu ve Şirketler Mukayyetliği verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	16,11	32	Patent başvuruları (2018): 6
Araştırma ve Geliştirme Harcamaları	GSYİH yüzdesi / 2018		n/a	n/a	
Araştırma Kuruluşlarının Kalitesi	Araştırma Kuruluşları Endeksi		n/a	n/a	
Marka Başvuruları	milyon nüfus	Resmi Kabz Memurluğu ve Şirketler Mukayyetliği verileri kullanılarak hesaplanmıştır.	1165,14	51	Marka başvuruları (2018) : 434

EK III

Ek 3: Ülke / Ekonomi Profilleri Nasıl Okunmalı

1. SAYFA

1. Performansla ilgili genel bilgi

Bu kısım ilgili ekonominin performansını, Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi 4.0'ın (KREE) ana başlıklarına göre detaylandırır. Bu kısımdaki şema bir ekonominin hem genel Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi içinde hem de 12 bölümün her birinde ayrı ayrı almış olduğu puanları ortaya koymaktadır. Ekonominin her bir kategorideki sırası (yani 140 ekonomi içindeki yeri) ise şemanın en alt kısmında belirtilmiştir. Şemanın en üst kısmında, en iyi performansı gösterenin üç harfli kodu (ISO-3) belirtilmiştir (Makroekonomik istikrar bölümünde en iyi performansı gösterenlerin sayısı 31'dir ve Sağlık bölümünde ise en iyi performansı gösterenlerin sayısı dörttür). Her bir barın sağ tarafında ilgili ölçüte dair performans belirtilmiştir: 2017 basımında söz konusu ekonominin almış olduğu puan (elmas); Dünya Bankası sınıflandırmasına göre (üçgen) ekonominin gelir grubunun aldığı ortalama puan ve ekonominin ait olduğu bölgenin ortalama puanı (kare). 18 numaralı sayfada Kısa Bir Bakış kısmında bölgesel sınıflandırmaya bakınız.

Ülke	2017 Puanı	2017 Sırası	2017 Bölge Ortalama Puanı	2017 Bölge Ortalama Sırası
Almanya	708	1	708	1
...
...

2. Kontekste bağlı Göstergeler

Bu kısımda, KREE'yi tamamlamak amacıyla bir dizi kontekste bağlı gösterge ile hem sosyal hem de çevresel performansa dair göstergeler sunulmaktadır. Bu göstergeler şunlardır: Nüfus (milyonlar, 2017 veya verilerin mevcut olduğu en yakın yıl, kaynak: IMF (Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Görünümü veri tabanı, Nisan 2018); kişi başına düşen GSYH (US\$, 2017 veya verilerin mevcut olduğu en yakın yıl, kaynak: Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Görünümü Veri Tabanı, Nisan 2018); 10 yıllık ortalama yıllık GSYİH büyümesi (% reel, 2017 veya verilerin mevcut olduğu en yakın yıl, kaynak: Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Görünümü Veri Tabanı, Nisan 2018); Dünya toplamında GSYİH payı (% , 2017 veya verilerin mevcut olduğu en yakın yıl, kaynak: Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Görünümü Veri Tabanı, Nisan 2018); İşsizlik oranı (% , 2017 veya verilerin mevcut olduğu en yakın yıl, kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri aracılığıyla ILOSTAT Veri Tabanı); 5 yıllık ortalama yıllık FDI ortalama girişi (GSYH'nin %'si, 2017 veya verilerin mevcut olduğu en yakın yıl, kaynak: BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı, FDI/MNE veri tabanı); Çevresel Ayak İzi Ağı (global hektarlar, 2014 veya verilerin mevcut olduğu en yakın yıl, kaynak: Küresel Ayak İzi Ağı, Ulusal Ayak İzi Hesapları verileri); Kapsayıcı Gelişmişlik Endeksi (puan/sıra, 2018 veya verilerin mevcut olduğu en yakın yıl, kaynak: Dünya Ekonomik Forumu, Kapsayıcı Gelişmişlik Raporu 2018); Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (puan/sıra, 2017 veya verilerin mevcut

olduğu en yakın yıl, kaynak: Dünya Ekonomik Forumu, Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu 2017); Gelir eşitsizliği katsayısı (0–100, 2015 veya verilerin mevcut olduğu en yakın yıl, kaynak: Dünya Bankası, Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri aracılığıyla Kalkınma Araştırma Grubu).

2–3. Sayfalar

Detaylı olarak Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi. Bu sayfalar, KREE 4.0'ı oluşturan 98 göstergenin her birinde bir ülkenin göstermiş olduğu performansı detaylı olarak aktarır. Göstergeler bölümlere ayrılır. KREE'nin detaylı olarak ne şekilde oluşturulduğunu, her bir göstergenin tanımını ve hesaplama yöntemini görebilmek için lütfen Ek C'ye bakınız. Her bir gösterge için aşağıdaki bilgiler aktarılmıştır:

1. Numara, isim ve ölçü birimi
2. İncelenen ekonomi için göstergenin değeri
3. Normalleşmenin ardından ekonominin 0 ile 100 arasında aldığı ilerleme puanı (detaylar için Ek C'ye bakınız)
4. Bir önceki rapordan bu yana yaşanan değişikliğin ne yönde olduğunu gösteren ok, ya da puan aynı kalmışsa "=" işareti
5. (140 içinde) Ekonominin hangi sırada yer aldığı, en iyi performans gösterenin adı; yani en iyi performansı gösteren ekonominin adı
6. En iyi performansı gösterenin, yani ekonominin adı,
7. En iyi performansa ulaşılması